Psihosociologia comportamentului deviant
Concepte şi teorii
MARIA NICOLETA TURLIUC
INSTITUTUL INSTITUTUL EUROPEAN – Iaşi
2007

Argument / 7
I. UNITATEA ŞI DIVERSITATEA FENOMENULUI DEVIANT / 11
1.1. Adaptare *versus* inadaptare /11
1.2. Devianţa: pluralitatea perspectivelor şi criteriilor de definire /
1.3. Devianţa comportamentală: concept şi fenomen / 32
1.4. „Devianţa" şi conceptele apropiate ei / 41
1.5. Funcţiile devianţei / 47
II. CATEGORIILE DEVIANŢEI ŞI REACŢIILE FAŢĂ DE TRANSGRESORI /51
II.1 Clasificarea tipurilor de devianţa /51
II.2. Reacţiile sociale faţă de devianţi / 55
II.3. Devianţa penală: criminalitatea şi răspunderea penală / 59
II.4. Reacţiile şi sancţiunile penale / 66
II.5. Corelaţiile între diferitele tipuri de conduite deviante / 70
III. TEORII EXPLICATIVE ALE COMPORTAMENTULU1. DEVIANT / 75
III.1.1 Nivele de interpretare ale comportamentului deviant / 75
III.*1.2* Teoriile cauzale / 78
III. 2.1. Precursorii / 78
III.2.2. Teoriile biologice / 81
III.2.3. Teoriile biopsihologice / 81
III.2.4. Teoriile psihanalitice / 93
III.2.5. Teoriile criminologice / 99
III.2.6. Teoriile personalităţii normale/anormale /101
III.2.7. Teoriile psihologice ale învăţării sociale / 110
III.2.8. Teorii le influenţei familiale /114
III.2.9. Teoriile influenţelor situaţionale / 119
III.2.10. Teoriile influenţei stimulilor climaterici nocivi / 125
III.3. Teoriile cauzale comprehensive /127
III.3.1. Precursorii / 127
III.3.2 Funcţionalism şi anomie / 129

1. Anomia între normal şi patologic / 129
2. Anomia şi structura socială /132 III.3.3. Teoria subculturilor deviante / 134
1. Teoria oportunităţii diferenţiale /136
2. Teoriile comprehensive ale învăţării sociale / 138
3. Teoria asocierilor diferenţiale / 138
Teoria identificărilor diferenţiale / 141 Teoria moralităţii delincventului /143 (Tll.3.4. Teoriile etichetării (interacţionismului simbolic) / 146 dl, Devianţa primară şi devianţa secundară / 147 (2, Devianţă şi etichetare / 149
3. Identitate socială şi stigmat /153
III.3.5. Teoria controlului social /154
1. Controlul social şi legătura individ-societate /156
2. Efectele perverse ale controlului social /159
3. Teoria rezistenţei la frustrare / 162 III. 4. Teoriile non-cauzale /163
111.4.1. Precursorii / 163
111.4.2. Modelul arborelui / 164
111.4.3. Teoria strategică (acţională) /166
1. Analiza motivaţiei, ca factor declanşator al acţiunii deviante / 167
2. Teoria alegerii raţionale / 169
3. Strategiile criminale / 173 Bibliografie /177

ARGUMENT

Pentru ca societatea să existe, a fost nevoie ca oamenii să ştie la ce să se aştepte unii de la ceilalţi şi ce se aşteaptă de la fiecare în parte. Ca acest lucru să fie posibil şi întrucât comportamentul uman este mult mai puţin determinat instinctiv comparativ cu cel din lumea animală, oamenii au dezvoltat numeroase norme (reguli de conduită, expectanţe) menite să asigure regularitatea vieţii sociale. În lipsa acestora, lumea ar fi fost un adevărat haos. Prevederile normative pot lua forma *interdicţiilor* (a tipurilor de comportament prohibit, practicarea lor ducând la sancţionarea autorului), a *recomandărilor* (sau comportamentelor dezirabile, a căror realizare este recompensată) sau a *modurilor* de a face un lucru sau de a realiza o activitate (normele tehnice sau modelele de conduită în diferite situaţii).

Cu greu putem găsi un aspect al vieţii noastre care să nu fie „atins" de regulile făcute de ceilalţi. Inclusiv comportamentul instinctiv alimentar sau cel sexual este supus unor numeroase influenţe socializatoare externe. Aceasta înseamnă, pe de o parte, faptul că *nimeni nu e complet liber*, *nimeni nu poate face doar ceea ce îi place*, *controlul social fiind un aspect esenţial al vieţii sociale*. Pe de altă parte, noi ne interiorizăm de timpuriu regulile de conduită, astfel încât ele pot deveni a doua noastră natură, iar *atunci când acţionăm potrivit lor putem să nu fim conştienţi de acest lucru*. Promovând cerinţele funcţionale ale unui sistem social, nonnele şi valorile asigură un grad ridicat de certitudine cu privire la ceea ce trebuie să aşteptăm din partea celorlalţi. Funcţionalitatea normelor şi comportamentul conformist asigură sentimentul securităţii personale/colective şi predictibilitatea acţiunii sociale. Încrederea în conduita celorlalţi este relativă totuşi, deoarece nu toată lumea urmează regulile tot timpul sau nu toată lumea le urmează cu stricteţe tot timpul. Ea este pusă şi mai mult sub semnul întrebării în contextul schimbărilor dramatice pe care Omenirea le-a trăit, cu precădere, în ultimul secol.

Contemporaneitatea a adus cu sine o restructurare valorică fără precedent, care a zdruncinat puternic fundamentul normativvaloric al societăţii, favorizând tendinţele de emancipare, individualizare, atomizare, dezafiliere şi o profundă criză morală. Extinderea considerabilă a libertăţilor individuale a avut loc cu preţul unei *pierderi de sens*. Înainte, reperele oferite de comunitate erau ferme, conduitele aveau un sens, o noimă clară. Actualmente, relativizarea valorico-nonnativă şi slăbirea reperelor morale solicită resursele individului în mai mare măsură. Stresul, solicitările şi dificultăţile tot mai mari ale adaptării fac ca acordul intersubiectiv normativ să devină problematic, ca atitudinile conformiste să-şi piardă sensul pozitiv în ochii multor indivizi, tot mai atraşi de fascinaţia nonconformităţii. În aceste condiţii, deriva comportamentală şi devianţa riscă să explodeze în societate. De altfel, aceste conduite sunt mult mai răspândite decât ne-am aştepta.

Varietatea comportamentului deviant este extrem de mare. A minţi, a fi nepoliticos, a chiuli de la şcoală, a fi obscen, a fura bunurile altcuiva, a consuma droguri, a comite un viol sau a ucide o persoană sunt toate abateri de conduita admisă, recomandată. Dar nu toate au

aceeaşi gravitate. Unele acte deviante sunt supuse reprobării sociale, în timp ce altele sunt sancţionate penal. De aceea, diferitele forme de comportament deviant nu se bucură de aceeaşi atenţie din partea cercetătorilor domeniului. Atenţia specialiştilor este orientată, mai ales, asupra faptelor cu un grad ridicat de periculozitate, care afectează mai puternic coeziunea şi ordinea socială, care riscă să dea naştere unei reacţii sociale mai puternice şi unor sancţiuni juridice, care rezultă din violarea celor mai importante norme şi valori privind: viaţa, sănătatea, demnitatea, libertatea, proprietatea, familia, statul, societatea etc.

Este evident faptul că majoritatea oamenilor dispun, cel mai adesea, de mijloacele psihologice (cognitiv-afective) şi de condiţiile sociale necesare unei bune adaptări la mediul socio-cultural. De asemenea, majoritatea indivizilor se conformează normelor societăţii, în cea mai mare parte a timpului, fapt ce se datorează atât normalităţii lor psihologice şi procesului de socializare prin care au trecut, cât şi structurilor controlului social. Ce se întâmplă însă cu oamenii care nu se conformează? Ce le determină comportamentul? Care este motivaţia acţiunii lor? Care sunt particularităţile lor de personalitate? Care dintre condiţiile externe ale existenţei devin factorii mai importanţi de risc ai manifestărilor deviante? De ce mai slaba adaptare socială a indivizilor conduce uneori la sinucidere, iar alteori la furt? Cum ar trebui să reacţioneze societatea faţă de devianţi? La aceste câteva întrebări încercăm să răspundem în continuare.

Lucrarea este adresată tuturor persoanelor interesate de cunoaşterea diferitelor aspecte ale transgresiunilor normativ-valorice din societate şi, în mod deosebit, categoriilor de specialişti implicaţi în identificarea, explicarea, tratamentul şi controlul fenomenului deviant.

Autoarea

Capitolul I
UNITATEA ŞI DIVERSITATEA FENOMENULUI DEVIANT

1.1. Adaptare *versus* inadaptare

Fiinţele vii dispun de o anumită plasticitate care le permite să se adapteze la mediul extern şi, concomitent, să-şi păstreze echilibrul interior. *Adaptarea* constă în ansamblul reacţiilor prin care un individ îşi ajustează structura sau comportamentul pentru a putea răspunde

armonios condiţiilor de mediu şi noilor experienţe. Ea este rezultatul interdependenţei a doua mecanisme complementare: asimilarea şi acomodarea.

În fiziologie, *asimilarea* este procesul prin care fiinţele vii transformă elementele extrase din mediu şi le integrează în propria lor substanţă. Asimilarea psihică constă în încorporarea unui obiect exterior/a unei situaţii într-o schemă de acţiune interioară subiectului, în aplicarea unei scheme de acţiune la o situaţie sau alta. De exemplu, copilul mic care descoperă că un obiect poate fi mişcat dacă este tras de o sfoară, poate să tragă faţa de masă pentru a ajunge la un obiect aflat pe masă. Fiziologic, *acomodarea* este procesul prin intermediul căruia un organ sau un organism poate suporta schimbările mediului extern. Ne acomodăm cu frigul sau căldura spre a supravieţui şi în scopul sporirii confortului psihic. Acomodarea psihică semnifică modul adecvat de ajustare a schemelor mintale la noile obiectele asimilate.

La rândul ei, *inadaptarea* înseamnă imposibilitatea unei persoane de a-şi satisface propriile nevoi şi pe cele ale anturajului, de a-şi însuşi şi juca un rol normal în societate. Fenomenul de inadaptare cuprinde atât deficienţii motori, senzoriali, mentali şi bolnavii psihic, cât şi copiii cu diverse tulburări de comportament sau delincvenţii. În cadrul acestuia, competenţa interpersonală şi eficienţa în activitate scad simţitor. Potrivit lui J. Piaget, inadaptarea rezultă tocmai din incapacitatea individului de a realiza procesele de asimilare şi acomodare.

Adaptarea sau inadaptarea se realizează la nivel biologic, psihologic şi social. Există *adaptare biologică* atunci când organismul se transformă în funcţie de mediu, iar această variaţie are ca efect realizarea unui echilibru al schimburilor dintre el şi mediu, favorabil conservării sale, nota J. Piaget (1965). Inadaptarea la nivel biologic implică apariţia diferitelor boli organice. În opinia psihologului elveţian, viaţa psihică ascultă de aceleaşi legi ca şi viaţa organică. Inteligenţa reprezintă forma superioară de adaptare ce se construieşte printr-o permanentă ajustare a schemelor anterioare la experienţele noi şi problematice.

Adaptarea psihologică presupune asimilarea permanentă de cunoştinţe, atitudini şi valori, dar şi renunţarea la cele care se

dovedesc nefuncţionale, considerate sau devenite inactuale şi inutile. Mediul familial, şcolar, profesional şi cel social îl obligă pe copil să se supună procesului continuu de adaptare şi remodelare în funcţie de cerinţele şi exigenţele specifice acestor contexte, nota T. Ridică (1998). Resursele fizice, intelectuale şi emoţionale, competenţa şi capacitatea de autocontrol sunt factorii interni ai adaptării la ritmul rapid al vieţii cotidiene (T. Kulcsár, 1988). Din ansamblul acestora, un rol predominant revine *satisfacerii nevoilor emoţionale* (cum ar fi: cele de afecţiune, de apartenenţă, de succes, de a fi respectat, apreciat, de a se afirma, de evita umilirea, eşecul etc.) şi *asigurării nivelului optim de solicitare/activare psihică*.

Omul adaptat are un bun echilibru interior şi sentimentul securităţii personale, fiind capabil de autoreglare, autoperfecţionare şi autorealizare, de integrare şi eficienţă socială (G.W. Allport, 1981). El este capabil să-şi rezolve problemele, este flexibil, suportă frustraţiile fără reacţii agresive, îşi cunoaşte limitele, pe care încearcă să le depăşească, savurează munca, odihna şi, în general, ştie să se bucure de viaţă. În cazul omului inadaptat, relaţiile negative şi insecurizante din familie, eşecurile relaţionale ulterioare şi inaccesibilitatea realizării unor dorinţe generează numeroase obstacole în calea comunicării, frustrări şi conflicte. Ulterior, programul prea încărcat, suprasolicitarea, meticulozitatea sau nevoia respectării termenelor în activităţile întreprinse generează nervozitate, iritabilitate sau depresie. Astfel se ajunge la o percepţie denaturată a lumii înconjurătoare, la ignorarea cerinţelor celorlalţi şi centrarea excesivă pe propriile nevoi, specifice inadaptării. Doar în situaţii extreme, patologice, un individ poate ajunge să-şi ignoreze propriile trebuinţe şi dorinţe pentru a se abandona cerinţelor şi nevoilor lumii externe (T. Ridică, 1988).

Tulburările de caracter, de pildă, se referă la unele aspecte de caracter ale unui individ care fac dificilă integrarea sa armonioasă în societate, în general, este vorba despre indivizi cu un nivel normal de inteligenţă care nu reuşesc să se integreze în societate din cauza particularităţilor lor caracteriale (fie este închis în sine şi ursuz, fie este mincinos şi pervers, fie este leneş, fie este agresiv etc.). Aceste tulburări apar mai ales pe fundalul imaturităţii fireşti, specifice copilăriei şi adolescenţei şi ca urmare a unui eveniment grav sau

accident produs în dezvoltarea personalităţii.

Supraadaptaţii social constituie un alt exemplu de inadaptare. Deşi ei se integrează cu uşurinţă în orice situaţie, nu se poate spune că realizează o bună adaptare socială, specifică personalităţilor armonioase. Aceasta deoarece, trăsăturile lor precum: lipsa de iniţiativă, lipsa creativităţii, spontaneităţii şi a punctelor de vedere proprii nu corespund valorilor pozitive ale nici unei colectivităţi.

Adaptarea socială este criteriul de definire a sănătăţii mentale constând în capacitatea individului de a realiza raporturi pozitive cu ceilalţi. Ea reprezintă produsul acumulării şi integrării în timp a reacţiilor de interdicţie interpersonală, a regulilor şi normelor conduitei sociale care asigură integrarea individului în micro şi macro-colectivitate (C. Gorgos, 1987). Raportată la stadiile dezvoltării ontogenetice, adaptarea socială prezintă particularităţi în funcţie de vârstă, indivizii integrându-se social progresiv la niveluri structurale tot mai ridicate şi mai complexe. Adaptarea socială este întotdeauna în strânsă legătură cu particularităţile psihice ale persoanei, putând fi concepută şi ca un factor de stabilitate şi continuitate, ca o aspiraţie permanentă spre normele şi valorile grupului. Inadaptarea socială generează izolare, marginalizare sau diferite forme ale bolilor psihice.

Formele adaptării /inadaptării sociale

În toate contextele sociale în care se realizează (familial, şcolar sau profesional), adaptarea socială asigură realizarea unui echilibru între cerinţele şi normele sociale, morale, juridice şi nevoile personale. Normele sunt de fapt reguli care prescriu comportamente acceptate de o colectivitate, ele asigurând conformarea indivizilor, uniformizarea conduitelor şi eliminarea conflictelor din cadrul grupurilor sociale.

Adaptarea/inadaptarea familială este extrem de importantă din moment ce familia reprezintă primul şi poate cel mai important context de socializare a copilului. Mediul familial ar trebui să-i asigure copilului satisfacerea nevoilor fizice şi psihice, în primul rând a celor emoţionale: de iubire, tandreţe, apreciere şi înţelegere. Relaţiile dintre mamă şi copil şi, ulterior, dintre ceilalţi membri ai familiei şi copil reprezintă cadrul potenţial principal al satisfacerii acestor nevoi. Satisfacerea la timp a nevoilor copilului şi neîngrădirea acţiunilor sale îi conferă acestuia sentimentul securităţii, încredere în sine, autoacceptare şi o atitudine pozitivă faţă de lume. Dar tensiunile,

frustrările şi conflictele frecvente din familie afectează dezvoltarea capacităţii adaptative a copilului. Dialogurile încordate – desfăşurate în condiţii de stres – pot transforma valenţa pozitivă a stărilor afective într-una negativă.

Adaptarea/inadaptarea şcolară depinde de realizarea/nerealizarea concordanţei dintre obiectivele activităţii instructiv-educative şi răspunsurile comportamentale ale elevului. T. Ridică (1998) preciza faptul că un elev este adaptat şcolar atunci când este capabil să realizeze, concomitent, adaptarea pedagogică (răspunsul adecvat la cerinţele instructive) şi cea relaţională (capacitatea de a dezvolta relaţii armonioase cu profesorii şi cu ceilalţi elevi, de a-şi interioriza şi respecta normele şi valorile vieţii şcolare). Prin urmare în inadaptarea şcolară este vorba despre un deficit în plan relaţional-acţional care face ca elevul să fie incapabil să răspundă adecvat cerinţelor privind achiziţionarea cunoştinţelor necesare, a motivaţiei învăţării şi a capacităţii de a operaţionaliza conceptele-asimilate. Elevul inadaptat nu poate face faţă cerinţelor privind bunele raporturi cu ceilalţi actori ai mediului şcolar.

Adaptarea/inadaptarea profesională implică integrarea adecvată sau neadecvată a individului în colectivul de muncă. Capacitatea de a răspunde solicitărilor profesionale tot mai mari, concurenţei şi competiţiei profesionale reprezintă factori de stres importanţi în faţa cărora unii indivizi clachează. Asumarea responsabilităţilor corespunzătoare poziţiei ocupate şi realizarea lor sunt influenţate de capacitatea de relaţionare interumană, de înţelegere a aşteptărilor angajatorului sau ale clienţilor. Studiile indică faptul că persoanele cu resurse adaptative mai reduse reuşesc mai greu să-şi păstreze locul de muncă, fiind mai mult afectate de fenomenul şomajului.

În mediul familial, apoi în cel şcolar şi profesional personalitatea umană este succesiv remodeiată, interdicţiile, frustrările şi conflictele cu sine şi cu ceilalţi fiind, până la un anumit nivel, necesare procesului de maturizare. Uşorul dezechilibru psihic se soldează uneori cu noi competenţe, care sporesc capacitatea de autoreglare. În timp, indivizii trebuie să renunţe la unele obiceiuri, atitudini sau valori pentru a-şi însuşi altele noi, acceptate şi respectate în noul grup de apartenenţă.

Nu numai relaţiile interumane joacă un rol important în procesul adaptării/inadaptării sociale a individului, ci şi unele dintre particularităţile mediului: supraaglomerarea, anomia sau competiţia acerbă.

H. Selye (1984) a introdus conceptul de *sindrom general de adaptare* (S.G.A.) în patologia generală, pe care l-a definit prin ansamblul reacţiilor de răspuns ale organismului prin care acesta se apără de agenţii stresanţi (de la o infecţie microbiană şi până la emoţia puternică). Primul moment al S.G.A. este *reacţia de alarmă*, manifestată prin hipotensiune, tahicardie şi producerea continuă de catecolamine şi corticoizi. Urmează *stadiul de rezistenţă*, în cadrul căreia reacţiile de apărare se intensifică şi adaptarea dobândită se menţine. Dacă factorul stresant încetează, se revine la echilibrul iniţial, iar dacă se menţine, organismul se epuizează. *Stadiul de epuizare* se defineşte prin incapacitatea subiectului de a se mai apăra, în acest caz, au loc modificări funcţionale, metabolice care produc diferite boli ale adaptării (cele somatice, hipertensiunea, reumatismul, ulcerul gastroduodenal etc.)

O perspectivă psihologică asupra stadiilor sau secvenţelor procesului adaptării/inadaptării este oferită de J. Starobiński (*apud* C. Gorgos, 1987):

f Mediul! extern A		Individ!		
Agresiune/acţiune exogenă traumatizantă		Apărare endogenă, autoapărare		Proces normal adaptativ
1				
Traumatism		Reacţie afectivă		Proces patologic
				dezadaptativ

Acţiunea unuia şi aceluiaşi stimul poate da naştere fie răspunsului adaptativ de menţinere a echilibrului psihic al individului,

fie experienţei traumatice şi reacţiilor afective excesive şi dezadaptative. Prin urmare, un stimul perceput ca fiind puternic, chiar aversiv poate da naştere reacţiei de autoapărare şi intrării în funcţiune pe termen scurt a unui mecanism de apărare a eului, capabil să asigure procesul adaptativ. Stimulul care este perceput ca ameninţător şi traumatizant dă naştere trăirii subiective specifice traumei, reacţiei afective negative, implicând utilizarea excesivă a mecanismelor de apărare a eului. Nu situaţia (sau acţiunea exogenă) este decisivă în tipul de răspuns al individului, ci modul în care aceasta este trăită. Altfel spus, niciun om nu reacţionează vreodată la un «stimul», el reacţionează la ceea ce el interpretează a fi un stimul […] doi oameni aflaţi în aceeaşi situaţie pot răspunde complet diferit" pentru că nu se află în situaţii identice (D. Bannister, 1973).

Acţiunea unuia şi aceluiaşi mecanism psihic de apărare a Eului poate asigura diminuarea angoasei fie în cadul procesului adaptativ de încetare a acţiunii pulsiunilor refulate sau de eliminare a cauzelor conflictelor interioare (în defensele reuşite), fie în cadrul unui proces dezadaptativ patologic de menţinere a mecanismului de apărare datorită persistenţei pulsiunilor refulate (defense eşuate). La omul echilibrat psihic, care realizează o bună adaptare la mediul înconjurător, aceste mecanisme sunt mai discrete (pentru că şi angoasa este mai slabă) şi nu provoacă decât ocazional şi trecător manifestări comportamentale psihopatologice. De exemplu, grimasele şcolarului – care îşi imită învăţătoarea atunci când (crede că) nu este văzut de aceasta, indicând faptul că el se identifică cu aceasta – au rolul de a dedramatiza situaţia şi de a-l ajuta să-şi stăpânească/diminueze anxietatea. Dar câte cadre didactice cunosc semnificaţia reală a acestui comportament? Dacă nu, câte interpretări greşite au condus la reacţii inadecvate în raport cu elevii şi cu ce consecinţe în plan relaţional?

La persoanele predispuse la inadaptare, hipersensibilitatea nativă combinată cu unele experienţe traumatizante fac ca angoasa să fie trăită mult mai intens şi mai îndelungat, mecanismele de apărare împotriva ei fiind mai des utilizate şi cu consecinţe simptomatice comportamentale mai evidente.

Mecanismele de apărare ale eului

Mecanismele de apărare sunt un tip de microacţiuni desfăşurate la nivel intra-psihic, spontan şi inconştient. Cele mai importante

mecanisme de apărare ale Eului descrise în cadrul psihologiei analitice sunt următoarele:

1. *Refularea* reprezintă, în sens propriu, operaţia prin care subiectul interzice accesul în conştiinţă, menţinând în inconştient gânduri, imagini sau amintiri legate de o pulsiune. Ea apare atunci când o pulsiune capabilă să producă plăcerea intră în contradicţie cu unele exigenţe, riscând să provoace astfel neplăcere (J. Laplanche şi J-B. Pontalis, 1994). Refularea nu trebuie confundată cu reprimarea – ce reprezintă un proces psihic conştient şi voluntar de renunţare la satisfacerea unor trebuinţe sau dorinţe considerate inadecvate sau inacceptabile moral. Refularea este evidentă atât în bolile psihice (precum isteria), cât şi în sănătatea psihică, putând fi considerată un proces universal de constituire a domeniului inconştientului, ca instanţă psihică distinctă. Deşi prezintă unele inconveniente (la persoanele normale putând conduce la uitarea numelui unor persoane antipatizate, a orei sau locului de întâlnire cu acestea), lipsa ei poate produce probleme şi mai mari. La bolnavii psihotici, în lipsa refulării, o serie de conţinuturi psihice invadează conştienţa, perturbând-o grav (A. Dumitrescu, 1988).

2. *Negarea/denegarea* este mecanismul prin care subiectul tăgăduieşte faptele reale neplăcute sau anxiogene, refuzând să le recunoască. Copilul sau adultul poate nega tot ceea ce-i displace, păstrând simţul realităţii (la afirmaţii de tipul „prietenul tău nu-ţi este prieten adevărat" reacţia poate fi fermă: „Nu este adevărat!"). Bolnavii psihic – schizofrenii, de pildă – neagă realitatea externă constrângătoare pentru a construi o lume în care îşi regăsesc puterea şi sentimentul de siguranţă (N. Sillamy, 1996).

3. *Raţionalizarea* se referă la justificarea unei conduite ale cărei motive autentice sunt ignorate. Astfel subiectul încearcă să dea coerenţă logică sau acceptabilă din punct de vedere moral unui comportament sau conţinut psihic, ale căror motive reale rămân inaccesibile. De exemplu, un băiat îndrăgostit de învăţătoarea lui îi fură o batistă. Prins şi întrebat de ce a făcut acest lucru, el poate răspunde că a avut nevoie de ea, dar i-a lipsit curajul de a o cere (N. Sillamy, 1996). Delincvenţii utilizează frecvent acest mecanism pentru a face mai acceptabile faptele lor: furtul devine un împrumut sau o modalitate de a pedepsi negustorii necinstiţi sau afaceriştii corupţi,

agresiunea fizică o ceartă privată sau o pedeapsă pentru o nedreptate suportată etc.

4. *Regresia* constă în întoarcerea subiectului la etape depăşite ale dezvoltării sale, la forme anterioare ale gândirii şi structurii comportamentului (J. Laplanche şi J-B. Pontalis, 1994). Cu o intensitate mai redusă se poate produce în activităţile de joc ale copilului, în unele conduite erotice (de tipul alintului), sub efectul drogurilor etc. La persoanele adulte apare în situaţii traumatizante (implicând plânsul, vorbirea nearticulată, refuzul responsabilităţilor, pasivitatea etc.), fiind o modalitate de a fugi de realitate şi o alienare a persoanei (preferabilă riscului destructurării psihice). Un infractor de 25 de ani condamnat pentru escrocherie s-a transformat într-un sugar plângăreţ, care stătea mereu în pat, se hrănea exclusiv cu lapte, enuretic şi encopretic (N. Sillamy, 1996).

5. *Proiecţia* reprezintă tendinţa de a recunoaşte la cei din jur sau chiar la obiectele neînsufleţite tendinţele refuzate. Alături de sublimare reprezintă mecanismul care participă la realizarea actului creaţiei artistice şi ştiinţifice. Prin acest pocedeu, putem atribui intenţiile noastre altor persoane, în patologie ajungându-se la idei delirante mai mult sau mai puţin sistematizate.

6. *Introiecţia* este operaţia inversă proiecţiei, un fel de echivalent psihic al procesului de asimilare biologică, individul introiectând doar ceea ce este resimţit ca „bun" pentru sine (A. Dumitrescu, 1988). Această operaţie este considerată a fi extrem de importantă în procesul socializării timpurii. Perturbarea mecanismului creează premisele personalităţii psihotice, mai ales a celei de tip schizofren.

7. *Autoagresarea* sau *deturnarea spre sine* reprezintă proiectarea spre sine a impulsurilor agresive refulate. Fiind accidentală la persoanele normale, reorientarea agresivităţii dinspre ceilalţi spre sine reprezintă baza autodistrucţiei din stările depresive ale persoanelor cu o structură nevrotică sau psihotică (melancolică sau schizofrenică). În prima etapă de adaptare la detenţie, pe fundalul depresiei, deţinuţii au tendinţa de a-şi provoca o serie de leziuni, de mutilări sau pot recurge chiar la suicid.

8. *Formarea reacţionată* reprezintă un mecanism prin care refularea se permanentizează. El implică apariţia repulsiei faţă de

obiectul dorinţei refulate, adesea întâlnită în normalitatea psihică (caz în care asigură eficienţa interdicţiilor morale incluse în structura caracterului). În forme patologice, acest mecanism favorizează apariţia (prin „deplasare" a) fobiilor sau poate accentua inhibiţiile instinctuale.

9. *Sublimarea* presupune transformarea unei cantităţi de „energie" primară refulată într-o formă valorificabilă în activitatea socio-culturală (Anna Freud, 1973). Ea explică anumite activităţi, cum ar fi cele de creaţie artistică şi intelectuale, prin transformarea pulsiunilor sexuale. Se consideră că o pulsiune este sublimată atunci când este reorientată spre un scop nonsexual şi pentru a asigura forţa activităţii în care se creează obiecte valoroase socio-cultural. Din acest motiv, sublimarea nu poate fi încadrată în patologia clinică.

Alături de aceste mecanisme care sunt prezente, în pondere diferită, şi în condiţiile normalităţii şi ale anormalităţii, există mecanisme de apărare „al căror efect apare preponderent sub forma simptomelor", nota A. Dumitrescu (1988, p. 97). Relaţia dintre tipul simptomului şi natura mecanismului de apărare care îl determină nu este clar stabilită (de pildă, fobia este definită ca o deplasare a angoasei şi o obiectivare a ei; obsesia, ca tip de reacţie mai elaborată şi mai complexă, este provocată de mai multe mecanisme precum: deplasarea, formarea reacţională, anularea retroactivă şi regresia). De asemenea, se consideră că în stările psihotice mecanismele de apărare nevrotice au eşuat şi, în faţa pericolului destructurării psihice, Eul apelează la mecanisme de apărare psihotice cum sunt: „*anularea* (în plan imaginativ a unor intenţii sau fapte reale), *izolarea* (unei trăiri sau reprezentări de contextul său), *ruperea contactului cu realitatea*, *reprimarea trăirilor afective* (depăşind refularea şi constituind o suspendare a activităţii reactiv-afective), *clivajul obiectului şi al pulsiunii* etc" (M. Klein, 1966). Intrarea lor în funcţiune determină apariţia pe plan comportamental a manifestărilor tipic psihotice: discordanţa, derealizarea, depersonalizarea, fenomene halucinatorii, delirante, autism etc.

Dincolo de poziţiile extreme care supralicitează rolul unui singur factor (endosau exogen) în apariţia devianţei, I. Străchinaru (1969) definea devierile de comportament prin dezechilibrul psihic sau echilibrul parţial care implică modificări, cu precădere, în sfera emoţional-volitivă a personalităţii, ca urmare a unor structuri morbide

de natură sociogenă şi/sau a unor tulburări morfo-funcţionale iţie organismului, în mod deosebit, a creierului. *În cazul proceselor (preponderent) exogene*, adaptarea greşită, insuficientă sau inadecvată face ca între stimulul şi răspunsul comportamental să existe o discordanţă, cel din urmă fiind mult mai intens decât ar trebui să fie (aspect valabil şi pentru dezvoltările lui orizontale (în timp), şi pentru cele verticale – în intensitate şi profunzime). *În cazul proceselor (preponderent) organice sau endogene*, nu se mai poate vorbi despre adaptare/inadaptare ca mecanism fundamental declanşator. Dezadaptarea apare aici ca efect şi nu ca factor cauzal al bolii sau al devierii comportamentale (C. Gorgos, 1987). Prin urmare, *devierile de comportament* provocate exogen nu apar brusc, ci constituie o treaptă calitativă autonomă, rezultată în urma unui cumul de reacţii inadaptate. Apariţia şi stabilizarea lor la nivel comportamental indică instalarea comportamentului deviant (E. Albu, 2002). Devierile cauzate endogen reprezintă un aspect intrinsec al tulburărilor organice care, în timp, generează efectul inadaptării tot mai accentuate. Totuşi cel mai adesea, determinismul este unul de natură mai complexă (implicând un anumit raport al factorilor cauzali), ce depăşeşte dihotomia simplificatoare endo-exogen. Ca urmare a proiecţiei lor sociale, devierile de comportament reprezintă abaterile normative care ameninţă confortul şi coeziunea grupului fiind, de aceea, dezaprobate şi sancţionate.

1.2. Devianţa: pluralitatea perspectivelor şi criteriilor de definire

Comportamentul conformist al membrilor unei societăţi este dictat de cultura de apartenenţă, care modelează un „sociotip" (personalitatea de bază), ca element psihosocio-cultural comun. Ca rezultat al procesului de socializare, individul manifestă tendinţa de aderare la normele şi valorile grupului, făcând din ele un etalon al propriului comportament. La rândul ei, societatea apreciază indivizii după acest etalon, aşteptând ca ei să se comporte în moduri predictibile, conforme cu modelul cultural-normativ, cu tipurile legitime de acţiune. Pe de o parte, familia, şcoala şi societatea pot eşua în procesul educării copiilor şi al controlului comportamentului lor, fapt care va conduce la apariţia tulburărilor de conduită ale acestora. Pe de altă parte, capacităţile adaptative ale individului sunt uneori

solicitate la maximum în decursul socializării, eşecul efortului adaptativ fiind generator de devianţă, după cum există deficienţe genetice care împiedică din start adaptarea adecvată la mediul social.

În sens restrâns, devianţa constă în *multitudinea comportamentelor ale căror caracteristici apar mai mult sau puţin ofensatoare*, *reprobabile*, *condamnabile şi care generează sau ar genera – dacă ar fi descoperite – dezaprobare*, *ostilitate şi diferite sancţiuni faţă de autorii acestora*. Dar comportamentul deviant este adesea generat de moduri deviante de a gândi, constând în *ne-aplicarea unor reguli de conceptualizare a realităţii*, în ignorarea sau negarea modului dominant de a gândi, în ne-aplicarea uneia sau a unor norme de înţelegere a realităţii, în raportarea la norme considerate mai adecvate ori superioare celor sociale (de exemplu, normele care funcţionează în subculturile deviante). Aşadar devianţa comportamentală se asociază cu un anumit grad de devianţă cognitivă care vor genera etichetarea deviantului şi reacţia celorlalţi, iar acestea, mai departe, vor induce *identitatea devianţă*.

În sens larg, devianţa poate fi definită prin *anumite comportamente*, *moduri de a gândi şi identităţi ale căror caracteristici apar reprobabile şi care atunci când sunt descoperite generează respingere*, *dezaprobare sau diferite sancţiuni sociale şi/sau penale*. În cadrul acestei lucrări, în prim-planul atenţiei noastre se va afla devianţa comportamentală sau comportamentul deviant, trimiterile la identităţile deviante (de mincinos, infractor, criminal, hoţ etc.) şi la devianţa cognitivă (de la cea produsă de maladiile psihice, morale sau intelectuale şi până la nonconformismul intelectual creator), fiind de ordin secundar.

Ţinând seama de *nivelul analizei*, se disting două direcţii principale: analiza la nivel macro şi cea la nivel microsocial. Teoreticienii nivelului macrosocial încearcă să surprindă o imagine de ansamblu asupra societăţii, fiind interesaţi să înţeleagă modul în care condiţiile structurale ale societăţii – cum ar fi instituţiile economice şi politice – Iniţial atribuită de ceilalţi, identitatea devianţă este asumată şi interiorizată ca urmare a menţinerii etichetei sau a stigmatului social.

contribuie la stabilirea semnificaţiei şi structurii vieţii de zi cu zi a indivizilor dintr-o anumită societate (de exemplu, Durkheim şi teoria

sa asupra anomiei). Teoreticienii interesaţi de nivelul microsocial îşi concentrează atenţia asupra interacţiunilor de tip „faţă în faţă", asupra „tipurilor de persoane" şi asupra proceselor individuale care apar în cadrul interacţiunilor cu ceilalţi (ca în cazul teoriilor etichetării).

Conceptul de *devianţă* a fost propus de către Thorsten Sellin – mulţi ani preşedinte al Societăţii Internaţionale de Criminologie – în lucrarea sa *Conflictul cultural şi crima*, publicată în 1938. Deşi a apărut în cadrul eforturilor de definire a obiectului criminologiei, conceptul a fost dezvoltat, cu precădere, în literatura sociologică. Din acest motiv, perspectiva sociologică nu poate fi ignorată în cadrul abordării psihologice şi psihosociale actuale. Treptat, termenul a cunoscut o extraordinară evoluţie semantică, el devenind obiect de studiu şi pentru jurişti, psihiatrii, isihejlqgi pedagogi etc.

Din punct de vedere *sociologic*, devianţa se referă la orice încălcare sau abatere de la normele scrise sau nescrise ale unei colectivităţi (de la simpla negare a normei, lipsa lealităţii, simularea sau ofensa adusă unor persoane şi până ia furt, trădare, sinucidere, crimă etc.; de la atitudinile nonconformiste sau rebele, la handicapul fizic şi boala psihică), care ameninţă echilibrul sistemului şi dă naştere unei sancţiuni. Sub raport *juridic*, devianţa priveşte violarea normelor legale, cu alte cuvinte, comportamentul antisocial (infracţional sau delincvenţial). Interpretată *psihopatologic şi medico-legal*, devianţa se referă la tulburările de comportament ale persoanelor cu înclinaţii patologice şi ale diferitelor categorii de bolnavi psihic (comportamentul aberant specific bolilor psihice). *Psihologii sociali* definesc devianţa prin divergenţele de opinie apărute într-un grup social, care produc ruperea consensului şi a coeziunii grupale, dând naştere opoziţiei tninoritar (i) – majoritate. *Psihologic*, definim devianţa drept o abatere variabilă, mai mult sau mai puţin evidentă, a comportamentului, gândirii şi identităţii indivizilor de la normalitatea psihică şi valorico-normativă, adesea etichetată şi sancţionată.

În cadrul tuturor acestor discipline definiţiile pot varia şi în funcţie de *paradigma teoretică* preferată de autori. În cadrul perspecţi velor dihotomice ale pozitivismului şi constructivismului, definiţiile devianţei apar şi ele ca fiind opuse. În optica esenţialistă pozitivistă, devianţa are un conţinut distinct şi consistent, fiind reală, obiectivă şi universală (ca în teoriile biologice, biopsihologice, teoria subculturilor

deviante etc.). În optica de tip constructivi st, devianţa trimite la categorii şi conţinuturi definite printr-un anumit raport între social şi natural. În această abordare, devianţa a fost definită prin schimbările sau variaţiile rezultate din modificarea perspectivei şi a intereselor observatorului (ca în teoriile interacţionismului simbolic sau teoriile etichetării). Constructiviştii consideră că definiţiile conceptuale nu sunt decât o aproximare a realităţii, categoriile având semnificaţie doar în contextul criteriului schemei de clasificare, criteriu construit social. Constructiviştii moderaţi consideră că toate categoriile conceptuale au elemente arbitrare şi sunt ambigue, dar ele se bazează pe ceva obiectiv (de exemplu, definiţia „alcoolicului").

Datorită variabilităţii în timp a criteriilor de evaluare a conduitei, în orice societate graniţa dintre comportamentele dezirabile şi cele indezirabile este permeabilă. Definirea ştiinţifică a devianţei implică şi ea utilizarea unor criterii alternative – uneori divergente, alteori convergente – în scopul aproximării cât mai exacte a realităţii. Cele mai des utilizate sunt următoarele:

1. *Criteriul statistic*. Potrivit acestuia, *devianţa apare ca o abatere semnificativă de la media comportamentelor celorlalţi*. Jaques Adolphe Quetelet a fost primul care a aplicat curba lui Gauss la distribuţia diferitelor variabile de natură biologică sau psihică, în decursul secolului al XIX-lea. Prin elaborarea noţiunii de *om mediu*, Quetelet a încercat să evidenţieze caracteristicile generale şi specifice ale normalităţii. *Omul normal este omul mediu*. Acesta reprezinte atât media statistică a comportamentelor celorlalţi, cât şi o normă socială care trebuie realizată de indivizi. Considerând că putem evalua comportamentul individual prin abaterea sa de la medie, Quetelet a arătat că normalitatea este un fapt statistic, a cărui intensitate se poate cunoaşte prin măsurarea frecvenţei sale de apariţie la nivelul unor mase mari de oameni.

Normalitatea ca şi devianfa sunt noţiuni care au un sens statistic. *Conduitele normale sunt frecvente*, *în timp ce actele deviante sunt rare*. Mai mult, cu cât un act este mai deviant, cu atât el este mai rar. Intensitatea devianţei este în raport invers proporţional cu frecvenţa, deoarece este imposibil ca oamenii să condamne cu putere conduitele cu caracter frecvent într-un grup social. Aşezând comportamentul moral al indivizilor pe curba lui Gauss, L. Wilkins (1964) arăta că la

una dintre extremităţile distribuţiei se află un număr foarte mic de comportamente criminale (puternic condamnabile, perverse), iar la cealaltă se află un număr mic de comportamente extrem de virtuoase, admirabile. La mijloc se situează majoritatea conduitelor, cele obişnuite, nici prea bune, nici prea rele. *Devianţa comportamentală se aseamănă cu abaterea de la tendinţa centrală a unui grup, cu deosebirea că acţiunile deviante sunt în mod necesar şi dezaprobate*.

Calcularea tendinţei centrale, a mediei, medianei sau modulului prezintă avantajul utilizării unui *criteriu obiectiv* (care poate fi stabilit empiric) în definirea devianţei. Dar definiţiile statistice ale devianţei, ca abatere de la tendinţa centrală, prezintă şi *dezavantaje*, deoarece:

— *Iau ca etalon al normalităţii comportamentul majorităţii*. Istoria a dovedit că majoritatea nu are întotdeauna dreptate. Erezia protestantă a fost condamnată de majoritatea catolică din secolul al XVI-lea, ea constituind o formă de devianţă pentru epoca respectivă. Din momentul în care un număr tot mare de germani şi englezi se declară protestanţi, protestantismul devine tot mai puţin deviant;

— *Implică*, *din punct de vedere metodologic*, *utilizarea unor scale etalonate* de la: foarte puţin, puţin, la mult şi foarte mult (deviant), ceea ce este greu de realizat practic;

— *Drept efect logic al utilizării criteriului statistic a apărut conceptul de „devianţă pozitivă"*, care nu produce efecte negative asupra celorlalţi sau a societăţii şi nici nu dă naştere condamnării şi sancţiunilor sociale în acelaşi fel în care o face devianţa negativă (totuşi, în evul mediu, Giordano

Bruno a fost ars pe rug pentru ideile lui, iar unor creatori nu le-a fost recunoscută opera decât *postmortem*)!

— *Nu pot fi aplicate decât la cazurile observabile*, nu şi la bolnavii psihici ale căror simptome nu sunt suficient de evidente sau care, dintr-un motiv sau altul îşi ascund psihiatrului sau psihoterapeutului unele manifestări.

În general, criteriul statistic se aplică unui număr mare de devianţi, cu excepţia celor care prezintă un comportament patologic neprejudiciat. În aceste condiţii, devianţa nu apare ca sinonimă cu anormalitatea.

2. *Criteriul normativ*. Devianţa apare ca *o conduită ce dezamăgeşte o aşteptare*, *ce violează sau neagă o normă sau o valoare*

socială. Încorporând expectaţiile membrilor grupului faţă de modul în care trebuie să se comporte şi să acţioneze indivizii, norma este şi o expresie a aprobării celorlalţi. Ea reprezintă o prescripţie a acţiunii sau un reper ideal a comportamentului. Normele sociale prezintă următoarele funcţii (S.M. Rădulescu, 1998, pp. 17 – 18):

— Asigură relativa predictibilitate a acţiunii umane şi sociale;

— Orientează sociabilitatea umană în sens dezirabil;

— Conferă un caracter raţional şi normativ acţiunii (ea trebuie să respecte anumite indicaţii normative pentru a-şi putea atinge scopul);

— Asigură legitimitatea, eficienţa şi corectitudinea comportamentului.

E. Durkheim (1977) considera că normele exercită asupra oricărui individ presiuni sau constrângeri care-l fac să se conformeze obiceiurilor, moravurilor sau regulilor juridice. Atunci când aşteptările membrilor grupului nu sunt îndeplinite, când o normă este violată, grupul social îşi manifestă dezaprobarea. Un act deviant este înainte de toate un *act blamat*. El nu ar putea fi astfel în lipsa unei idei clare despre ceea ce este normal sau patologic, drept sau nedrept, bine sau rău.

Criteriul normativ susţine că devianţa înseamnă violarea normelor, afirmând existenţa obiectivă a normelor (faptul că sunt exterioare şi că exercită o anumită putere asupra noastră prin intermediul proceselor de socializare şi internalizare), baza lor consensuală (sunt reguli larg împărtăşite) şi caracterul lor democratic (sau aplicabilitatea lor uniformă).

Limitele definiţiei elaborate în baza acestui criteriu ţin de faptul că:

— *Norma nu se identifică cu conduita*, deoarece nicio conduită umană nu respectă întru totul regulile acţiunii. De altfel, comportamentul (strict) normativ nu este cel mai frecvent şi nici cel mai obişnuit model de conduită dintr-o societate. De asemenea, nicio normă socială nu specifică în detaliu graniţele dincolo de care un comportament poate fi considerat *în mod sigur* ca deviant. Astfel, la o petrecere beţia este tolerată şi evaluată ca o conduită relativ acceptabilă, în timp ce la volan ea este aspru sancţionată.

— *Majoritatea aşteptărilor, normelor şi valorilor nu formează*

blocuri omogene uşor de recunoscut; Ele trec, mai ales în ultimele 3 – 4 decenii, printr-un amplu proces de schimbare. Criteriul normativ nu ţine seama suficient de caracterul evolutiv al normelor sociale;

— *Normele pot varia de un grup la altul, de la o zonă culturală la alta*, iar acesta poate fi o sursă de ambiguitate. Criteriul normativ se poate dovedi a fi prea rigid şi prea puţin flexibil atunci când prezintă doar perspectiva ansamblului social şi nu şi a subgrupurilor sale.

Având în vedere dezavantajele mai sus menţionate, în cazul definiţiilor normative distincţia dintre devianţă şi nondevianţă riscă să devină şi mai problematică.

3. Criteriul magnitudinii şi gravităţii actului deviant.

< onibrm acestuia, *sunt considerate deviante numai actele care se abat l n mod semnificativ de la aşteptările celorlalţi şi al căror grad de periculozitate solicită intervenţia agenţilor de control social (de la părinţi sau educatori şi până la reprezentanţii poliţiei, justiţiei sau ai instituţiilor corecţionale)*. În acest sens, devianţa este o conduită pe care membrii unei societăţi o consideră atât de rea şi de periculoasă încât elaborează sancţiuni speciale împotriva ei, mergând până la excluderea devianţilor din grupul din care fac parte (de la privarea de libertate, până la pedeapsa pe viaţă – sau capitală, în unele state).

Nonconformismul vestimentar sau verbal sunt forme „neutre" de devianţă, deoarece ele nu produc reacţii de ostilitate şi de condamnare vizibile, spre deosebire de furt sau omor. Cele mai grave infracţiuni în opinia publicului românesc – arătau Dan Banciu şi S.M. Rădulescu (1994) – sunt în ordinea lor descrescătoare următoarele: violurile, omuciderile, corupţia (sau crima organizată), furturile, alcoolismul, traficul cu arme, afacerile ilicite, delincvenţa juvenilă, traficul şi consumul de droguri, homosexualitatea şi prostituţia.

Nici acest criteriu nu este lipsit de *limite*:

— *În viaţa socială nu există un singur comportament conform cu norma sau contrar normei, ci o mare varietate a acestuia*. Unele conduite sunt considerate mai puţin acceptabile şi cu toate acestea sunt tolerate. Furtul şi simpla nepoliteţe *nu ofensează în egală măsură sentimentele indivizilor dintr-un grup social şi nu afectează în aceeaşi măsură solidaritatea morală a membrilor societăţii*, scria E. Durkheim (1993). De aceea, nepoliticosul este blamat, în timp ce hoţul e pedepsit;

— *Un alt dezavantaj provine din ambiguitatea conceptelor de* magnitudine *sau* periculozitate. Pentru simţul comun, periculozitatea este o anomalie a moralităţii, în timp ce pentru criminologie ea reprezintă un criteriu clar de stabilire a răspunderii penale. De asemenea, expertizele psihiatrice, utilizate în criminologie, transferă noţiunea de *periculozitate* la nivelul personalităţii infractorilor, sugerând teza aşa-numitei „personalităţi periculoase".

Actele deviante grave sunt sancţionate astăzi prin intermediul normelor juridice, în special prin Codul Penal.

4. Criteriul reacţiei sociale. Din perspectiva acestui criteriu, conceptul de *devianţă* este definit prin luarea în considerare a interacţiunii deviantului cu cei care-i evaluează comportamentul. *Devianţa nu este o proprietate inerentă unor comportamente, ci o calitate atribuită de anturaj în funcţie de convenienţele sociale*. Altfel spus, devianţa nu este definită prin actul în sine şi nici prin simpla încălcare a normelor, ci prin individul care se angajează în acte specifice, percepute de anumiţi indivizi şi condamnate. Reacţia/condamnarea pe care o provoacă (de mustrare, sarcasm, izolare, ostracizare, privare de libertate, detenţia pe viaţă/ pedeapsa capitală) este criteriul major al devianţei (M. Cusson, 1997).

În cadrul procesului de definire a devianţei, indivizii parcurg următoarele *etape*:

a) interpretează un comportament ca fiind deviant, b) definesc persoanele care se comportă diferit ca deviante şi c) le aplică un tratament aparte.

Dacă membrii unui grup nu reacţionează, devianţa poate rămâne „invizibilă" sau nu există ca atare. Fenomenologii susţin că nicio teorie ştiinţifică nu a prezentat suficient de complet cauzele reale ale comportamentelor deviante şi, de aceea, nu definiţiile ştiinţifice, ci cele ale simţului comun trebuie luate în considerare. Prin urmare, devianţa implică evaluare şi judecată, aplicarea de sancţiuni şi suportarea unor consecinţe. Definirea violărilor normative este o construcţie socială (şi politică, am adăuga noi; vezi şi „relativitatea fenomenului devianţei", în cadrul capitolului următor).

Totuşi, variantele mai recente ale interacţionismului simbolic insistă asupra faptului că există o anumită predictibilitate a răspunsului social care conturează stigmatul sau identitatea devianţă,

iar individul deviant se auto-etichetează ca inadaptat, deviant sau infractor, între el şi ceilalţi având loc un proces de negociere a realităţii. De asemenea, se face distincţie între devianţa societală şi cea situaţională şi reacţiile diferite pe care le implică acestea.

Dintre *limitele* utilizării acestui criteriu, mai importante sunt:

— *Fiecare grup particular are propriile sale definiţii asupra normalităţii sau devianţei*, iar această relativitate este o sursă de ambiguitate;

— *Nu explică dacă devianţa secretă implică şi ea un anumit consens evaluativ*; deviantul este o persoană discreditată, dar individul care practică devianţa secretă, nu este el discreditabil?

— *Criteriile obiective în definirea devianţei sunt înlocuite cu unul subiectiv*, negându-se elemente reale, obiective ale devianţei (de exemplu, victima este complet ignorată) pentru a se sublinia importanţa etichetării conduitei deviante şi a devianţilor;

— *Sunt omise cauzele iniţiale ale genezei devianţei*, accentul fiind pus doar pe consecinţele acesteia (definiţia, sancţiunea, reacţia publicului).

5. *Criteriul medical*. Potrivit acestui criteriu, *devianţii sunt indivizii incapabili să respecte normele sociale*, *datorită deficienţelor lor fizice sau psihice*. Este vorba aici despre bolnavii psihic, în special psihoticii şi psihopaţii, care nu au capacitatea de a distinge între bine şi rău, între moral şi imoral. Dacă încălcarea legilor – ca ansamblu de reguli normative edictate de către autoritatea cu caracter statal-politic – constituie o formă particulară de devianţă, boala psihică reprezintă un alt fel de devianţă, în condiţiile în care, *bolnavul se abate prin conduita sa de la cerinţele normalităţii incluse în noţiunea de* sănătate psihică, *valorizată într-o anumită societate* (S.M. Rădulescu şi M. Piticariu, 1989). Desigur, personalitatea patologică poate săvârşi acte deviante şi în raport cu alte norme sociale: morale, de politeţe, juridice etc.

Cercetările asupra personalităţii patologice, care au pus accentul pe rolul individului în producerea actelor deviante, au sugerat că, cel mai adesea, violarea normelor sociale este înfăptuită de către indivizii deficienţi, caracterizaţi prin tulburări de comportament sau de personalitate, incapabili să se adapteze contextului socio-cultural. Reprezentanţii psihopatologiei şi psihiatriei actuale recunosc faptul că

elementele biogene şi psihogene sunt modelate şi controlate social, devianţa fiind, în mod fundamental, un fenomen psihosociologic şi nu doar psihologic sau sociologic. Cu alte cuvinte, *cele mai multe manifestări de natură psihopatologică nu sunt doar rezultatul unei anumite „boli”, ci şi al violării sau contrazicerii, mai mult sau mai puţin puternice, a normelor sociale*; *ele pot fi produse de diverşi factori (separaţi sau combinaţi în cele mai variate formule)*: *de la influenţele genetic formative, la socializarea deficitară, de la unele experienţe traumatizatoare care au modificat dezvoltarea personalităţii, la incapacitatea de a face faţă situaţiilor de stres şi tensiunii emoţionale*.

Conform acestui criteriu, boala înseamnă „alegere forţată” sau „constrângere”, ceea ce poate „motiva” sau scuza actele deviantului. Ideea îşi are originea în lucrările lui T. Parsons (1951V care aprecia că *boala este singura formă de „devianţă legitimă”*, deoarece individul este incapabil să joace rolurile sale sociale normale.

Limitele acestui criteriu rezultă din faptul că:

— *Devianfa este confundată cu patologicul sau anormalitatea*.

— *Persoana patologică este prezentată prea des ca nefiind liberă să-şi aleagă preferinţa sau conduita*.

— *Nu ţine seama, suficient de mult, de faptul că societatea este aceea care stabileşte liniile de demarcaţie ale devianţei*, psihiatrii având sarcina stabilirii doar a cauzalităţii clinice.

Ansamblul acestor criterii de definire a devianţei sugerează extraordinara bogăţie semantică a conceptului şi marea varietate a conduitelor. Utilizarea unui criteriu sau altul depinde adeseori de opţiunea autorului pentru o anumită teorie sau modalitate interpretativă.

În concluzie, definiţiile propuse în funcţie de diferitele discipline, paradigme sau criterii menţionate sunt uneori problematice, deşi sâni larg vehiculate şi împărtăşite. Câteva dintre acestea sunt:

— *Definiţia pozitivistă, absolutizatoare*: „Anumite comportamente, identităţi şi moduri de a gândi sunt în mod «natural» deviante, pretutindeni şi în toate epocile istorice. Devianţa este considerată ca fiind o caracteristică obiectivă, reală a «lucrurilor», ce poate fi localizată şi studiată printr-o abordare pozitivistă”. Totuşi, comportamentul deviant care nu este încă etichetat de ceilalţi rămâne

invizibil sau nu există ca atare.

11.6. *Definiţia statistică*, *relevată*, *dar insuficientă*. „Anumite comportamente, identităţi şi moduri de a gândi care apar cu o mai mică frecvenţă, care sunt mai rare sunt deviante”. Definiţia este operantă în cazul comportamentelor clar observabile, dar nu şi cazul unor simptome insuficient de puternice pentru a fi etichetate psihiatric.

11.7. *Definiţiile din perspectiva efectelor dăunătoare*, *gravităţii şi periculozităţii devianţei*, *relevante*, *dar insuficiente*: „Anumite comportamente, identităţi şi moduri de a gândi care sunt dăunătoare şi rău intenţionate sunt deviante”. Însă nu toate comportamentele şi modurile dăunătoare de a gândi sunt deviante, după cum există şi forme de devianţă care nu sunt rău intenţionate.

11.8. *Definiţiile criminologice*, *relevante*, *dar insuficiente*. „Toate abaterile de la normele juridice ale unei societăţi reprezintă manifestări deviante în societate”. Dar sunt şi acte criminale definite ca nondeviante (cum ar fi cele în legitimă apărare), după cum există forme de devianţă care sunt criminale (de exemplu, abandonul şcolar sau vagabondajul, atunci când acestea sunt incriminate de legea penală).

11.9. *Există şi devianţa pozitivă*? Da, ea reprezintă însă o extrapolare a definiţiei statistice, ce împărtăşeşte şi unele dintre elementele „criteriului periculozităţii”. Totuşi, dacă devianţa implică obligatoriu prezenţa unei reacţii negative, atunci este conceptul de *devianţă pozitivă* unul util?

L3. Devianţa comportamentală: concept şi fenomen

Am văzut deja că devianţa penetrează toate aspectele vieţii sociale, fiind prezentă peste tot, în acelaşi timp. Am indicat faptul că realitatea este în permanent proces de schimbare şi că este structurată independent de definiţiile şi interpretările noastre (de exemplu, perspectiva pozitivistă, absolutizatoare). Am menţionat, de asemenea, faptul că definiţiile devianţei provin dintr-o varietate de surse: perspective, discipline sau criterii diferite.

Devianţa poate fi întâlnită la orice individ, chiar dacă unii sunt mai predispuşi la devianţă decât alţii, chiar dacă unii tind să devieze de la norme mult mai importante comparativ cu alţii. De asemenea, la fel ca şi în cazul comportamentului conformist, cel deviant este într-o

anumită măsură predictibil, din moment ce prezintă o anumită stabilitate în timp. Studiul comportamentului deviant implică dezvoltarea unui anumit grad de înţelegere a procesului schimbării şi dezvoltarea gradului de conştientizare a modului în care definiţiile realităţii silit negociate în situaţiile vieţii de zi cu zi sau la nivel politic.

Caracteristicile principale ale conceptului de *devianţă* sunt *ambiguitatea*, *complexitatea şi extensia* lui extraordinară.

Ambiguitatea noţiunii este justificată de mai multe constatări, fa rezultă din faptul că, deşi înţelesul general al termenului este acelaşi, în toate paradigmele explicative sau domeniile de studiu în care este revendicat „el capătă o interpretare specifică". (V. I h agomirescu, 1976, p.32).

Într-una dintre cele mai cuprinzătoare şi mai transparente definiţii ale conceptului, devianţa apare ca „ansamblul conduitelor şi stărilor pe care membrii unui grup le judecă drept neconforme cu aşteptările, normele sau valorile lor şi care, în consecinţă, riscă să i iezească din partea lor reprobare şi sancţiuni" (Maurice Cusson, 1997, p.440). Nici această definiţie nu este însă total lipsită de ambiguitate sau atotcuprinzătoare. Pe de o parte, comportamentul deviant apare ca fiind „rău văzut" şi sancţionat de majoritatea membrilor unui grup. Pe de alta, nu toate manifestările deviante ale personalităţii au un efect dezorganizator asupra relaţiilor acesteia sau asupra funcţionării societate (ca în cazul devianţei pozitive).

De asemenea, Albert Ogien (2002) sesizează unele dualităţi care contribuie la ambiguitatea noţiunii. Mai întâi, devianţa face referire la două fenomene distincte: la *încălcarea unei prescripţii* prin care individul se pune sau este pus într-o situaţie de marginalitate, ca atunci când nu se respectă un articol de lege sau normele de politeţe (devianţa comportamentală) şi la *ne-aplicarea unei reguli de conceptualizare*, *ce* scoate individul în afara raţionalităţii instituite şi acceptate social, deoarece el nu mai inspiră încredere, apare ca iraţional, nebun sau inuman (devianţa cognitivă). În al doilea rând, autorul conchide că „un act considerat deviant atunci când este descris cu ajutorul unor criterii care ţin o anumită ordine normativă poate apărea normal atunci când este descris cu ajutorul unor criterii proprii unei alte ordini normative" (A. Ogien, 2002, pp. 233 – 234). Un jaf armat, temeinic planificat şi organizat de membrii unei bande apare ca

deviantă prin raportare la normele morale şi juridice ale majorităţii, dar ea apare devianţilor ca firească din punctul de vedere al regulilor de cooperare recunoscute de majoritatea membrilor societăţii.

Complexitatea conceptului rezultă din marea variabilitate a fenomenului pe care îl descrie şi din perspectivele extrem de numeroase din care este abordat acesta. Sfera conceptului include – aşa cum am arătat în subcapitolul anterior – devianţa comportamentală, cognitivă şi cea identitară. Atunci când ne oprim la accepţiunea restrânsă a termenului, la devianţa comportamentală, vom putea identifica alte două accepţiuni. În sensul larg, devianţa ar include toate comportamentele care se abat de la reperele normativ-valorice, de la transgresiunile cele mai lejere, la cele mai grave. În sensul restrâns, devianţa comportamentală ar include doar abaterile de la normele sociale, nu şi violarea normelor penale. Acest sens explică sintagma de tipul „comportamentul deviant şi cel criminal/infracţional", pe care am utilizat-o în textul prezentului volum.

Extensia extraordinară a noţiunii poate fi evidenţiată prin analiza universului devianţei cu ajutorul unei axe pe care sunt plasate patru mari categorii de devianţi, ale căror acte variază de la cele mai puţin, la cele mai mult voluntare (cf. Maurice Cusson, 1997; C. Neamţu, 2003):

a< b e >d

Bolnavii mintal şi persoanele cu handicapuri fizice ale căror tulburări au drept cauză factorii biologici ereditari sau care apar dintr-o leziune organică ulterioară, se află în afara acţiunii voluntare.

Indivizii cu tulburări de comportament sunt persoanele în cazul cărora caracterul voluntar al actului nu este nici clar acceptat, nici exclus. Alcoolicii şi toxicomanii, spre exemplu, acţionează în mod voluntar în primele faze ale evoluţiei lor, dar după instalarea dependenţei, ei încetează a mai fi complet liberi, acţionând mai mult automatic. Nevrozele, psihopatiile sau tulburările de caracter fac parte din aceeaşi categorie, deoarece este greu de stabilit un raport sigur între compulsiune şi capacitatea de autodeterminare a conduitei.

Transgresorii sunt devianţii care încalcă în mod conştient, voluntar o normă a cărei valabilitate o acceptă. Ei acţionează din interes, oportunism sau sub imperiul pulsiunilor. Majoritatea

delincvenţilor violează norme a căror legitimitate o recunosc şi admit.

Devianţii subculturali sunt atât nonconformiştii despre care a vorbit R. Merton, cât şi minorităţile active despre care vorbeşte S. Moscovici. Este vorba de indivizii sau grupurile de indivizi care neagă normele şi valorile dominante în grupurile sau societăţile de apartenenţă, oferind şi alternative ale acestora. Artiştii nonconformişti, disidenţii, membrii sectelor religioase, teroriştii aparţin acestei categorii.

Dacă sociologii studiază în cadrul domeniului devianţei, cu predilecţie, ultimele trei categorii de devianţă, psihologia şi psihopedagogia comportamentului deviant abordează toate categoriile mai sus menţionate, de la cele asociale (bolile psihice), la cele antisociale (infracţiunile sau delictele; de la cele întotdeauna sancţionate de lege, de la cele „imorale", incompatibile cu „codurile" culturale ale grupului sau societăţii (indecenţa, obscenitatea, perversiunea) şi până la actele excentrice sau bizare (de exemplu, adoptarea unei ţinute insolite, a limbajului verbal sau neverbal nonconformist etc.). Datorită spaţiului pe care îl avem la dispoziţie, indivizii cu tulburări de comportament şi transgresorii vor constitui categoriile tratate cu prioritate.

Fenomenul devianţei posedă, la rândul său, unele caracteristici de bază precum: universalitatea, variabilitatea şi relativitatea sa.

Universalitatea devianţei rezidă în faptul că toate comunităţile au cunoscut conduite blamate şi sancţionate. Este imposibil ca toţi indivizii să-şi interiorizeze şi să împărtăşească cu aceeaşi intensitate sentimentele de solidaritate socială, normele şi valorile grupale. De aceea, judecăţile generatoare de devianţă au apărut şi vor apărea în toate societăţile şi în toate epocile istorice.

Constatând permanenţa formelor grave, criminale ale conduitei deviante în societăţile umane, E. Durkheim aprecia: „crima este normală, fiindcă o societate în care ar lipsi este cu totul imposibilă" (*apud* A. Ogien, 2002, p.24); crima nu este o boală socială, deşi poate avea forme anormale. Marele sociolog adăuga că, dacă nu există nimic morbid în crimă, pedeapsa nu poate avea drept scop vindecarea ei, ci menţinerea regularităţii conduitelor observabile.

Conduitele universal condamnate sunt următoarele (A. Cohen, 1966; N. Goodman, 1998; M. Cusson, 1997):

11.10. *omorul voluntar* al unui membru al grupului de apartenenţă;

11.11. *incestul* dintre mamă şi fiu, tată şi fiică, frate şi soră;

11.12. *violul*;

11.13. *furtul*.

În societăţile occidentale sau de tip occidental, aceste acţiuni sunt astăzi prohibite prin coduri legale formale, care prescriu şi pedepse pentru cei ce le comit. Există însă şi numeroase discuţii cu privire la ceea ce este drept şi nedrept, bine şi rău, acceptabil şi inacceptabil (de exemplu, controversele legate de pedeapsa capitală), încât se poate ajunge la impresia că totul este relativ.

Variabilitatea fenomenului devianţei este aceea care a generat complexitatea şi extensia noţiunii care îl descrie. Ea explică în mare măsură şi relativitatea fenomenului. Variabilitatea rezultă din faptul că normele şi valorile care „prilejuiesc" transgresările sunt extrem de numeroase, din faptul că ele se modifică uneori dramatic în cursul timpului. Unele tipuri ale devianţei rezultă din încălcarea normelor morale, altele din încălcarea noiâielor de politeţe, a normelor instituţionale sau organizaţionale, iar altele din încălcarea normelor juridice. Deşi graniţa dintre ceea ce este permis şi interzis, normal şi anormal este destul de vagă, plasarea undeva în jurul liniei de demarcaţie nu este evaluată, la fel ca şi încălcările ei flagrante. Devianţa lejeră nu este sancţionată, la fel ca şi formele sale grave.

Sociologii şi istoricii confirmă faptul că formele devianţei corespund nivelului general de dezvoltare a unei societăţi şi că ele s-au multiplicat în decursul dezvoltării structurii sociale. Formele tot mai numeroase şi rata în creştere a criminalităţii contemporane sunt rezultatul unor factori precum:

1.6. procesul modernizării, industrializării, urbanizării şi globalizării, care caracterizează apariţia şi dezvoltarea statelor moderne şi, evoluţia lor actuală;

1.7. deplasările mari de populaţie şi părăsirea ambianţei tradiţionale;

1.8. schimbarea compoziţiei etnice a populaţiei;

1.9. consumul de alcool şi stupefiante;

1.10. creşterea ponderii timpului liber neorganizat;

1.11. libertinajul moral promovat prin orice mijloc (educaţional,

mass-media).

Un exemplu recent, este apariţia şi dezvoltarea infracţiunilor electronice odată cu dezvoltarea computerelor personale şi a internetului începând din anii ’80. Este încă o dovadă a faptului că infractorii urmăresc şi valorifică toate oportunităţile.

Relativitatea rezultă din faptul că niciun comportament nu este în mod intrinsec deviant, devianţa fiind rezultatul unei definiţii consensuale. Această caracteristică rezidă în următoarele aspecte:

Pentru a fi etichetat ca deviant şi sancţionat, un act trebuie mai întâi să devină vizibil celorlalţi. Acesta este şi tâlcul proverbului „Hoţul neprins e negustor cinstit”. Astfel, numărul manifestărilor ilicite este mult mai mare decât cel al actelor care sunt descoperite şi investigate de poliţie şi justiţie. Prin urmare, există abateri care scapă vigilenţei şi percepţiei publice. În literatura de specialitate (juridică, criminologică, psihologică, sociologică etc.) se face distincţie între următoarele categorii de criminalitate:

→ Criminalitatea reală → Cifra neagră a criminalităţii

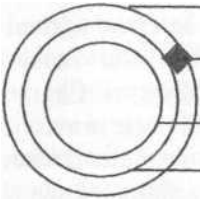

\+ – Criminalitatea penală → Criminalitatea aparentă Fig. 1. *Cele patrii categorii ale criminalităţii*

1.12. *criminalitatea reală* cuprinde totalitatea manifestării ilicite, antisociale care au avut loc în realitate;

1.13. *criminalitatea descoperită* (*aparentă sau relevată*) cuprin doar o parte a faptelor cu caracter penal. Este vorba de ce care au ajuns la cunoştinţa organelor controlului social, că au fost investigate de organele specializate (inclusiv infrac unite cu autori necunoscuţi). Întrucât nu sunt identifice toate faptele penale, infracţionalitatea descoperită are o s-o mai redusă comparativ cu cea reală. Diferenţa dintre t formează *cifra neagră a criminalităţii*, constând în fapţi penale care nu ajung la cunoştinţa organelor justiţiei penali

1.14. *delincvenţa legală sau judecată* vizează actele judecate condamnate penal. Sfera sa acoperă doar o parte e delincvenţa descoperită, deoarece nu toate faptele ajung fie condamnate penal

(unele nu sunt pasibile de judeca altele sunt anulate de graţierile care au loc pe parcuri judecăţii etc.). Spre exemplu, infracţiunile produse persoanele cu un prestigiu social foarte ridicat (de pildă, înalţi funcţionari guvernamentali) – aşa-numitele „infracţii ale gulerelor albe" – sunt rareori descoperite, iar atunci ci au devenit vizibile şi etichetate, rareori sunt condamn; penal, cel mai adesea fiind muşamalizate.

Un comportament poate să apară într-un context norme ca deviant, iar în altul nu. Ceea ce într-un sistem normativ-valo este permis, poate fi interzis în altul şi invers. Prostituţia e sancţionată penal în state precum: Japonia, China, Thailanda, în unele ţări foste comuniste, printre care şi România (pedepsele fiind aplicate prostituatelor, proxeneţilor şi mult mai rar clienţilor), în timp ce alte state o admit legal ca pe un „rău necesar": Australia, Germania, Olanda, Elveţia, în unele state din SUA (Nevada şi Alaska) etc. La fel, schimbarea unora dintre normele şi valorile unei colectivităţi face ca la un moment dat ceea ce a fost sancţionat să devină acceptat, sau invers. Drogurile au fost bine tolerate în alte perioade, deşi se află astăzi în afara legii. Arabii au tolerat consumul de haşiş timp de secole, iar creştinismul nu prohibeşte consumul de alcool, decât atunci când este excesiv. El este însă total interzis în cultura islamică.

Un act va fi condamnat dacă este pus într-o anumită situaţie şi nu va fi sancţionat în alta, din cadrul aceluiaşi context normativ. Un act nu poate fi judecat separat de situaţia în care s-a produs. J.D. Douglas (1971, p. 139) oferă, în acest sens, următorul exemplu: „... o femeie plângând pe străzile unui oraş poate fi considerată «bolnavă psihic». Cu toate acestea, după ce am aflat că ea tocmai a fost implicată într-un accident de circulaţie în care a pierdut o persoană iubită, comportamentul ei poate fi văzut ca fiind rezultatul «durerii normale» şi nu al «bolii psihice». Doar contextul situaţional clarifică acest lucru". De asemenea, actul sexual dintre un bărbat şi o femeie este absolut firesc atunci când se petrece cu consimţământul celor doi parteneri, în intimitatea dormi torului. În public (într-o sală de cinema sau în parc) acelaşi act apare ca indecent şi este sancţionat legal. La fel, omorul este o crimă gravă, dar nu şi în cazul soldatului care-şi ucide duşmanul, pe timp de război.

Un act va fi socotit sau nu deviant în funcţie de status-rolul

autorului său. Etichetarea devianţei şi reacţia socială faţă de aceasta este influenţată şi de puterea statutului social, economic, cultural, de vârsta, sexul sau rasa deviantului. Prestigiul relativ şi puterea asociată acestor caracteristici determină cine şi ce comportament va fi definit ca deviant. Infracţiunile gulerelor albe tind să fie mult mai rar sancţionate, ele apărând a fi mai puţin condamnabile şi în opinia publicului larg. De asemenea, o idee stranie este mai rapid acceptată atunci când a fost formulată de o persoană cu un statut superior în grup (de lider), decât atunci când a fost propusă de un individ marginal. Într-o societate în care sinuciderea şi crima sunt dezaprobate, este posibil ca un căpitan care a acceptat să moară în timpul naufragiului vasului său sau ca un ofiţer care a luptat eroic până în ultimul moment, împreună cu toţi soldaţii săi, să fie decoraţi postum.

Un act apare ca deviant sau nu în funcţie de modificarea atitudinii majorităţii populaţiei. Atunci când creşte foarte mult frecvenţa unui comportament sau când se recunoaşte public aria sa de cuprindere, asistăm de regulă şi la creşterea gradului de toleranţă al populaţiei faţă de manifestarea respectivă, care e scoasă din categoria devianţei. Aşa s-a întâmplat în cazul legăturilor sexuale premaritale sau chiar a masturbării din perioada premaritală. Anterior condamnate, ele sunt tolerate sau acceptate astăzi. Invers, dacă majoritatea consideră că un comportament tolerat are un caracter ofensator la adresa unui număr de indivizi, conduita respectivă poate fi treptat considerată ca deviantă la nivel social, ca în cazul discriminărilor de orice fel (rasiste, xenofobe, misogine etc.) sau a etichetărilor jignitoare (care au dus la redefinirile în spiritul „corectitudinii politice").

Un act apare ca deviant atunci când cei înzestraţi cu puterea de a defini devianţa (în primul rând oamenii politicii şi diversele categorii de specialişti) au un interes să facă acest lucru. Definiţiile devianţei nu sunt gata elaborate, ci sunt rezultatul unei lupte asidue a unor grupuri de militanţi şi organizaţii care luptă pentru instituţionalizarea perspectivei lor asupra a ceea ce este bine sau rău în legislaţia penală sau civilă, în mass-media, în viaţa politică sau religie etc. Dacă grupul are succes, el informează membrii societăţii că interpretarea sa este validă. Recunoaşterea şi reglementarea finală este însă una de ordin

politic. Câteva exemple ar putea fi: activiştii pentru „dreptul la viaţă al copilului – nenăscut", care militează împotriva avortului, feministele care militează împotriva pornografiei, grupurile care militează pentru drepturile animalelor. Grupurile de specialişti pot fi o categorie specială de militanţi. De exemplu, bătăile aplicate copiilor nu au fost catalogate drept conduită deviantă, decât în momentul în care medicii le-au definit ca atare. Radiologii-pediatri – nemulţumiţi de statutul lor profesional mai scăzut, comparativ cu alte specializări medicale, din cauza contactului redus cu pacienţii, au văzut în realizarea unui amplu proiect de cercetare şansa lor de a se impune în comunitatea medicală. Pentru a-şi atinge obiectivul, ei s-au „coalizat" cu medicii aparţinând unor segmente mai prestigioase: pediatria şi psihiatria de orientare psihodinamică (în care implicarea clinică este de tip „faţă-înfaţă"). Astfel „descoperirea" sindromului copilului abuzat a fost utilizată de radiologi pentru a-şi spori prestigiul profesional, aprecia S.J. Prohl (2002). Din 1973, homosexualitatea a încetat să fie considerată o tulburare psihică, psihiatrii preferând definirea ei ca preferinţă sexuală deviantă, ca urmare a faptului că studiile ştiinţifice nu au reuşit să identifice existenţa unor diferenţe semnificative între funcţionarea psihică a homosexualilor şi cea heterosexuală.

În concluzie, în analiza devianţei va trebui să ne întrebăm de fiecare dată: Care este statutul deviantului? Dispune el de putere? în ce constă actul deviant? Deviant în raport cu cine? În raport cu ce normă? A cărui grup: minoritar sau majoritar, dominant sau lipsit de putere? Prin răspunsurile la toate aceste întrebări şi prin caracteristicile sale, devianţa apare ca un concepi complex ce surprinde un fenomen social extrem de larg şi de dinamic, cu o istorie la fel de îndelungată ca şi cea a societăţii, extrem de actual şi de „adaptat" realităţii lumii contemporane.

1.3.4. „Devianţa" şi conceptele apropiate ei

Datorită perspectivelor diferite utilizate în explicarea devianţei, în literatura de specialitate pot fi întâlnite o serie de concepte apropiate noţiunii, sfera lor semantică fiind mai mult sau mai puţin suprapusă, cu care aceasta nu este însă sinonimă.

— *Devianţă – problemă socială*. Ca transgresare a normelor aflate în vigoare într-un sistem social dat, devianţa reprezintă un comportament care repune în cauză atât normele sociale, cât şi

unitatea şi coeziunea sistemului. În această accepţiune a sa, devianţa poate fi întâlnită, după cum am mai menţionat, în fiecare tip de societate. Spre deosebire de aceasta, *problema socială este definită ca o stare colectivă indezirabilă, circumscrisă unui spaţiu particular definit, care apare într-o anumită perioadă a dezvoltării*. Problemele sociale trebuie analizate aşadar în interiorul societăţii în care apar, în strânsă relaţie cu ordinea socială, cu valorile şi structurile distincte ale acestei societăţi. Ele sunt consecinţele nedorite şi neanticipate ale progresului socio-economic şi reglării instituţionalizate a comportamentului social (M. Petcu, 1999). Foametea a constituit o problemă în Europa până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, iar şomajul a apărut ca efect negativ al generalizării revoluţiei industriale, în cursul secolului al XVII-lea. Ca şi devianţa, problema socială nu poate fi explicată de o teorie unitară şi atotcuprinzătoare, dată fiind multitudinea situaţiilor sociale de care trebuie să se ocupe.

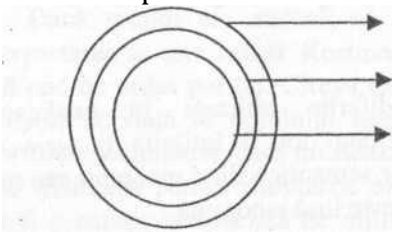

Care sunt problemele sociale ale societăţii româneşti actuale? Câteva dintre cele mai stringente probleme sociale sunt: *sărăcia*, *şomajul* (cu precădere în unele judeţe), *corupţia*, *infracţionalitatea*, *scăderea autorităţii statului* etc. Dintre acestea, doar corupţia şi infracţionalitatea sunt incluse şi în fenomenul devianţei, chiar în nucleul ei delictual, restul problemelor constituind câţiva dintre factorii ei favorizanţi. Prin urmare, noţiunea de *problemă socială* are o sferă mai largă decât conceptul de *devianţă socială* care, la rândul său, include delincvenţa (criminalitatea).

O problemă socială poate genera o altă problemă. Spre exemplu, şomajul accentuează sărăcia; şomajul şi sărăcia pot crea condiţii favorabile pentru delincventă etc. Distincţia prezentată este necesară, deoarece conduitele deviante sunt probleme sociale, pe când nu toate problemele sociale presupun încălcări ale normelor. La rândul ei, delincvenţa se prezintă ca un caz particular al devianţei sociale, ce implică încălcări ale *anumitor* norme sociale (a celor penale).

— *Devianţă – anormalitate*. Psihiatria tradiţională identifică adeseori devianţa cu anormalitatea. Ea localizează de cele mai multe ori fenomenul de devianţă la nivelul unei adaptări deficitare a individului deviant la exigenţele vieţii familiale, profesionale şi sociale. A. Porot (1960) preciza faptul că noţiunea de *anormalitate* se aplică tuturor indivizilor ale căror resurse intelectuale, echilibru psihic şi comportament obişnuit scapă măsurii şi regulilor comune. Psihiatria actuală consideră că boala psihică apare din convergenţa factorilor interni şi extemi care afectează echilibrul psihic. Acoperind întreaga gamă a patologiei mentale, conceptul de *anormalitate* vizează formele simptomatice ale comportamentului deviant. Noţiunea de *comportament aberant* este utilizată pentru a desemna aspectele medico-legale şi psihopatologice conexe actelor deviante. Iu timp ce *anormalitatea* reprezintă un fapt particular ce caracterizează structura şi motivaţiile personalităţii, evoluţia comportamentului în raport cu gândirea şi conştiinţa, în contextul situaţiilor stresanto, *fenomenul devianţei* reprezintă, esenţialmente, un fapt social care-şi are originea în modul de funcţionare a societăţii.

V.T. Dragomirescu (1976) aprecia că putem deosebi următoarele aspecte etiopatogenice ale comportamentului deviant antisocial:

1.15. comportamentul *motivat* patologic, pentru care se impun măsuri permanente de ordin curativ;

1.16. comportamentul *potenţat* (sensibilizat) patologic, pentru care se impun măsuri speciale, diferenţiate;

1.17. comportamentul *declanşat* patologic, pentru care sunt indicate în primul rând măsurile cu caracter preventiv;

1.18. comportamentul *exacerbat* al unui fond patologic în stare de latenţă şi pentru care, pe lângă măsurile preventive, se impun uneori măsuri curative diferenţiate.

Anormalitatea implică utilizarea unor criterii conjugate de natură medico-socială. Din punct de vedere medical, ea exprimă numeroasele tipuri de personalităţi perturbate care implică disociabilitatea, tulburarea conştiinţei de sine sau defectele de comunicare interumană. Din punct de vedere social, ea reprezintă diferite forme de devianţă comportamentală, adică abateri de la normă. Însă nu orice act deviant se înscrie în registrul anormalităţii,

după cum nu orice delincvent este un bolnav psihic.

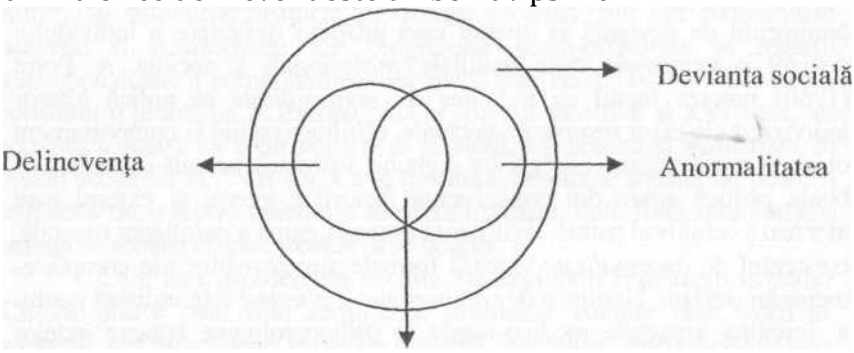

Infracţionalitatea specifică diferitelor categorii de bolnavi psihic
Fig. 3. Raportul ANORMALITATE-DEVIANŢĂ-DELINCVENŢĂ

Aprecierea unei conduite ca fiind patologică sau anormală presupune un model de referinţă socială, în baza căruia se evaluează atât caracterul legal sau ilegal al faptei comise, cât şi efectele ei prejudiciante. Norma juridică selectează şi converteşte în fapte ilicite, conduitele considerate grave prin pericolul social pe care îl presupun. Comportamentul anormal este unul problematic, deoarece ridică probleme atât individului care îl realizează, cât şi societăţii în care acesta acţionează. Totuşi, în măsura în care tulburările psihice sunt deseori defensive, protective şi compensatoare, este greu de stabilit o demarcaţie clară între comportamentul anormal şi cel normal.

— *Devianţă – anomie*. Dacă devianţa însemnă abaterea de la norme, *anomia presupune absenţa acţiunii regulatorii a normei*.

Noţiunea de *anomie* (gr. „A nomos", „fără norme") a fost utilizată de Emile Durkheim (1973) pentru a caracteriza ruptura apărută în trecerea de la societatea tradiţională (bazată pe „solidaritatea mecanică") la societatea modernă, de tip industrial (bazată pe „solidaritatea organică"). Anomia, afirma Durkheim, este starea de dezordine sau de perturbare normativă care împiedică indivizii să-şi dezvolte comportamentul în funcţie de repere clare şi precise. Dar ea reprezintă o patologie de tranziţie şi nu o stare funciară. Cu alte cuvinte, anomia este o stare firească în raport cu stadiul de dezvoltare al societăţilor moderne, dar anormală în raport cu nevoia de a face din diviziunea socială a muncii un factor de coeziune şi solidaritate socială. Prin diminuarea conştiinţei colective, prin dereglarea normativă şi absenţa limitelor acţiunii, anomia determină un ansamblu de conduite

deviante, indezirabile.

O altă perspectivă asupra anomiei este cea oferită de Robert Mellon (1968), în cadrul căreia ea devine o stare patologică a societăţilor moderne. Anomia rezultă din ruptura dintre scopurile culturale şi mijloacele instituţionale, legale. Devianţa este produsul acestei rupturi şi implică respingerea, încălcarea sau eludarea nonnelor existente sau negarea vechilor prescripţii normative şi propunerea altora noi.

Prin urmare, conceptul sociologic de *anomie* trimite la tendinţele spre dezordine, dezorganizare şi dereglare a sistemului social sau a unui sistem de valori, tradiţional acreditate. În sens psihologic, anomia apare în cazul indivizilor dezrădăcinaţi din mediul lor social sau care şi-au pierdut sistemul de valori (imigranţii, transfugii), predispuşi la inadaptare şi delincvenţă. Prin urmare, *anomia este direct implicată în procesul producerii devianţei comportamentale*, iar *anomia socială generează şi întreţine anomia psihologică*. Conduitele deviante se pot manifesta mai uşor pe fundalul anomiei, din cauza inadecvării normelor la condiţiile noi ale existenţei sau contradicţiei dintre normele existente, inconsistenţei reacţiei sociale şi acţiunii dezordonate a instituţiilor menite să asigure controlul social.

Dacă anomia a fost identificată uneori cu alienarea, alteori ea a fost considerată a fi doar *una dintre cele cinci dimensiuni ale alienării* – ca fenomen global de neadaptare a omului în lumea sa, percepută ca străină şi ostilă. Încercând să operaţionalizeze noţiunea de *alienare*, M. Seeman a propus o scală cuprinzând următoarele 5 dimensiuni:

1.19. lipsa de putere sau credinţa că nu poţi controla rezultatele acţiunilor tale intenţionate;

1.20. lipsa de sens sau starea de confuzie în legătură cu modul de orientare a vieţii;

1.21. izolarea socială sau lipsa de adeziune le credinţele şi idealurile grupului de apartenenţă;

1.22. Înstrăinarea de sine sau incapacitatea de a controla propriul destin;

1.23. *anomia* sau confuzia valorilor, lipsa normelor şi principiilor sau credinţa că obiectivele dezirabile pot fi atinse numai prin acte nelegitime, imorale.

Actualmente, indicatorii alienării (incluzând anomia) sunt utilizaţi ca elemente ale sistemului de indicatori ai calităţii vieţii.

— *Devianţă – marginalitate*. Termenul a fost pentru prima dată utilizat sub forma „individului marginal", de R. Park în 1928, fiind ulterior dezvoltat de E. Stonequist, în 1937. Marginalitatea se referă la o poziţie socială periferică, de izolare a indivizilor sau grupurilor cu acces drastic limitat la resursele economice, politice, educaţionale şi comunicaţionale ale societăţii. Sursa marginalizării se află în modul de organizare a unei societăţi, care permite sau favorizează accesul inegal la resurse, discriminarea unor persoane sau grupuri sociale. Psihologic, marginalizarea corespunde unui conflict intra-psihic, rezultat din frustrarea resimţită ca urmare a contradicţiei existente între procesul socializării primare şi cel al resocializării, între zestrea culturală deja asimilată şi cea care caracterizează sistemul cultural normativ în care persoana doreşte să se integreze (ca în cazul emigranţilor sau a celor care se mută de la sat la oraş sau a celor care trec de la o categorie socială la alta). Ca o reacţie de compensare, ea se caracterizează prin reacţii ostile faţă de normele şi valorile sociale, comportamente deviante, agresivitate şi violenţă.

Etichetarea actelor deviante şi stigmatizarea autorilor acestora favorizează, la rândul ei, marginalizarea devianţilor. Marginalizarea are ca efect izolarea socială, alienarea, inadaptarea, neintegrarea socială, dezorganizarea familiei etc. Grupurile marginale sunt, de regulă, compuse din noii veniţi într-un grup social sau organizaţie, din indivizii ne-integraţi complet: imigranţi, persoane inadaptate, săraci, şomeri, minorităţi etnice puternic discriminate, handicapaţi, bolnavi psihici, delincvenţi.

4.5. Funcţiile deviantei

5 9

Nu sunt multe situaţiile în care suntem dispuşi să ne dezvăluim în mod profund celorlalţi. Adesea suntem constrânşi să adoptăm o anumită conduită în funcţie de rolul jucat: de mamă, soţie, cadru didactic, coleg, prieten etc. Rolul social, ca aspect dinamic al statutului, exprimă atât comportamentul efectiv jucat, cât şi prescripţia normativă cu privire la acesta. Prin urmare, putem spune că rolul este un ansamblu de aşteptări consensuale funcţionând ca o normă care delimitează un set de comportamente şi atitudini adecvate (permise

sau dezirabile), de cele inadecvate, deviante (interzise sau indezirabile) în diversele contexte sociale.

Prescripţiile normative de rol, afirma T. Parsons (1951), pot rezulta din procesul socializării sau din cel al interacţiunii sociale. În *raport cu procesul socializării*, devianţa vizează rolurile inadecvate (de exemplu, cel de hoţ, vagabond, pervers sexual etc.) care constituie o ameninţare pentru existenţa societăţii, deoarece asumarea lor frecventă conduce la desocializarea indivizilor respectivi. Apariţia unui grup de devianţi indică existenţa unui conflict între majoritate şi grupul minoritar, marginal. Reacţiile devianţilor pot fi: 1. contestarea «. lin interior a statutului marginal şi a motivelor marginalizării sau 2. indiferenţa. În ambele situaţii, devianţa ar avea – după Parsons (*apud*

1.24. Ogien, 2002) – o funcţie pozitivă: în primul caz *induce schimbarea socială*, iar în al doilea, *asigură întărirea coeziunii grupului* prin fixarea pedepselor pentru cei care nu se supun normelor grupale

În cadrul interacţiunilor sociale, normalitatea apare atunci când individul stabileşte între observarea unui fenomen şi interpretarea lui o corelaţie în conformitate cu modul de judecată al majorităţii indivizilor. Devianţa apare tocmai ca abatere de la aşteptările standard, de la modul obişnuit de a percepe lumea. Discrepanţele dintre reacţie şi aşteptările cu privire la aceasta perturbă procesul comunicării, favorizând evoluţia spre disoluţia relaţiilor sociale. În acest sens, *devianţa devine generatoare de stări şi fenomene patologice*.

Spre deosebire de Parsons şi apreciind caracterul normal, necesar şi funcţional al devianţei, E. Durkheim (1977) identifica patru funcţii importante ale actelor deviante, toate pozitive prin finalitatea lor:

— *Marchează graniţele comportamentului permisiv*, clarificând ceea ce societatea consideră că este o acţiune corectă şi potrivită. Delimitarea acţiunilor corecte, dezirabile necesită o clarificare a ceea ce apare ca incorect şi indezirabil;

— Etichetarea actelor deviante *întăreşte forţa morală a comportamentului considerat acceptabil de societate*. Autoritatea conştiinţei morale nu ar putea funcţiona fără existenţa devianţei, după cum binele nu poate exista în afara răului;

— *Măreşte solidaritatea socială* şi unitatea oamenilor în junii aceleiaşi atitudini faţa de comportamentul deviant;

— *Generează schimbarea socială*, în cadrul devianţei fiind propuse alternative la normele şi valorile existente.

La rândul său, Robert Merton (1968) făcea distincţie între *obiectivele culturale* şi *normele instituţionale* care definesc cinci moduri de adaptare a rolului individului la situaţiile în care este implicat. Ele variază între două extreme: de la conformitate la evaziune şi sunt prezentate sintetic în următorul tabel.

Moduri de adaptare	Scopuri	Mijloace
1. Conformitate	*	*
2. Inovaţie	*	
3. Ritualism		*
4. Evaziune (sau Retragere)		
5. Răzvrătire (sau Rebeliune)	*	*

(+) acceptare; () respingere; (+) respingere şi înlocuire cu scopuri şi mijloace noi

Conformitatea este starea firească, cea mai des întâlnită în societate. Numai acest mod adaptativ ne permite să vorbim despre grupuri şi societate în termenii agregatelor umane. Toate celelalte modalităţi adaptative sunt considerate deviante. *Inovatorii* admit valorile sociale, dar încearcă să le modifice, să le amelioreze (de exemplu, creatorul dar şi trişorul). *Ritual işti i* sunt obsedaţi de respectarea normelor, din care fac un ritual (de exemplu, birocraţii rigizi, subalternul obedient, supus în întregime autorităţii şefului său, militanţii politici – sclavi ai unei anumite ideologii etc.). *Evaziunea sau retragerea* este modul cel mai puţin răspândit, care apare la indivizii asociali: autişti, psihotici, psihopaţi, drogaţi, beţivi cronici, vagabonzi, paria societăţii etc. *Răzvrătiţii sau rebelii* încercă să stabilească o nouă ordine socială şi normativă; printre ei se află: revoluţionarii, membrii unor grupări fanatice religioase sau teroriste, subculturile juvenile apărute ca reacţie la normele şi valorile adulţilor (hippy, rockerii, sataniştii etc.).

Este dificil însă de evaluat care mod de adaptare este mai deviant şi care mai puţin. Analiza devianţei realizată de R. Merton demonstrează că noţiunea de *funcţie* şi *disfuncţie* este relativă. Astfel,

deşi inovaţia explică probabil cel mai bine delincvenţa (deoarece escrocii, vânzătorii de droguri piraţii de casete şi CD-uri îşi aleg mijloace dezaprobate social în scopul convenţional al succesului şi bunăstării economice), ea reprezintă – potrivit lui R. Merton – o formă de devianţă pozitivă şi absolut necesară pentru progresul societăţii. Inovatorii, ca şi rebelii, joacă un rol esenţial în procesul *schimbării societăţii*. Cei definiţi ca devianţi pot deveni la un moment dat eroii viitorului. Este şi cazul revoluţionarilor, artiştilor nonconformişti, al creatorilor din diversele domenii practice sau teoretice. Cei care au luptat pentru dreptul de vot al femeii au fost consideraţi devianţi la vremea respectivă, dar astăzi, dreptul femeii de a-şi exprima liber opiniile politice şi de a vota sunt considerate absolut normale.

Devianţa îndeplineşte şi o *funcţie cathartică*, deoarece devianţa asigură eliberarea de tensiune, chiar dacă numai temporar. În acest sens, prostituţia ar permite satisfacerea nevoilor sexuale ale celor care nu reuşesc să întreţină relaţii sexuale normale din diverse motive, tot aşa cum homosexualitatea ar permite satisfacerea nevoilor sexuale ale persoanelor care nu pot întreţine relaţii de tip heterosexual. De asemenea, devianţa permite manifestarea nemulţumirilor faţă de unele norme inechitabile ale autorităţii. Astfel de nemulţumiri pot da naştere unor acţiuni deviante, cum ar fi protestele, demonstraţiile sau revoltele, apreciate de putere ca fiind destabilizatoare pentru sistemul social. În toate aceste situaţii, eliberarea cathartică este indiciul în fapt al unei disfuncţii.

Sinteza funcţiilor pozitive şi a disfuncţiilor devianţei, care ne serveşte drept concluzie la acest subcapitol, este cea realizată de Albert Cohen (1966). Autorul enumera *patru funcţii pozitive* ale comportamentului deviant (extrem de apropiate de cele enunţate de Durkheim):

1.25. definirea şi clarificarea riguroasă a normelor, îţi scopul înlăturării ambiguităţii acestora;

1.26. creşterea solidarităţii emoţionale a grupului;

1.27. producerea unor schimbări necesare în sistemul social;

1.28. considerarea conformităţii ca fiind mai dezirabilă decât devianţa.

Funcţiile negative sau disfuncţiile enumerate de Cohen sunt:

1.29. eliminarea motivaţiilor de conformare a membrilor

societăţii;

1.30. subminarea încrederii necesare în autoritatea nonuelor societăţii;

1.31. reducerea interdependenţei necesare pentru funcţionarea normală a sistemului social şi dezvoltarea unor conflicte între rolurile sociale.

Deşi încălcările normelor conduc, la prima vedere, inevitabil, la destabilizarea şi perturbarea sistemului social, ele pot avea şi un efect contrar. De altfel, considerăm că funcţiile pozitive ale devianţei sunt cel puţin la fel de importante ca şi disfuncţiile pe care le creează.

Capitolul II

CATEGORIILE DEVIANŢEI ŞI

REACŢIILE FATĂ DE TRANSGRESORI

9 9

1.4. l. Clasificarea tipurilor de devianţă

Având la bază perspective teoretice mai mult sau mai puţin diferite asupra comportamentului deviant, criteriile mai frecvent utilizate în clasificarea tipurilor devianţei sunt următoarele:

În funcţie de natura efectelor sociale ale devianţei, J. Fichter realiza distincţia dintre *devianţa pozitivă* şi cea *negativă*. Devianţa pozitivă implică faptul că individul se abate de la stereotipurile conformităţii şi adoptă/creează norme şi valori noi, superioare, aşa cum se întâmplă în cazul invenţiei şi, uneori, în cel al inovaţiei (în accepţiunea dată de Merton). Devianţa negativă presupune încălcarea normelor medii ale unui grup social, aşa cum se întâmplă în cazul comportamentelor disfuncţionale, aberante şi delincvente. Există însă şi o *devianţă neutră*, care acoperă conduitele tolerate de grup ce nu afectează unitatea şi coeziunea sistemului (bizareriile comportamentului excentric, gesturile insolite sau nonconformismul vestimentar).

În funcţie de magnitudinea şi gravitatea actelor deviante, J.A. Pérez (1994) a făcut distincţia între devianţa gravă (de ex., omuciderea sau perversiunile sexuale) şi devianţa lejeră, mai puţin gravă (de ex. devianţa în traficul auto sau în consumul de alcool). Orice persoană încalcă din când în când regulile în limitele toleranţei colective (devianţă lejeră). Persoana nu se consideră deviantă şi continuă să fie acceptată social, ceilalţi ignorând această formă de devianţă. Un şofer

care circulă în afara localităţii cu 100 km/oră nu se consideră deviant, în ciuda limitării legale a vitezei dintre localităţi la 90 km/oră. Autorul a demonstrat viabilitatea distincţiei, arătând că devianţa lejeră este acceptată de subiecţi ca făcând parte din stereotipul *ingroup*-ului, în timp ce devianţa gravă este o trăsătură pe care subiecţii nu o tolerează în imaginea propriului grup, ea fiind utilizată în discriminarea *out-group*-urilor.

În funcţie de etichetarea sau nu a actelor deviante, Edwin Lemerţ (1951) deosebea *devianţa primară* (faptul de a încălca o normă) de cea *secundară* (sau recunoaşterea oficială a acestei încălcări de către o instanţă desemnată în acest scop). Autorul consideră că avem de-a face cu devianţa primară atunci când transgresarea normelor are un caracter temporar şi nerepetitiv. Ea are implicaţii minime asupra statului social şi a edificiului psihic al unei persoane care a comis un act ilicit sau condamnabil. Atunci când actele deviante devin repetitive, foarte vizibile şi produc o reacţie socială, atunci când ele sunt integrate – prin intermediul procesului identificării – în eul subiectului, devianţa secundară se instalează confortabil şi devine un fapt central în existenţa transgresorului normelor sociale. Rolurile jucate anterior sunt puse sub semnul întrebării de noul sau noile roluri sociale care apar. A te plimba gol prin propria casă este o devianţă primară, care poate fi (eventual) sancţionată doar de membrii propriei familii sau de cei cu care persoana împarte aceeaşi locuinţă. Pe un bulevard aglomerat, aceeaşi conduită atrage intervenţia forţelor de ordine, deviantul riscând să sfârşească într-un spital de psihiatrie. Identificată şi etichetată, devianţa devine secundară. Atunci când o r persoană începe să utilizeze comportamentul sau rolul său deviant ca pe un mod de apărare, de atac sau de ajustare la problemele directe sau indirecte provocate de reacţia socială consecutivă actelor sale, devianţa sa este secundară.

Lemerţ considera că, atunci când devianţa primară devine secundară pentru prima dată, ea nu decide automat destinul deviantului, acesta având posibilitatea de a alege între alternativa perseverării şi cea a renunţării la devianţă. Individul care se angajează în mod repetat în devianţa secundară va trebui să poarte stigmatul de deviant, care-i va modifica treptat identitatea socială şi concepţia de sine.

În funcţie de „transparenţa „conduitei deviante, deosebim *devianţa deschisă*, care poate fi mai uşor observată şi evidenţiată de reprezentanţii instituţiilor de control social, de *devianţa ascunsă* sau *secretă*, care include consumul de alcool la femei, patologia sexuală, actele de corupţie ale înalţilor demnitari politici şi ale funcţionarilor statului etc., care rămân ascunse ochiului public. De altfel, majoritatea actelor deviante rămân necunoscute publicului larg. Analizând consumul de marijuana la cântăreţii de cabaret, H.S. Becker (1973) sublinia că această formă de devianţă se consumă departe de cei care ar putea-o eticheta negativ, drogatul tinzând să-şi ascundă comportamentul persoanelor apropiate lipsite de patima drogului (părinţi, fraţi, prieteni care nu se droghează etc.)

Iniţial, Becker (1973) a făcut distincţie între devianţă şi încălcarea de reguli (sau „devianţa secretă"), care nu este percepută ca devianţă propriu-zisă. Pentru a depăşi criticile pe care această precizare le-a generat, Becker (1973, p. 181) revine precizând că anumite acte pot fi considerate deviante: „deoarece este mai probabil ca ele să fie etichetate ca deviante, dacă ar fi descoperite". Autorul (1973, p. 187) afirmă ulterior: „Din moment ce nimeni nu l-a definit (un comportament) ca deviant, nu poate fi – prin definiţie – deviant; dar «secretul» indică faptul că noi ştim că e deviant, chiar dacă nimeni altcineva nu ştie". Astfel, în accepţiunea lui Becker, devianţa secretă se referă la *actele potenţial deviante*.

În funcţie de domeniul de manifestare a devianţei, distingem *devianţa penală* (infracţiunile), *sexuală* (delictele sexuale şi identităţile sexuale deviante), *politică* (terorismul), *religioasă* (fanatismul), *familială* (maltratarea, abuzul), *autodistructivă* (sinuciderea, consumul de droguri etc.), *morală* (disimularea, tulburările de caracter).

În funcţie de numărul celor implicaţi în realizarea actului deviant, deosebim *devianţa individuală* de cea *de grup*. Cea din urmă presupune socializarea în cadrul unor subculturi deviante (cum ar fi reţelele traficului cu carne vie sau cu droguri). Lawrence Sherman a introdus chiar noţiunea de *devianţă organizaţională* pentru a desemna actele de corupţie comise de agenţiile de control social, desemnate chiar cu prevenirea şi combaterea corupţiei.

În funcţie de sănătatea psihică a deviantului a fost deosebită *devianţa „normală"* de cea *„patologică"*. Aşa-zisa devianţă „normală"

este considerată de o mare parte a membrilor unei societăţi ca o practică firească, deoarece este manifestată sau practicată de segmente relativ mari de populaţie (spre exemplu, relaţiile sexuale premaritale sau masturbarea). Actele deviante „normale", specifice omului sănătos psihic, nu intră în prea mare conflict cu morala publică. Devianţa „patologică" este prezentă în cazul bolnavilor psihic care nu au fost socializaţi într-o subcultură devianţă şi care prezintă o conduită anormală. Violurile comise asupra persoanelor cunoscute şi actele de incest sunt unele dintre cele mai frecvente forme de devianţă patologică.

În funcţie de criteriile medico-legale şi criminologice, V.T. Dragomirescu (1976) deosebeşte:

1.32. *comportamentul deviant* (constând în abaterile de la normele sociale, de tipul nonconformismului şi teribilismului);

1.33. *comportamentul aberant* (incluzând aspecte medico-legale şi psihopatologice, care generează fapte într-o anumită măsură scuzabile, datorită absenţei discernământului la bolnavii psihic sau a caracterului voluntar al acţiunii la persoanele cu handicapuri fizice);

— *Comportamentul antisocial sau infracţional* (care vizează aspectele judiciare ale comportamentului, sancţionat penal). Acesta poate cuprinde, la rândul său, patru subtipuri (primele două fiind preponderente în cadrul delincvenţei juvenile): comportamentul antisocial accidental sau ocazional; comportamentul predelictual; comportamentul delictual propriu-zis; comportamentul infracţional patologic.

Puţine dintre criteriile menţionate sunt concomitent utilizate, probabil pentru a fi evitate confuziile ce pot să apară în condiţiile folosirii unor criterii prea apropiate sau chiar parţial suprapuse. Apreciem că etichetarea şi sancţionarea într-o anumită măsură a actelor deviante depinde de natura normelor încălcate, de gradul de toleranţă al societăţii respective, ca şi de pericolul actual sau potenţial pe care îl reprezintă conduita deviantă.

H.2. Reacţiile sociale fată de devianti

9 9 9

Cercetarea psihosociologică a studiat devianţa din perspectiva opiniilor divergente apărute în cadrul grupului, ce generează o lipsă temporară de consens. Divergenţa în grup implică un anumit conflict

între minoritar sau deviant şi majoritate. Minoritarul deviant este meţionat social şi în cazul abaterilor penale, dar şi al celor care afectează mai puţin coeziunea grupală, care nu reprezintă abateri de la normele legale şi care pot conduce la rezolvarea unor probleme. I'sihosociologii s-au focalizat, cu precădere, asupra reacţiilor sociale I.iţa de devianţă, asupra proceselor de tratare a informaţiei cu privire la persoanele sau grupurile deviante.

4. O primă reacţie constatată este *presiunea uniformizatoare a grupului* asupra deviantului. *Aceasta creşte odată cu distanţa dintre poziţia individului şi norma de grup*. Cercetări experimentale asupra presiunii uniformizatoare a grupului au fost realizate din 1950, de către L. Festinger. Sursele de bază ale acestei influenţe sunt: 1. realitatea socială, ca şi criteriu de validare a opiniilor şi 2. membrii grupului care caută consensul şi progresul grupului. Presiunile uniformizatoare sunt îndreptate în direcţia reducerii disensiunii şi a restabilirii consensului, prin intermediul comunicării sociale. În caz contrar, grupul îşi redefineşte graniţele, deviantul fiind exclus.

Teoria disonanţei cognitive sugerează faptul că spre devianţii extremi se vor îndrepta cele mai multe eforturi de comunicare şi convingere şi că aceştia vor fi mai puţin agreaţi decât devianţii moderaţi. În acelaşi sens, S. Schachter (1951) arăta că presiunea uniformizatoare a grupului creşte odată cu mărirea coeziunii grupului, iar W. Doise (1995) aprecia că devianţa abruptă exercită o influenţă mai redusă decât cea care se dezvăluie treptat.

5. Actele cotidiene de devianţă, de tipul devianţei lejere, ascunse sau primare, antrenează o reacţie socială minimă, fapt circumscris conceptului de *devianţă tolerată* (*mild deviance*). Acest concept a fost explicat prin *conflictul dintre normele autorităţilor şi normele grupurilor*. În unele contexte grupale, membrii grupurilor se află simultan sub presiunea normelor de grup (ce induc comportamentul conformist) şi a celor dictate de autorităţi (care induc obedienţa). Perpetuarea tolerării devianţei apare fie ca o consecinţă a incapacităţii autorităţilor care nu ştiu să confere normelor autorităţii, emanate la nivelul instituţional, puterea normelor voluntare şi evoluţionale ale grupului, fie datorită faptului că normele instituţionale pot declanşa o reactanţă de grup, de respingere a membrilor grupului. Totuşi, nu orice normă a autorităţii generează un conflict normativ.

În cazul tolerării unei conduite ce nu pune probleme serioase celuilalt sau funcţionării grupului, ne aflăm în faţa unei modalităţi de resorbţie a unor forme de devianţă. În acest sens, cei care au studiat devianţii şi izolaţii din întreprinderile americane şi japoneze, au constat că în multe cazuri devianţii sunt constructivi şi contribuie prin comportamentul lor la rezolvarea unor probleme în grup (Hanke şi Saxberg). Ei se manifestă ca lucrători mai productivi decât conformiştii şi sunt rareori respinşi (deoarece nu încalcă o normă a grupului, ci una a autorităţii, privind modul de manifestare în grup).

De asemenea, studiile lui E.P. Hollander (1958, 1985) au arătat că grupurile au tendinţa de a reacţiona mai favorabil la nonconformismul membrilor cu un statut mai înalt, decât al celor cu statut scăzut. Se mai poate vorbi şi de reacţia pozitivă faţă de deviantul mobil care, la început, şi-a manifestat dezacordul cu opinia grupului, pentru ca apoi să o accepte treptat. Totuşi, dacă dezacordul iniţial a fost unul extrem, conformismul ulterior poate fi insuficient pentru ca grupul să manifeste simpatie.

6. Devianţii pot răspunde influenţelor uniformizatoare ale grupului prin menţinerea presiunii exercitate asupra grupului. Creşte, astfel, riscul respingerii lor, dar nu într-un mod rece, ci într-unul mai subtil, mai persuasiv, ce ia forma *naturalizării*. Aceasta reprezintă *mecanismul prin care un sistem social „se imunizează" împotriva devianţilor*, *ruinându-le autoritatea şi credibilitatea*. Naturalizarea poate lua forme *biologizate* (e negru, e ţigan, e femeie), *psihologizate* (e complexat, e paranoic) sau *sociologizate* (e intelectual, e politician, e sindicalist).

Potrivit lui M. Rothbart şi M. Taylor (1992), categoriile sociale sunt adesea percepute ca fiind „categorii naturale", ceea ce indică existenţa credinţei în esenţa profundă şi ascunsă a unei categorii. Această credinţă este mai puternică atunci când ea poate obiectivată (de pildă, prin codul genetic), iar stereotipurile grupurilor sociale sunt mai uşor considerate categorii naturale atunci când entitatea grupală poate fi identificată în funcţie de caracteristicile fizice. Astfel, se poate afirma că „membrii grupului sunt asemănători datorită naturii lor comune". Stereotipurile rasiale ilustrează cel mai bine impactul „naturalizării" asupra procesului stereotipizării. Teoriile care susţin că trăsăturile umane sunt stabile dau naştere unui grad maxim de

certitudine cognitivă şi celor mai extreme (sau extremiste)

judecăţi, comparativ cu cele care susţin caracterul dinamic, labil şi plastic al caracteristicilor umane.

7. În numeroase societăţi, reacţia faţă de devianţi ia forma *respingerii*. Motivele acestei atitudini sunt sintetizate de R.A. Baron şi D. Byrne (1991) astfel:

1.34. consensul de grup şi conformismul fiind necesare pentru ca grupurile să-şi atingă scopul, orice dezacord devine ameninţător pentru membrii grupului, provocând iritarea şi aplicarea sancţiunilor sociale;

1.35. dezacordul cu o majoritate înseamnă insultarea acesteia;

1.36. devianţii subminează realitatea socială, deoarece determină zdruncinarea securităţii consensului social şi, implicit, creşterea nesiguranţei non-devianţilor.

8. Un caz deosebit de respingere a devianţilor îl constituie fenomenul de *black sheep efect*. El *se aplică devianţilor care aduc prejudicii membrilor grupului de apartenenţă*, în scopul menţinerii identităţii sociale pozitive grupală. Fenomenul apare în contextul intergrupuri. El relevă extremismul evaluărilor, atât pozitive, cât şi negative, ale membrilor grupului de apartenenţă, comparativ cu cei ai *out-group*-ului. Cu alte cuvinte, sunt supraevaluaţi membrii nondevianţi ai *ingroup*-ului, faţă de cei ai *out-group*-ului, iar „oile negre" sau devianţii *ingroup*-ului sunt subevaluaţi comparativ cu cei ai *outgroup*-ului.

9. Un alt tip de reacţie este *stigmatizarea*. Aici se încadrează *reacţiile care tind să exacerbeze devianţa*, *în loc să o reprime*. Devianţii stigmatizaţi şi excluşi din zona de influenţă a grupului vor trebui să găsească soluţii ale supravieţuirii. Stigmatizarea alterează raporturile cu conformiştii şi generează marginalizarea deviantului. Ea poate avea ca efect apariţia fenomenului de „roire" a devianţilor, de constituire a lor în subculturi deviante. Dacă cineva şi-a pierdut locul de muncă şi la încercarea de reangajare este respins, dacă ostilitatea şi dispreţul angajatorilor i se vor părea insuportabile, individul se va orienta spre grupul de devianţi pe care îl frecventa. Prin urmare, marginalizarea şi excluderea produc efectul nedorit al creşterii şi perpetuării, prin reacţia socială, a comportamentului deviant, în loc să-l resoarbă în timp.

— 3. Devianţa penală: criminalitatea şi răspunderea penală

1. Criminalitatea şi clasificarea infracţiunilor. *Criminalitatea* reprezintă *specia devianţei sociale care include conduitele cu un grad ridicat de periculozitate socială*, *ce violează normele penale prin care sâni protejate cele mai importante valori şi norme sociale*: *viaţa*, *demnitatea*, *sănătatea*, *libertatea*, *proprietatea*, *familia*, *statul*, *societatea* ş.a.m.d. Ca ansamblu al actelor penale comise într-un spaţiu şi într-o perioadă de timp determinate, *criminalitatea* prezintă următoarele trăsături specifice (D. Banciu, 1999):

1.37. este un *fenomen social*, obiectiv, constând într-o serie de acţiuni antisociale, periculoase atât prin consecinţele lor distructive asupra ordinii sociale şi a siguranţei indivizilor, cât şi prin reacţia socială provocată şi prin sancţiunile represiv coercitive aplicate;

1.38. implică *încălcarea normelor penale*, fapt care determină adoptarea unor acţiuni sau sancţiuni punitive împotriva transgresorilor, prin intermediul agenţilor controlului social. Prin urmare, devianţa socială penală este definită nu în funcţie de „eticheta" sau de percepţia şi atitudinile opiniei publice faţă de starea de infracţionalitate, ci în funcţie de normele penale încălcate;

1.39. presupune manifestarea unei conduite care *contravine codurilor morale* ale unei societăţi, fie ele formale sau informale;

1.40. este un *fenomen multidimensional şi multicauzal*, incluzând aspecte şi dimensiuni de natură juridică, statistică, sociologică, psihologică şi psihiatrică etc., ceea ce conduce la analiza şi explicarea lui din perspectivele criminologice, penale, psihologice, medico-legale sau sociologice.

În accepţiunea simţului comun, *crima* desemnează infracţiunea îndreptată împotriva vieţii persoanei, sau omorul (inclusiv cel calificat sau cel deosebit de grav). În sens sociologic, juridic şi criminologie, crima include orice fapt considerat pericubs şi neconvenabil pentru conştiinţa colectivă, căruia i se ataşează d pedeapsă (E. Durkheim, 1977). Din perspectivă juridică, actele de delincvenţă prezintă următoarele particularităţi:

1.41. au un *caracter ilicit*, *imoral şi ilegitim*, prin intermediul lor fiind violate şi prejudiciate anumite valori şi relaţii sociale;

1.42. au un *caracter deliberat*, *conştient şi responsabil*, persoana care le înfăptuieşte având răspunderea penală;

1.43. sunt *incriminate şi sancţionate penal*.

Din punctul de vedere al lui E.H. Sutherland (1966), *comportamentul infracţional* poate fi caracterizat prin următoarele aspecte:

1.44. prezintă consecinţe antisociale, întrucât prejudiciază interesele întregii societăţi;

1.45. face obiectul unei interdicţii sau al unei măsuri represive formulate de legea penală;

1.46. are la bază o intenţie antisocială deliberată şi un scop distructiv;

1.47. cuprinde fuziunea dintre intenţia şi acţiunea culpabilă;

1.48. este probat juridic şi sancţionat ca atare.

Clasificarea infracţiunilor în *delicte* şi *crime* se face în funcţie de criteriul gravităţii şi de cel al sancţiunii aplicate. În funcţie de primul criteriu, ţinându-se seama de *valoarea pagubei produse*, *a obiectului lezat*, *de felul şi modalitatea de comitere a faptei* etc., acţiunile ilicite îndreptate împotriva siguranţei statului, a vieţii persoanelor sau împotriva unor valori şi bunuri deosebite, comise prin violenţă, fraudă şi corupţie sunt numite crime, în timp ce actele care afectează bunuri şi valori mai puţin importante sunt considerate delicte. În funcţie de cel de-al doilea criteriu, faptele pentru care se aplică *sancţiuni „criminale"* (de exemplu, privarea de libertate, condamnarea la moarte etc.) sunt considerate crime, în timp ce faptele *sancţionate corecţional* (cu închisoare pe termen mai scurt sau amendă) sunt numite delicte. Această distincţie nu este însă operantă în legislaţia penală românească actuală. Crimele şi delictele sunt subsumate, nediferenţiat, noţiunii de *infracţiune*, cu care devin sinonime. Aceasta din urmă este definită în articolul 17 din Codul Penal ca fiind: „fapta care prezintă pericol social, care este săvârşită cu vinovăţie şi e prevăzută de legea penală".

Legislaţia penală românească actuală prevede următoarele *categorii de infracţiuni* (S.M. Rădulescu, 1998):

1.49. *Infracţiunile comise împotriva persoanelor sau infracţiunile prin violenţă*, care sunt ierarhizate astfel: omorul sau omuciderea, tentativa de omor, lovituri cauzatoare de moarte, vătămări corporale grave, ucidere din culpă, viol, viol cu moartea victimei, pruncucidere, infracţiuni contra protecţiei muncii, alte infracţiuni directe

(ameninţare, lovire, insultă, calomnie etc.);

1.50. *Infracţiunile comise împotriva proprietăţii*, care cuprind: infracţiunile contra avutului personal sau particular (tâlhărie, furt), infracţiuni contra avutului public (delapidare, furt, înşelăciune), infracţiuni economice (speculă), infracţiuni de serviciu (dare de mită, luare de mită, trafic de influenţă, primire de foloase necuvenite) şi infracţiuni silvice;

1.51. *Infracţiuni contra autorităţii* (ultrajul);

1.52. *Infracţiunile care aduc atingere unor relaţii privind convieţuirea socială* (tulburarea liniştii publice; ultrajul contra bunelor moravuri);

1.53. *Infracţiunile la regimul circulaţiei pe drumurile publice*.

În funcţie de o serie de criterii combinate, *sociologii şi criminologii americani* fac distincţie între următoarele categorii de infracţiuni (S.M. Rădulescu, 1999):

1.54. *Infracţiuni stradale tradiţionale*. Ele cuprind actele prin violenţă sau împotriva proprietăţii, comise de infractorii primari – ocazionali sau accidentali – şi infractorii recidivişti (de exemplu, furtul în scara blocului, în lift sau locuri întunecoase);

1.55. *Infracţiuni contra ordinii morale*. Acestea sunt numite şi „crime fără victime", deoarece nimeni nu depune o plângere că ar fi victima unei infracţiuni, deoarece nu aduc daune sau prejudicii altor persoane ci, poate, numai celor care le comit. Din această categorie fac parte: vagabondajul juvenil, jocurile de noroc, beţia în public, consumul de droguri, prostituţia, pornografia şi homosexualitatea;

1.56. *Infracţiunile „gulerelor albe"*. Ele sunt comise de diferitele categorii de specialişti cu un statut şi prestigiu social foarte ridicat, de la înalţii funcţionari guvernamentali la politicieni, de la funcţionarii bancari la *hackeri*. Acestea cuprind furturile economice, electronice, frauda, evaziunea fiscală, falsul, corupţia etc. Costurile acestor infracţiuni sunt extrem de mari, iar sancţiunile luate împotriva persoanelor care le comit, importante şi aparent respectabile, sunt mai rare şi prea mici. Majoritatea acestor infracţiuni rămân nerezolvate şi ascunse opiniei publice;

1.57. *Infracţiunile comise de corporaţii*. Ele includ actele ilicite comise de mari companii, firme sau corporaţii precum: publicarea de reclame false, activitatea necinstită, fixarea preţurilor, acţiuni

anticompetitive pentru formarea monopolului, flirtul unor patente sau secrete industriale, vânzarea de alimente dăunătoare sănătăţii sau a drogurilor etc.

1.58. *Crima organizată*. Aceasta se referă la activitatea ilicită a organizaţiilor criminale (de tip „Mafia" sau „Cosa Nostra") al căror scop este profitul, obţinut prin mijloace şi pe căi ilegale. Adesea acţiunile acestora sunt susţinute de persoanele aflate în vârful ierarhiei politice;

1.59. *Delincvenţa juvenilă*. Ea cuprinde actele de încălcare a legii penale comise de minori, până la împlinirea vârstei de 18 ani.

2. *Răspunderea penală*. *Vinovăţia sau răspunderea penală* se stabileşte în funcţie de ansamblul atitudinilor intelectuale, afective şi volitive ale delincventului faţă de faptele sale, incriminate penal. În legătură cu conţinutul vinovăţiei, în diversele sisteme penale există mai multe teorii: a voinţei, a reprezentării, a mobilului etc., legislaţia românească optând pentru teoria reprezentării. Astfel, vinovăţia sau răspunderea penală a unei persoane apare atunci când fapta a fost pregătită în mod deliberat, când delincventul a cunoscut şi prevăzut consecinţele ei negative sau nu le-a cunoscut şi prevăzut, deşi trebuia să le cunoască. În funcţie de conţinutul reprezentărilor în momentul comiterii faptelor, sunt stabilite două grade ale vinovăţiei: intenţia sau culpa. În cazul în care *persoana a acţionat conştient şi voluntar*, *având conştiinţa urmărilor negative ale faptelor sale*, avem de-a face cu intenţia persoanei. Atunci când persoana *nu a prevăzut rezultatele negative ale faptelor sale*, *deşi ar fi trebuit sau ar fi putut să le prevadă*, este vorba de vinovăţie din culpă.

Vinovăţia implică funcţionarea, în momentul producerii acţiunii penale, a tuturor proceselor psihice, sub forma discernământului. Absenţa lui echivalează cu lipsa răspunderii penale. Nu există vinovăţie sau răspundere penală dacă acţiunea ilicită nu a fost gândită, dorită sau voită de o persoană sau atunci când persoana a acţionat sub constrângere morală, fizică sau în stare de inconştienţă.

Cauzele care exclud vinovăţia delincventului, apreciază George Antoniu (1995), pot fi clasificate astfel:

1.60. cauzele care înlătură vinovăţia delincventului datorită intervenţiei unor evenimente imprevizibile sau imposibil de înlăturat (cazul fortuit, constrângerea fizică şi morală);

1.61. cauzele care înlătură vinovăţia făptuitorului ca urmare a justificării sociale a faptei sale (legitima apărare şi starea de necesitate);

1.62. cauze care înlătură responsabilitatea datorită unor erori intervenite în procesul de cunoaştere şi care includ eroarea de fapt şi eroarea de drept;

1.63. cauzele care înlătură vinovăţia datorită incapacităţii psihofizice a delincventului, incluzând iresponsabilitatea şi minoritatea delincventului, beţia completă involuntară şi alte intoxicări.

Dintre cauzele enumerate, cele mai numeroase controverse apar în legătură cu *iresponsabilitatea şi minoratul persoanei deviante*. În diferite legislaţii penale, iresponsabilitatea se stabileşte în funcţie de criteriul medical şi de cel juridic. Criteriul medical implică încercarea de identificare la persoana care a comis un delict a bolilor psihice cronice, a unor tulburări psihice temporare sau a deficienţelor de intelect (de exemplu, debilitatea mintală sau oligofrenia). Criteriul juridic presupune evidenţierea absenţei capacităţii individului de a fi conştient de acţiunile sale sau de a şi le stăpâni, fiind lipsit de discernământ. Iresponsabilitatea poate fi, în aceste cazuri, *intelectuală* (făptuitorul nefiind capabil să-şi reprezinte caracterul ilicit al faptei) sau (şi) *volitivă* (făptuitorului îi lipseşte autocontrolul, nu-şi poate stăpâni fapta sau controla propriile acţiuni).

În legislaţia românească, *starea de iresponsabilitate* este precizată prin enumerarea, în cadrul legii, a diverselor tulburări psihice şi a consecinţelor pe care acestea le au asupra capacităţii intelectuale şi volitive a individului. În categoria tulburărilor psihice, legiuitorul român menţionează:

1.64. psihozele organice, care apar în urma unor paraliziei progresive, a unor tumori sau leziuni grave ale creierului uman, epilepsiei etc.

1.65. psihozele endogene sau bolile psihice, printre care se află schizofrenia, psihozele delirante, paranoia, psihozele maniaco-depresive etc.

1.66. tulburările toxice sau diversele otrăviri, de la cele cu alcool, la cele cu droguri;

1.67. tulburările de personalitate datorate insuficientei

maturizări a unor funcţii psihice (debilitate şi retardare mentală, cretinism, idioţenie, oligofrenie, infantilism etc.);

1.68. psihopatiile, nevrozele, neuropatiile, tulburările de impuls (provocate de mânie, ură, spaimă, furie, frică, gelozie etc.).

Din moment ce nu putem delimita strict starea de boală de cea de sănătate şi întrucât există o categorie intermediară greu de identificat şi definit, în unele sisteme legislative (de exemplu, în cel italian, francez sau american) s-a admis posibilitatea existenţei unei capacităţi penale atenuate, specifică persoanelor care dispun de discernământ, susceptibile însă de o sancţiune mai redusă. Sistemul penal românesc nu face nicio referire la responsabilitatea (capacitatea) penală limitată, însă stipulează *acordarea de circumstanţe atenuante* atunci când delictul a fost realizat sub influenţa „unei puternice tulburări sau emoţii" (articolul 73 din *Codul Penal*).

Dificilă este şi stabilirea existenţei sau inexistenţei răspunderii penale, a discernământului la *minonii* care au încălcat legea penală. Legislaţia din ţara noastră prevede în acest sens următoarele:

1.69. minorul care nu a împlinit vârsta de 14 ani, dar a comis un delict prevăzut de legea penală, nu răspunde penal, deoarece în cazul său există prezumţia absolută a lipsei discernământului (el nefiind capabil să-şi reprezinte acţiunile proprii sau să şi le controleze). Prin urmare, minorii sub vârsta de 14 ani sunt consideraţi a fi în *stare de incapacitate penală*, iar împotriva acelora care au comis fapte incluse în legea penală pot fi luate doar măsuri de ocrotire şi protecţie socială şi juridică pe cale administrativă (plasament familial, supraveghere deosebită, internare într-un centru şcolar special, într-un institut pentru deficienţi mental etc.);

1.70. minorul care are vârsta între 14 şi 16 ani răspunde penal numai dacă a comis infracţiunea cu discernământ, în cazul său legea penală stipulând o *prezumţie relativă de iresponsabilitate*, ce poate fi confirmată sau infirmată de instanţa de judecată. G. Antoniu (1995, p.238) aprecia că referirea la discernământ este incompletă deoarece priveşte numai aspectul intelectiv al răspunderii penale (minorul fiind în măsură să-şi dea seama de caracterul acţiunilor sau inacţiunilor sale), ea trebuind să fie completată cu aspectele volitive ale răspunderii penale, care presupun ca minorul să poată fi stăpân pe

acţiunile sau inacţiunile sale;

— Minorul care a împlinit vârsta de 16 ani *răspunde penal* întocmai ca şi delincventul adult, cu excepţia cazurilor în care el suferă de diferite tulburări psihice care îl fac iresponsabil sub raport penal.

Expertiza medico-psihiatrică nu trebuie să propună sau să sugereze soluţii juridice, ci doar să se limiteze la identificarea şi descrierea tulburărilor psihice de care suferă persoana delincventă şi a consecinţelor acestora asupra instanţelor sale intelectual-volitive, să evidenţieze existenţa sau nu a discernământului. Decizia definitivă aparţine în întregime instanţei de judecată, în funcţie de diagnosticul de specialitate şi pe baza probelor. Din păcate, în condiţiile practicii judiciare actuale, nu se poate stabili cu obiectivitate şi exactitate starea de iresponsabilitate a unei persoane, erorile putând fi frecvente.

— 4. Reacţiile şi sancţiunile penale

Reacţiile sociale nu epuizează ansamblul reacţiilor societăţii faţă de devianţi. Ca urmare a transgresiunii normelor penale şi a apariţiei unor fapte cu un grad ridicat de periculozitate, coeziunea şi ordinea socială sunt mai puternic ameninţate, reacţiile sociale devenind insuficiente pentru reinstaurarea şi menţinerea lor. În aceste cazuri, este absolut necesară intervenţia anumitor reprezentanţi ai instituţiilor controlului social (poliţia, procuratura, justiţia), pentru identificarea infractorului, pentru anchetarea şi sancţionarea sa penală, în funcţie de gravitatea faptei. Scopul acestor acţiuni este acela de a preveni apariţia în viitor a aceleiaşi conduite la delincvent sau la alţi potenţiali infractori.

Sancţiunile penale sunt mijloacele prin care societatea încearcă să restabilească ordinea socială perturbată prin comiterea diferitelor infracţiuni şi un instrument al prevenirii şi combaterii fenomenului criminalităţii. Ele reprezintă măsuri de restrângere ale unor libertăţi şi drepturi, prevăzute de legea penală, cu caracter personal (fiind aplicabile doar persoanelor care au comis infracţiuni, nicio persoană neputând fi sancţionată pentru greşelile altora), care se adoptă întotdeauna după comiterea unui delict şi niciodată înainte. Sancţiunile penale, extrem de diverse, includ în principal *pedepsele*, *măsurile de siguranţă şi măsurile educative*.

1. *Pedepsele* sunt principala modalitate de restabilire a ordinii publice, ele îndeplinind următoarele funcţii:

1.71. *funcţia de constrângere şi de reprimare*, de constrângere fizică şi morală a delincventului prin diverse modalităţi: închisoare, amendă, privare de bunuri etc.

1.72. *funcţia de ispăşire sau retributivă*, prin supunerea delincventului la o suferinţă fizică şi/sau morală pentru ispăşirea violării normei penale;

1.73. *funcţia de intimidare* a delincventului şi a altor potenţiali delincvenţi;

1.74. *funcţia de reeducare şi resocializare* a individului delincvent, prin remodelarea personalităţii acestuia în vederea inserţii sociale după ispăşirea pedepsei.

În funcţie de natura lor, pedepsele pot fi (D. Banciu, 1999):

1.75. *pedeapsa privativă de viaţă* sau pedeapsa capitală a fost considerată mult timp cel mai eficient mijloc de diminuare a criminalităţii, fapt infirmat în numeroasele state în care ea este aplicată. Această pedeapsă a fost abolită în statele europene, dar continuă să fie aplicată în unele ţări asiatice (China, Japonia etc.), sud-americane şi în unele state din cadrul S.U.A. (Alabama, Georgia, Texas etc.).

1.76. *pedepsele privative de libertate* sau internarea delincventului în mediul penitenciar. Privarea de libertate este una dintre cele mai utilizate sancţiuni penale, fiind considerată tipul normal de represiune în societăţile moderne (E. Durkheim).

1.77. *pedepsele privative de bunuri*, care constau în ridicarea sau confiscarea de bunuri patrimoniale sau financiare ale delincventului în vederea reparării prejudiciului.

1.78. *pedepsele corporale*, care urmăresc producerea suferinţei fizice, au fost larg utilizate în decursul timpului (bătaia, biciuirea, amputarea de organe, membre etc.). Actualmente sunt aplicate în unele ţări asiatice sau în cele având la bază dreptul islamic (Egipt, Sudan etc.).

1.79. *pedepsele morale*, care urmăresc expunerea delincventului dezaprobării şi oprobriului public (blamare publică, legarea la stâlpul infamiei), pentru ca el să-şi regrete fapta.

În funcţie de rolul şi importanţa lor, pedepsele pot fi:

1.80. *Pedepse principale*, care reprezintă cele mai important sancţiuni din cadrul represivităţii penale. În diverse legislaţii, acestea

pot fi: *pedepse criminale* (închisoarea pe viaţă, sau pe termen limitat, exilarea, degradarea civilă), pedepse delictuale (închisoare şi amendă) şi *pedepse contravenţionale* (închisoarea contravenţională, amendă, prestarea unei munci în folosul comunităţii). În articolul 53 din *Codul Penal* român se stipulează că pedepsele principale sunt: *detenţia pe viaţă* (executată în instituţii de maximă securitate, nu se aplică minorilor sau infractorilor care au împlinit vârsta de 60 de ani); *închisoarea pe termen limitat*, de la 15 zile la 30 de ani (executată separat de femei şi bărbaţi, minori şi adulţi) şi *amenda*, de la 30.000 lei la 10.000.000 lei (datorită evoluţiei sistemului nostru economico-*financiar*, *amenda riscă să rămână pur nominală şi simbolică*).

1.81. *Pedepsele complementare*, care se aplică alături şi în completarea pedepselor principale, ele neavând un caracter de sine stătător. În reglementările noastre acestea sunt: interzicerea exercitării unor drepturi de la 1 la 10 ani (dreptul de a lege şi de a fi ales, dreptul de a ocupa o funcţie, de a exercita o profesie, decăderea din drepturile părinteşti etc.) şi degradarea militară.

— *Pedepse accesorii*, care au un caracter secundar şi alăturat pedepselor privative de libertate, urmărind interzicerea exercitării temporare de către delincvent a tuturor drepturilor politice, civile sau familiale (până la graţiere sau împlinirea termenului de prescriere a pedepsei cu închisoarea).

Din punct de vedere psihologic şi moral, nota C. Enăchescu (2002, p. 322), pedepsele trebuie să prezinte următoarele aspecte:

„Să fie în raport direct cu gravitatea prejudiciului produs, să producă asupra agresorului efectul pe care prejudiciul l-a produs asupra victimei, să anuleze conştiinţa perversă şi să trezească în persoana agresorului conştiinţa gravităţii actului comis, să trezească suferinţa şi durerea morală şi sufletească, ca prin acestea el să «re-trăiască» în planul conştiinţei sale traumatismul trăit de victima sa, să reprezinte o compensare pentru victimă, prin efectele sale psihomorale asupra agresorului, să-l determine să dorească să se schimbe atât în plan sufletesc, cât şi în plan moral, pedeapsa să reprezinte un moment de conversiune în viaţa agresorului, să-l desprindă de vechea sa condiţie de dinaintea actelor sale negative, să-i redea un nou statut social, moral şi sufletesc".

Pedepsele trebuie să aibă un caracter exemplar şi, concomitent, unul paideic. Din supliciu, pedeapsa trebuie să devină şi calea restaurării personalităţii infractorului, a transformării sale pozitive, morale şi sociale. Din păcate, în cazul pedepsei cu privarea de libertate, mulţi specialişti consideră că, în loc să conducă la corectarea conduitei deviante şi la reabilitarea personalităţii deţinutului, mediul penitenciar asigură adesea specializarea infractorilor, prin preluarea unor experienţe şi tehnici infracţionale evoluate, transmise de către infractorii cei mai versaţi.

— Măsurile de siguranţă sunt măsurile de constrângere care se aplică singure sau însoţesc pedepsele. Ele pot fi: *măsuri cu caracter medical* (obligarea la tratament medical şi internare medicală), *măsuri de siguranţă restrictive de drepturi* (interdicţia exercitării unei funcţii sau profesii), interdicţia de se afla în anumite localităţi (pe o perioadă de timp determinată, de regulă de 5 ani), expulzarea delincvenţilor străini şi *măsuri de siguranţă privative de bunuri*.

— Măsurile educative sunt aplicate de instanţa de judecată faţă de minorii care au între 14 – 16 ani şi care au comis un delict cu discernământ şi faţă de minorii care au între 16 şi 18 ani. Aceste măsuri pot fi: mustrarea în instanţă, libertatea supravegheată (de către părinţi sau tutori), internarea într-un centru de reeducare (a minorilor ce au comis delicte grave repetat, în cazul cărora mustrarea şi libertatea supravegheată nu au fost eficiente), internarea într-un institut medico-educativ (a minorilor care datorită stării lor fizice şi psihice au nevoie de tratament medical şi de un regim special de educaţie).

De asemenea, ca urmare a participării tuturor instituţiilor cu rol de socializare şi control sunt (re) stabilite (periodic) faptele ce sunt considerate infracţiuni, pedepsele corespunzătoare lor şi sunt informaţi membrii societăţii în legătură cu consecinţele nerespectării prevederilor legale.

— 5. Corelaţiile între diferite tipuri de conduite deviante

După cum am văzut deja, actele deviante prezintă o extraordinară complexitate şi extensiune în timp şi spaţiu. Este posibil ca nişte comportamente atât de diferite să aibă una şi aceeaşi cauzalitate? Ca una şi aceeaşi explicaţie să se aplice unui număr atât de mare de conduite deviante? Răspunsul afirmativ la aceste întrebări

tinde să fie susţinut de ipoteza extraordinarei *atracţii dintre formele comportamentului deviant* sau de puternica *tendinţă spre aglutinare* a actelor deviante (M. Cusson, 1997). Pornind de la sugestiile oferite de Cusson, iată câteva dintre cele mai frecvente corelaţii pozitive semnificative dintre diferitele tipuri sau categorii de acte deviante.

— Devianţa şcolară – delincvenţa juvenilă. Devianţa şcolară este adesea împletită cu delincvenţa juvenilă, corelaţiile pozitive dintre aceste două variabile fiind atât de puternice încât cu greu pot fi disociate. În mediul şcolar, tinerii delincvenţi sunt indisciplinaţi, agitaţi şi au tendinţa de trişa, fiind adesea expulzaţi din clasă sau şcoală. Lipsa de la şcoală (chiulul) este frecvent în cazul lor.

— Furt – violenţă. Furtul se află în corelaţie pozitivă cu violenţa, deoarece ea constituie un mijloc rapid de însuşire a bunului altcuiva şi pentru că victimele tind să îşi apere proprietatea cu întreaga forţă de care dispun.

— Delincventă – toxicomanie. Asocierea dintre delincvenţă şi toxicomanie (implicit alcoolismul) este una dintre relaţiile cel mai bine stabilite în criminologie. Alcoolul reduce inhibiţiile şi, de aceea, nu este surprinzător faptul că cei care consumă mai mult alcool folosesc un stil jignitor de adresare şi ajung să lovească şi să rănească pe cei din jur. Conform datelor Departamentului de Justiţie al S.U.A., printre deţinuţi se află de trei ori muţi alcoolici decât printre americanii de mijloc. La delincvenţi, alcoolul este un factor de recidivă. În unele state americane, poliţia dispune realizarea analizei urinei persoanelor arestate (pentru diferite delicte, fără legătură vizibilă cu drogurile) şi a rezultat că între 58 şi 74% dintre aceste persoane prezintă resturi de cocaină sau heroină în organism. Astfel, 78% dintre deţinuţii penitenciarelor americane au folosit un drog ilegal, în timp ce procentul echivalent pentru ansamblul populaţiei este de 37%. Doi deţinuţi din cinci recunosc că au fost sub influenţa unui drog ilegal sau a alcoolului în momentul comiterii delictului. De asemenea, frecvenţa activităţii infracţionale variază odată cu nivelul heroinei în organism. Spre exemplu, narcomanii din Harlem care consumă zilnic heroină comit de cinci ori mai multe furturi calificate decât consumatorii accidentali.

Afirmaţia că drogul conduce la criminalitate nu este decât parţial adevărată, din moment ce majoritatea narcomanilor americani

şi-au început activitatea de delincvenţă înainte de a fi consumat droguri. Legăturile strânse dintre toxicomanie şi furt nu se datorează doar relaţiei de cauzalitate dintre ele, ci şi unor factori comuni ce acţionează asupra amândurora.

— Suicid – omucidere. Mult timp s-a crezut că există o corelaţie negativă între sinucidere şi omucidere, idee respinsă categoric de E. Durkheim (1993). Adesea, rata sinuciderilor variază independent de rata omuciderilor; totuşi în S.U.A. se observă relaţiile destul de strânse între aceste două tipuri de devianţă. Grupul cu rata cea mai mare de omucideri, cel al tinerilor negri de sex masculin din mediul urban, are şi cele mai ridicate rate de sinucidere.

— Toxicomanie – suicid. Relaţii strânse există şi între toxicomanie şi sinucidere. La persoanele care consumă substanţe psihotrope, frecvenţa sinuciderii şi a tentativei de suicid este mai mare comparativ cu proporţia acestora în ansamblul populaţiei.

— Polivalenţa delincvenţilor recidivişti. Delincvenţii recidivişti sunt rareori specialişti. Majoritatea lor trec de al furtul benign la cel grav, de la vandalism la violenţă. Indivizii care se dedau furtului recurg adesea la agresivitate şi nu refuză traficul de droguri, sau atunci când se iveşte prilejul, violul.

Toate aceste constatări au condus la concluzia existenţei unei anumite *predispoziţii spre devianţă*, *manifestată prin transgresiuni polimorfe*, pe de o parte, iar pe de alta, la concluzia existenţei unor diferenţe individuale semnificative şi relativ stabile între delincvenţi şi nondelincvenţi.

Numărul variabilelor avute în vedere în studiile comparative s-a modificat în decursul timpului. Astfel, pe la mijlocul secolului al XIX-lea s-au stabilit *cinci caracteristici* de bază ale delincvenţei în general: ea este constantă, masculină, juvenilă, urbană şi înfăptuită de cei defavorizaţi. Cu timpul, *numărul variabilelor a crescut foarte mult*, de la vârstă, sex, loc de rezidenţă, tipul infracţiunii, la variabile noi precum: categoria socio-profesională, originea etnică, nivelul de pregătire şcolară, statutul social, relaţiile cu mediul delincvenţial, datele despre familie sau despre profilul psihologic al delincventului etc. Unele variabile au fost abandonate, la un moment dat, şi reluate mai târziu. Aşa s-a întâmplat în cazul variabilei termice (sau a climatului geografic), la modă la sfârşitul secolului al XIX-lea, abandonată la

începutul secolului XX şi reluată la abia sfârşitul secolului trecut. „Legea termică" stipula faptul că fenomenul criminalităţii variază după temperatură: crimele pasionale prevalează în ţările calde, în timp ce crimele împotriva proprietăţii prevalează în zonele reci (A. Ogien, 2002).

Actualmente, inventarierea infracţiunilor, a tipologiei autorilor şi a condamnărilor pronunţate împotriva lor a condus la analiza comportamentului deviant (penal) pe baza unei date obiective, cea a *ratei infracţionalităţii* (naţionale, zonale, anuale etc.). Dar validitatea statisticilor criminalităţii este adeseori contestată de cei care susţin că „cifra neagră" a delincvenţei (dată de diferenţa dintre numărul real al crimelor înfăptuite şi cele înregistrate) este foarte mare.

Capitolul III
TEORII EXPLICATIVE ALE COMPORTAMENTULUI DEVIANT

— 1. Nivele de interpretare ale comportamentului deviant

Creşterea tară precedent a ratei infracţionalităţii în decursul secolului trecut a condus la creşterea numărului de specialişti implicaţi în asigurarea funcţionalităţii şi eficientizării sistemului legal din diversele state ale lumii. Din acelaşi motiv, un număr tot mai mare de cercetători de formaţie diferită sunt tot mai interesaţi de explicarea comportamentului deviant, în special a celui criminal. Dificultăţile acestora din urmă rezultă din faptul că infractorii aparţin practic tuturor categoriilor de vârstă, sex, profesionale, economice, culturale, caracteriale sau temperamentale, tuturor nivelelor dezvoltării mintale, după cum pot aparţine categoriei persoanelor sănătoase sau a celor bolnave psihic ş.a.m.d. De asemenea, există o mare diferenţă între manifestările asociate diferitelor tipuri de infracţiuni (de exemplu, furtul este asociat cu violenţa, cu tendinţa de a minţi, cu limbajul obscen etc.) şi între caracteristicile comiterii infracţiunilor care fac parte din aceeaşi categorie (de exemplu, omor, omor calificat, omor deosebit de grav, pruncucidere, ucidere din culpă), notan. Mitrofan (1992).

O perioadă lungă de timp, clasificarea teoriilor devianţei a ţinut seama de natura ereditară, dobândită sau mixtă a comportamentului deviant şi delincvenţial. Criteriul a devenit însă inoperant din moment ce majoritatea teoriilor elaborate (cu precădere) din a doua jumătate a

secolului XX ar trebui incluse în categoria celor mixte, indiferent de valorile raportului ereditate-mediu admis explicit sau implicit. Majoritatea teoriilor recunosc astăzi faptul că devianţa apare în interacţiunea factorilor biologici cu cei psihologici şi sociali; chiar şi în cazul modelului neurobiologic se recunoaşte actualmente atât rolul unor formaţiuni neuroanatomice şi al unor procese neurochimice în producerea agresivităţii, cât şi al modelării ei prin experienţă şi învăţare.

O altă clasificare frecvent întâlnită este aceea în funcţie de domeniul în care teoriile au fost elaborate. Vorbim, în acest caz, despre teoriile biologice, psihologice, psihopedagogice, psihosociale, sociologice, criminologice, economice etc. Deşi aparţin unor domenii diferite, unele dintre modelele propuse în cadrul acestor discipline se apropie destul de mult. De aceea, propunem o altă taxonomie a teoriilor devianţei, ţinând seama de nivelul la care este plasat demersul explicativ: general, mediu sau particular.

Astfel, teorii generale încearcă să explice predispoziţia difuză spre comportamentul deviant, cele de nivel mediu analizează înclinaţia spre o transgresiune specifică cum ar fi delincvenţa juvenilă, suicidul, consumul de droguri, vandalismul, omorul etc., iar cele particulare se focalizează asupra acţiunii deviante, a etapelor şi strategiilor acesteia. În cadrul fiecărui nivel, graniţele dintre teoriile elaborate în cadrul unor discipline diferite (biologie, psihologie, psihologie socială sau sociologie) se estompează graţie obiectivului comun pe care-l urmăresc. Prin urmare, taxonomia pe care o prezentăm aici propune un alt mod de coagulare al demersurilor explicative ale comportamentului deviant, care depăşeşte centrarea simplistă asupra abordărilor specifice unor discipline, în scopul conturării unor imagini (nu mai eclectice, ci) mai realiste, mai complexe şi mai complete ale comportamentului deviant.

Prin urmare, considerăm că putem vorbi de cel puţin trei nivele de interpretare ale devianţei:

primul urmăreşte explicarea cauzalităţii comportamentului deviant, prin căutarea răspunsului la întrebarea „de ce anumiţi indivizi sunt mai înclinaţi decât alţii să violeze normele sociale?”; se are în vedere, de regulă, identificarea unui factor explicativ considerat fundamental (fie el biologic, psihologic, social etc.), ceilalţi fiind sumar

prezentaţi şi plasaţi în plan secund (*teoriile cauzale*) –, al doilea încearcă o interpretare cauzală a motivelor care conduc la transgresiune, a interpretării pe care indivizii o atribuie propriilor acţiuni sau ale celorlalţi şi a fixării propensiunii spre devianţă asupra unui anumit tip de transgresiune; astfel se încearcă aflarea răspunsului la întrebări precum: „de ce unii indivizi se centrează pe a fura, iar alţii pe a ucide?", „de ce unii indivizi recurg la suicid, în timp ce alţii îşi exprimă agresivitatea prin viol?" (*teoriile cauzale comprehensive ale devianţei*), la al treilea nivel se iau în calcul elementele care intră în joc în trecerea la actul criminal: raţionamente, planul, strategiile acţiunii etc.), făcându-se abstracţie de elementele biografice ale deviantului, de raportul factorilor endoşi exogeni care ar fi putut cauza acţiunea lui; la aceste nivel se încearcă formularea răspunsului la întrebări precum: „cum se desfăşoară acţiunea criminală?", „prin ce etape se face trecerea de la idee la finalizarea activităţii infracţionale?" (*teoriile non-cauzale ale devianţei*).

Scopul cercetării în cadrul primului nivel al interpretării constă în evidenţierea etiologiei înclinaţiei spre devianţă şi agresivitate, a celorlalte caracteristici ale indivizilor care se disting printr-o activitate devianţă sau infracţională frecventă, de regulă, indiferent de tipul acesteia. Teoriile plasate la acest nivel acordă, de regulă, un rol preponderent – şi nu exclusiv – unui anumit factor, fie el fizic (de pildă, climateric), biologic, psihologic, psihosocial sau sociologic.

La cel de-al doilea nivel, obiectivul cercetării este acela al înţelegerii raportului dintre cauzele endogene şi exogene, cauze comprehensibile numai în interacţiunea lor, şi al analizei circumstanţelor care îi determină pe indivizii înclinaţi spre devianţă să opteze pentru un anumit tip de violare a normelor şi nu pentru altul.

În fine, la al treilea nivel, scopul cercetării este acela de a explica acţiunea, etapele şi strategiile acţiunii criminale, procesele şi mecanismele psihice care însoţesc trecerea la act. Această direcţie explicativă este mai recentă şi, de aceea, este mai puţin dezvoltată comparativ cu celelalte două. Dacă primele două tipuri de teorii (cauzale) sunt de filiaţie lombrosiană, teoriile non-cauzale se constituie ca o „respingere a lui Lombroso în favoarea lui Beccaria" (M. Cusson, 1981).

Este imposibil ca o teorie să explice – concomitent şi la fel de

profund – predispoziţia difuză spre conduitele deviante şi manifestările atât de diferite precum: furtul, agresiunile, sinuciderea, crima, violul şi toxicomania sau strategiile şi etapele acţiunii criminale. Atunci când o teorie prezintă o mai mare extensie şi generalitate, ea pierde în profunzimea analizei unui anumit act deviant, şi invers, câştigul în profunzime înseamnă o pierdere în planul extensiei. Este adevărat faptul că, în general, teoriile cu un grad mai ridicat de generalitate sunt considerate mai valoroase deoarece au o aplicabilitate mai largă decât teoriile mai înguste, particulare, putând fi utilizate în situaţii mai variate (M.N. Turliuc, 2004).

— Teoriile cauzale

III. 2.1. Precursorii

Considerat a fi fondatorul dreptului penal modern şi al şcolii criminologice clasice, Cesare Beccaria a realizat în lucrarea sa Despre *delicte şi pedepse* (1764) o critică severă a sistemului de pedepse al diferitelor infracţiuni şi a susţinut necesitatea elaborării unui corp de legi scrise, necesitatea asigurării caracterului descurajant, moderat, dar prompt al pedepsei proporţionale cu delictul, necesitatea desfiinţării torturii şi a pedepsei cu moartea, necesitatea prevenii infracţiunilor etc. Beccaria a crezut că *frica de sancţiune va creşte atunci când indivizii ştiu foarte precis la ce anume conduce încălcarea unei anumite legi*. Numeroşi infractori încalcă însă legea ştiind foarte bine la ce se expun.

Teoria psihopatiei este una dintre cele mai vechi tentative explicative ale comportamentului criminal şi ale personalităţii infractorului, propusă în 1801, de către psihiatrul francez Philippe Pinel. Deşi nu a fost bine înţeles în epocă, prin conceptul de *manie fără delir* Pinel a vrut să indice izbucnirile agresive în lipsa bolii mentale evidente. El a considerat că alienarea mentală este o maladie comparabilă cu bolile organice şi a recomandat internarea bolnavului într-o instituţie. Potrivit lui Pinel, delincvenţii cu risc înalt de periculozitate posedă multe elemente descriptive ale personalităţii psihopatice. Medicul englez C. Prichard este cel care în 1835 a făcut din deficienţa morală trăsătura centrală a „alienaţiei morale" (*moral insanity*), specifică indivizilor cu manifestări antisociale şi o personalitate psihopatică.

Franz Josepii Gali a formulat o teorie a tendinţelor umane

potrivit căreia *comportamentul uman este reglat de jocul unor tendinţe*, „*materializate „într-o anumită porţiune a cortexului* (teorie descrisă în cele patru volume ale lucrării *Anatomia şi fiziologia sistemului nervos în general şi a creierului în particular*, publicate între 1810 – 1819). Dezvoltarea unei porţiuni a cortexului şi, implicit, ale oaselor craniene indică dezvoltarea unei anumite tendinţe. Deşi a intuit ideea localizării cerebrale, Gali a susţinut multe idei eronate. Spre exemplu, a afirmat că tendinţele spre omor sunt localizate deasupra canalului auditiv, că tendinţa spre furt şi instinctul de proprietate sunt localizate la nivelul arcadei sprâncenoase etc.

Susţinător al importanţei mediului social în creşterea delincvenţei, matematicianul şi statisticianul Lambert Adolphe J. Quetelet (1835) este întemeietorul statisticii morale şi părintele noţiunii de *om mediu*. El a considerat că oamenii acţionează într-un anumit fel datorită constrângerilor sociale, astfel încât modificarea funcţionării sistemului social ar modifica şi conduita. Fără a fi explicată, *delincventa apare ca un cost fix pe care societatea trebuie să-l plătească anual* (A. Ogien, 2002). De asemenea, ca urmare a studiului primelor statistici ale criminalităţii din Franţa, realizate între 1826 şi 1830, Quetelet şi A.M. Guerry (directorul departamentului de statistică penală, din cadrul Ministerului Justiţiei din Franţa) au pus bazele „legii termice" a infracţionalităţii. Ei au ajuns la concluzia că infracţiunile împotriva persoanelor predomină în regiunile sudice, în timpul perioadelor mai calde, iar cele împotriva proprietăţii în regiunile nordice şi în perioadele mai reci ale anului.

Reprezentantul cel mai de seamă al pozitivismului italian, Cesare Lombroso a formulat în lucrarea sa *Omul criminal* (1876) teoria anormalităţii biologice a criminalilor. *Comportamentul criminal constituie un fenomen „natural"*, *determinat ereditar*. Ideile de bază ale lui Lombroso sunt următoarele: criminalii constituie un tip distinct încă de la naştere şi pot fi caracterizaţi prin anumite stigmate sau atavisme: fizice, fiziologice şi psihologice. Stigmatele permit şi identificarea delincvenţilor, iar diminuarea fenomenului infracţional necesită o intervenţie socială viguroasă (*apud* N. Mitrofan, V. Zdrenghea, T. Butoi, 1992). Printre *stigmatele fizice* se numără: asimetria feţei şi a deschiderilor nazale, fruntea retrasă şi îngustă, sinusurile frontale foarte pronunţate, orbitele mari, pomeţii şi fălcile

voluminoase, marea asemănare dintre sexe etc. Atavismele *fiziologice* cuprind: insensibilitatea la durere (analgezia), cicatrizarea rapidă a rănilor, excitabilitatea. Cele *psihologice* includ: lipsa ruşinii, a remuşcării, milei şi demnităţii, lenea, neglijenţa, orgoliul, o concepţie specială despre divinitate, pasiunea pentru băutură, tatuaj sau jargon etc.

Din punctul de vedere al lui Lombroso, criminalitatea reprezintă o *„anormalitate biologică bazată pe atavism organic şi psihic şi pe o patologie epileptică”* (V. Cioclei, 1998, p.90). Convulsiile sunt înlocuite în acţiunea criminală de impulsurile violente şi irezistibile spre agresivitate. Evident că stigmatele menţionate de Lombroso nu asigură discriminarea criminalilor de non-criminalilor.

O limită importantă a acestei teorii este faptul că majoritatea subiecţilor studiaţi de Lombroso erau delincvenţii din rândurile militarilor italieni, ce proveneau din mediul cultural mai predispus la acte criminale al Siciliei. Deşi multe dintre cercetările ulterioare au infirmat concluziile medicului italian, teoria sa a contribuit la dezvoltarea cercetării criminologice, prin reacţiile, disputele şi investigaţiile noi pe care le-a generat. De asemenea, Lombroso are meritul de fi contribuit la promovarea cercetării empirice, la crearea unei şcoli criminologice reformatoare şi la lărgirea analizei etiologiei devianţei penale.

Reluând ideile lui Quetelet cu privire la rolul educaţiei morale, Raffaele Garofalo (1885) a definit crima ca fiind acţiunea dăunătoare îndreptată împotriva simţului moral al unei colectivităţi. Prin urmare, individul criminal se caracterizează printr-o *anormalitate morală*, prin lipsa milei şi probităţii, prin lipsa totală a altruismului şi indiferenţa afectivă. Ideile lui Garofalo au fost reluate, de pe alte poziţii, în special de Freud şi continuatorii săi.

III. 2.2. Teoriile biologice

Abordările biologice au debutat prin a sublinia valoarea adaptativă a agresivităţii şi rolul ei în conservarea indivizilor şi a speciilor, pentru ca, ulterior, să insiste asupra caracterului înnăscut al comportamentului agresiv.

Dezvoltând punctul de vedere freudian şi analogia dintre natura animală şi cea umană, K. Lorenz (1952, 1966) a dezvoltat *teoria eto/ogică*, în cadrul căreia a susţinut că *agresivitatea răspunde nevoilor*

adaptative, *indivizii mai agresivi sporindu-şi şansele de supravieţuire*. Cei care agresează reuşesc să-şi procure mai uşor resursele necesare vieţii, selecţia naturală fiind responsabilă de conservarea şi întărirea instinctului agresiv.

Unele date obţinute în studiul agresivităţii la animale pot fi – în condiţiile continuităţii genetice – extrapolate la agresivitatea umană, cum ar fi:

— Motivele principale ale actelor agresive sunt frustrarea unor nevoi legate de instinctele fundamentale: de conservare, hrană, competiţie sexuală, apărarea speciei, apărarea teritoriului etc.

Conduitele elaborate în scopul blocării sau derutării virtualului agresor sunt fie atitudini de supunere, de neajutorare, de slăbiciune, de dezarmare, fie atitudini de seducţie în scop nonsexual (oferirea hranei sau a îngrijirilor corporale etc.);

Derularea unor comportamente specifice de luptă sau de ameninţare, ca forme de inhibare a agresorului sau de anihilare a intenţiilor acestuia.

Condiţia fundamentală ca explicaţia pe baza modelului etologic al agresivităţii să fie operantă la om este să se ţină seama atât de deosebirile fundamentale ale structurii sistemului nervos central şi endocrin, cât şi de structurile psihosociale ale personalităţii. Printre diferenţele semnificative existente între agresivitatea din lumea animală şi cea umană se numără:

faptul că în specia umană agresivitatea este mult mai mobilă şi mai puţin condiţionată de teritoriul privat sau naţional (de exemplu, războaiele se poartă, adesea, la mare distanţă de casă); comportamentul de supunere nu diminuează, ci, dimpotrivă, sporeşte agresivitatea individului uman căruia îi este tot mai puţin frică de repercusiuni.

Lorenz a accentuat natura biologic-instinctuală a comportamentului agresiv. *Este vorba de o energie instinctuală*, *acumulată într-o perioadă mare de timp şi*, *concomitent*, *de o descărcare şi* (*re*) *modelare a ei de către factorii relaţionali şi conjuncturali*. Teoriile care au susţinut natura instinctuală a agresivităţii au fost supuse unor multiple critici. La animale, agresivitatea poate fi influenţată şi modificată în mai mare măsură decât sugerează aceste teorii. De exemplu, există diferenţe mari între puii de pisică crescuţi în

prezenţa mamei lor care prinde şi mănâncă şoareci şi cei izolaţi de mamă şi crescuţi împreună cu şoarecii. Ajunşi la maturitate, pisicile din primul grup omoară şorecii în proporţie de 85%, în timp ce pisicile din al doilea grup au omorât şoarecii numai în proporţie de 17%. La fel, dacă agresivitatea umană ar fi de natură instinctuală, ne-am putea aştepta să apară foarte multe asemănări între manifestările agresive ale oamenilor. Dar realitatea demonstrează că există mari diferenţe interindividuale.

Reprezentanţii sociobiologiei au insistat, la fel ca etologii, asupra valenţelor adaptative ale agresivităţii. Dar ei au susţinut că agresiunea apare pentru a spori probabilitatea transmiterii genelor agresorului la generaţia următoare. E.O. Wilson (1975) considera că acest ultim scop al supravieţuirii genetice impune şi unele limite agresivităţii, deoarece exacerbările ei ar putea duce la eliminarea unora dintre proprii urmaşi ai agresorului.

Respingerea naturii instinctuale a agresivităţii nu a însemnat negarea influenţelor biologice asupra manifestărilor agresive. Dezvoltarea tehnicii moderne de certare din domeniul geneticii a permis studiul cariotipului uman, prin intermediul căruia teoria lombrosiană este reconfirmată sub forma *teoriei aberaţiilor cromozomiale*. Astfel, anomaliile cromozomiale devin cauzele genetice, înnăscute ale comportamentului antisocial, criminal.

Celula umană cuprinde 46 de cromozomi, 22 de perechi de cromozomi regulaţi, nereproductivi şi cei doi cromozomi sexuali (XX, în cazul femeii şi XY, în cazul bărbatului), implicaţi în reproducerea umană. Descris corect din punct de vedere ştiinţific, abia în decursul deceniului al şaselea al secolului trecut, cariotipul uman poate cunoaşte unele abateri de la normalitate, strâns legate de cromozomii sexuali. Uneori poate să apară unul sau mai mulţi cromozomi în plus, X sau Y.

O primă anomalie, denumită *sindromul Klinefelter*, este consecinţa fenotipică a trisomiei XXY, ce afectează cca. 1/1.000 din nou-născuţii de sex masculin. Cariotipul relevă în 85% din cazuri o trisomie liberă omogenă (47, XXY). Subiecţii cu această anomalie sunt fizic mai înalţi şi cu o sexualizare masculină deficitară: pilozitatea pubiană redusă, testicule mici, penis normal, sterilitate masculină, absenţa sau nivelul scăzut al testosteronului, pilozitate facială, axilară

şi corporală absentă, conformaţie şi adipozitate de tip feminin, cu dezvoltarea glandelor mamare. Din punct de vedere psihic, subiecţii care prezintă acest sindrom se caracterizează prin: inadaptare socială, timiditate, pasivitate, tendinţe ipohondrice, depresie şi, uneori, tulburări psihice grave. Coeficientul de inteligenţă este la limita inferioară a normalului, adesea sub aceasta, subiecţii prezentând tulburări de învăţare produse de dislexie. Sindromul apare de 5 – 10 ori mai frecvent printre criminali, decât în populaţia generală. Unele cercetări sugerează faptul că subiecţii prezintă o propensiune spre transgresiuni polimorfe (agresiune, furt din motive fetişiste, homosexualitate, pedofilie, voyeurism etc.), cu o preponderenţă a devianţei de natură sexuală.

O a doua anomalie este trisomia X (omogenă, de tip 47, XXX sau în mozaic), numită *sindromul triplu X*. Prezenţa sa este sugerată de următoarele semne: talie redusă, coeficient de inteligenţă la limita inferioară a normalului, dismorfie facială necaracteristică (cu trăsături mongoloide), tulburări menstruale şi de reproducere (copiii femeilor adulte cu trisomia X sunt de regulă normali, dar pot prezenta şi trisomia X sau XXY).

Sindromul dublu Y este consecinţa fenotipică a trisomiei XYY. Subiecţii aparţinând cariotipului 47, XYY au o alură masculină, talie înaltă, dezvoltare intelectuală medie sau la limită, dar cu labilitate psihică şi comportament agresiv. Indivizii aparţinând acestei trisomii sunt mai predispuşi la delincvenţă, sindromul fiind descoperit în mediul penitenciar, unde are cu o frecvenţă mult mai mare decât în populaţia generală. Totuşi, diferenţele interindividuale pot fi mari: dacă unii subiecţi au un coeficient de inteligenţă sub medie, sunt imaturi şi instabili sau par să aibă un prag coborât pentru controlul agresivităţii în situaţii de frustrare sau provocare, alţii sunt bine adaptaţi la viaţa socială. În plus, în închisori nu se află doar delincvenţi cu acest sindrom. De aceea, al 47-lea cromozom – în mod deosebit Y – nu este „cromozomul ucigaş", iar purtătorii lui nu sunt „ucigaşi înnăscuţi", cum s-a crezut câtva timp (C. Panfil, 1984).

Numărul anomaliilor cromozomiale este mult mai mare (s-au descoperit femei cu 4 sau 5 cromozomi X şi bărbaţi cu 3 cromozomi X şi doi Y etc.). Diferenţele de ordin fizic sau psihic nu apar întotdeauna, iar M. Witkin (1976) susţine faptul că nu anomalia cromozomială, ci

valoarea scăzută a QI celor care sunt purtătorii ei ar fi cauza comportamentului criminal.

Modelul neurobiologic pleacă de la analiza structurilor anatomice şi a sistemelor neorochimice implicate în producerea agresivităţii „normale" şi „patologice". În cadrul lui se insistă, mai întâi, asupra faptului că *reacţiile agresive au un mecanism neural*, *stimularea excesivă sau disfuncţiile anumitor formaţiuni nervoase producând comportamentul agresiv*. S-a demonstrat că există o interrelaţie morfologică şi funcţională între lobul temporal şi diencefal şi că anumiţi centri ai amigdalei influenţează reacţiile afective de apărare, furie sau fugă. De asemenea, s-a insistat asupra rolului important al sistemului limbic şi al lobului frontal. D.J. Stein (2000), de pildă, arăta că există date certe care indică existenţa în cazul psihopatiilor a unor disfuncţii specifice ale lobului frontal (cum ar fi deteriorarea procesării materialelor cu ecou afectiv puternic), care explică şi nivelul lor de agresivitate mai ridicat. Este posibil ca în actele agresive comise cu „sânge rece" – implicând cruzimea şi empatia redusă – scăderea inputurilor din sistemul limbic şi circuitele cortico-striate să joace un rol important. În plus, consumul de alcool facilitează acest proces, probabil prin dezinhibarea circuitelor cortico-striate.

W.E. Weiger şi D.M. Bear (1988) au realizat o clasificare a simptomelor agresive, cu trimitere la bazele lor neuroanatomice, care include: agresivitatea stereotipă, afectivă şi impulsivă. Simptomele *agresivităţii stereotipe* sunt declanşate de anumite stări interne (cum ar fi foamea sau oboseala), în contextul tulburărilor hipotalamusului şi ale structurilor cerebrale asociate lui. Aceste manifestări ar putea fi forme stereotipizate, înglobate datului natural, foarte puţin sensibile la stimulii externi şi la activitatea de învăţare. *Agresivitatea emoţională* sau afectivă este caracteristică mai ales epilepsiei, fiind provocată de leziunile lobului temporal. Bolnavii cu această tulburare pot dezvolta sentimente puternice cu privire la anumite subiecte cum ar fi cele religioase, îşi pot petrece ziua scriind pilde morale sau pot deveni agresivi în discuţiile în contradictoriu pe tema convingerilor proprii. Simptomele pot fi caracterizate prin reacţiile emoţionale foarte puternice la stimulii externi. În fine, *agresivitatea impulsivă* este definită prin răspunsurile non-reflexive la frustrarea produsă de mediul extern. De exemplu, deteriorarea capacităţii de a elabora

planuri pe termen lung, apatia crescută, răspunsurile emoţionale superficiale la stimulii (externi) direcţi, lipsa remuşcărilor vizibile şi a grijii pentru consecinţele acţiunii apar după leziuni la nivelul lobului frontal.

Al doilea aspect surprins în cadrul modelului neurobiologic se referă la *particularităţile funcţionării sistemului nervos*: funcţionarea neurotransmiţătorilor, mecanismul de polarizare-repolarizare, de transmitere transsinaptică a influxului nervos, jocul de excitaţieinhibiţie, ierarhizarea neurofuncţională prin integrări succesive la diferite niveluri de complexitate etc. Aceste procese neurofiziologice asigură mecanismele de adaptare homeostatică a organismului pe plan intern şi extern. Agresivitatea ar fi, în sensul cel mai profund biologic, un mijloc extrem de adaptare, care ar sta la baza stărilor emoţionale negative, de ură sau de furie.

În privinţa neurotransmiţătorilor, se ştie astăzi că circuitele serotoninergice au un rol important în lobul frontal, buna funcţionare a neuronilor serotoninergici asigurând inhibarea comportamentelor agresive. Altfel spus, diminuarea transmisiei serotoninergice conduce la incapacitatea adoptării atitudinii pasive sau a celei de aşteptare, la inabilitatea de a face faţă situaţiilor care necesită inhibarea unor tendinţe, pulsiuni etc. Dopamina, la rândul ei, este un neurotransmiţător implicat în manifestări vegetative precum hipervigilenţa. Natura relaţiei inhibitoare dintre serotonină şi dopamină este cunoscută. Scăderea serotoninei conduce la creşterea dopaminei şi a stării de vigilenţă. De aceea, nivelul scăzut de serotonină în sistemul nervos este asociată şi cu creşterea tulburărilor de somn, cu scăderea capacităţii de adaptare la stres, cu instalarea depresiei majore şi a anxietăţii sociale excesive, cu creşterea riscului suicidar, a comportamentului agresiv şi a impulsivităţii.

A treia componentă prezentată în cadrul modelului neurobiologic este dată de *implicarea glandelor endocrine în agresivitate*, de rolul testosteronului în manifestarea agresivităţii la om. După O. Klineberg (1956, *apud* M.N. Turliuc, 2004), agresivitatea masculină nu este condiţională socio-cultural, ea regăsindu-se şi în întreaga lume animală. Injectarea de hormoni masculini în embrioni accentuează agresivitatea animalelor după naşterea lor la ambele sexe. Chiar dacă a fost acuzat de reducţionism, astăzi sunt recunoscute atât

influenţele neurale, cât şi cele hormonale (masculii sunt mult mai agresivi decât femelele, datorită diferenţelor de natură hormonală) sau biochimice (de exemplu, creşterea alcoolului în sânge sau scăderea glicemiei pot intensifica agresivitatea) prezentate de modelul neurobiologic.

III. 2.3. Teoriile biopsihologice

O primă teorie neuropsihologică, propusă de H.J. Eysenck (1967, 1981, 1997), este cea a *excitaţiei*. Folosind terminologia pavloviană (excitaţie, inhibiţie corticală, reflex condiţionat etc.), Eysenck pleacă de la afirmaţia conform căreia există variaţii interindividuale în ceea ce priveşte proprietăţile fiziologice corticale (ereditar determinate), cum ar fi excitabilitatea sau viteza excitaţiei corticale, rapiditatea inhibiţiei, reactivitatea emoţională etc.

Mai întâi, personalitatea este legată de două circuite nervoase: *bucla cortico-reticulată* – care include cortexul cerebral, talamusul, şi sistemul reticular de activare ascendentă şi *bucla viscero-corticală*, care conectează cortexul cu structuri din sistemul limbic (*cf*. G. Matthews, I.J. Deary şi M.C. Whiteman, 2005). Bucla cortico-striată are rolul de a facilita creşterea excitaţiei corticale şi procesarea informaţiilor. Deoarece excitaţia influenţează comportamentele observabile (de exemplu, condiţionarea şi performanţa), diferenţele de personalitate din punctul de vedere al excitabilităţii permit formularea unor predicţii observabile. Sistemul cortico-reticular reprezintă, potrivit lui Eysenck, substratul neuronal pentru extraversiune-introversiune. Autorul sugera că acest substrat este mai uşor de activat la introvertiţi decât la extravertiţi, la primii excitaţia fiind declanşată mai rapid şi realizată la niveluri de intensitate mai ridicate. Eysenck sugerează faptul că nivelurile intermediare ale excitaţiei sunt trăite subiectiv ca plăcute, în timp ce nivelurile prea ridicate sau prea scăzute sunt apreciate ca neplăcute. Aceasta înseamnă că *extravertiţii* prezintă un nivel cronic relativ scăzut de excitaţie, ceea ce înseamnă că ei resimt subiectiv mai puţin stimularea. De aceea, extravertiţii tind să caute sursele de stimulare pentru a-şi spori nivelul de excitaţie: să fie în compania prietenilor, să fie aventuroşi, îndrăzneţi. Invers, *introvertiţii* resimt mai mult stimularea, pe care caută să o evite. Ei preferă activităţile solitare de tipul lecturii sau activităţile rutiniere realizate în compania unui număr foarte mic

de persoane, bine cunoscute.

A doua buclă, viscero-corticală, are rolul de a controla reactivitatea emoţională, în special în situaţii stresante. Sistemul este mai excitabil la persoanele cu nervozism mai ridicat şi mai puţin excitabil la cele cu o bună stabilitate nervoasă. Prin urmare, persoanele din prima categorie tind să reacţioneze la stres mai puternic, prin stări de suferinţă, tensiune şi agitaţie.

În funcţie de viteza instalării excitaţiei şi a intensităţii ei, apar o serie de consecinţe precum: 1. condiţionarea va fi mult mai dificilă la extravertiţi decât la introvertiţi datorită excitabilităţii lor scăzute şi a insensibilităţii la pedeapsă (condiţionarea se realizează mai greu la cei al căror cortex devine mai puţin sensibil la stimulare). În concepţia lui Eysenck, procesul condiţionării participă la interna îi zarea normelor sociale, însă extravertiţii vor fi mai frecvent insuficient sau inadecvat socializaţi, în raport cu ei societatea eşuând în acţiunea de transmitere a normelor şi valorilor sale; 2. extravertiţii şi introvertiţii diferă în ceea ce priveşte intensitatea excitaţei corticale ca urmare a stimulărilor externe; primii au tendinţa constantă de a vedea mediul ca fiind relativ deficient pe linia stimulării, de a se plictisi repede şi de a căuta noi surse de excitare senzorială şi, astfel, vor avea ocazii mai frecvente de a greşi sau de a încălca normele sociale. În funcţie de reactivitatea emoţională la stres, persoanele mai stabile (sangvinii şi flegmaticii) deţin un autocontrol emoţional mai bun, în timp ce persoanele cu niveluri mai ridicate de nervozism (colericii şi melancolicii) tind să reacţioneze excesiv.

După Eysenck, cei care comit fapte criminale sunt mai curând extravertiţi şi cu nivelul mai ridicat de nervozism. Dar acest punct de vedere este valabil doar în cazul delincvenţei colective, al infractorilor care acţionează în grup sau al celor ce acţionează individual, dar care stabilesc o relaţie psihologică cu victima, a cărei încredere au obţinuto înaintea comiterii delictului. Există însă multe infracţiuni care se comit individual şi care nu implică decât un contact psihologic minimal cu victima sau care nu presupun relaţia directă cu aceasta (de exemplu, multe din infracţiunile contra proprietăţii), ce nu sunt explicate de această teorie.

O a doua teorie neuropsihologică este cea propusă de J.A. Gray (1981, 1991), numită şi *teoria sensibilităţii de întărire*. Spre deosebire

de Eysenck, Gray a introdus în locul nervozismului şi a extraversiunii-introversiunii alte două axe: impulsivitatea şi anxietatea, rotite faţă de cele iniţiale cu 60 de grade. *Impulsivitatea* este definită prin nivelul ridicat de extraversiune şi un anumit grad de nervozism, iar *anxietatea* prin nivelul înalt al nervozismului, cu un anumit grad de introversiune. Sistemul inhibiţiei comportamentale (ibehavioural *inhibition sistem*, BIS) este considerat esenţial pentru organism deoarece are rolul de a întrerupe comportamentul curent şi de a face loc excitaţiei sau reacţiei comportamentale la stimulii (potenţial) periculoşi: înfricoşători, noi, pedepse etc. BIS este mai uşor activat la personalităţile anxioase (introvertiţii nevrotici), mai sensibile la ameninţări (*cf*. G. Matthews, I.J. Deary şi M.C. Whiteman, 2005). Sistemul activării comportamentale (*behavioural activation sistem*, BAS) are rolul de a pregăti organismul pentru stimulii (potenţial) benefici. Acest sistem este substratul impulsivităţii, care apare la nivelurile ridicate ale extraversiunii, cu un amestec de nervozism şi psihozism – specific persoanelor la care furia tinde să domine panica. Comportamentul impulsiv nu apare datorită subexcitării, ci datorită faptului că sensibilitatea la stimulii recompensatori face probabilă implicarea indivizilor în comportamentul de apropiere. BAS tinde să producă excitaţie, ceea ce conduce la caracterul excitant al stimulilor motivanţi. Cu alte cuvinte, Gary indică faptul că manifestările personalităţii variază mult în funcţie de valoarea motivaţională a unui stimul. *Persoanele cu niveluri ridicate ale atveietăţii* răspund mai bine la pedepse sau ameninţările cu pedeapsa, ceea ce înseamnă că tendinţa de evitare a pedepselor i-ar putea menţine în cadrul reacţiilor comportamentale conformiste. Dimpotrivă, *cei cu niveluri ridicate ale impulsivităţii* menţin comportamentul conformist dacă li se oferă destule recompense, iar atunci când acestea sunt prea puţine sau lipsesc vor fi mai tentaţi să se autorecompenseze, fie şi pe calea conduitei deviante sau infracţionale.

În fine, M, Zuckerman (1991) susţine că nu *există un izomorfism între trăsăturile de personalitate şi sistemele cerebrale*, o trăsătură de personalitate putându-se lega de mai multe sisteme cerebrale. Teoria sa este extrem de complexă pentru a insista asupra ei, dar vom extrage profilul psihobiologic al unei supertrăsături de personalitate (la fel cum sunt şi extaversiunea sau introversiunea) numite „căutarea

nesocializată a senzaţiilor-impulsive", care seamănă cu dimensiunea psihozismului de la Eysenck şi Gray. Persoana cu valori ridicate la această dimensiune a personalităţii se caracterizează în primul rând prin dezinhibiţia comportamentală în situaţiile care au un potenţial atât de recompensă, cât şi de pedeapsă, cum ar fi ocaziile criminale: de a fura o maşină, un tablou de valoare, o sumă mare de bani etc. în cazul acesteia, apare un tipar de creştere sau de sporire a excitaţiei corticale la stimulii tot mai intenşi. Lipsa inhibiţiei este influenţată de mai multe sisteme biologice precum: excitabilitatea traseelor neurale noradrenergice şi dopaminergice la stimulare intensă, nivelurile scăzute de serotonină şi monoaminoxidază, niveluri înalte ale testosteronului etc. Autorul sugerează faptul că nu există şanse să identificăm un stigmat biologic unic, care să identifice criminalul sau psihopatul potenţial, deoarece predispoziţia implicării în actele antisociale rezultă din interacţiunea mai multor sisteme neurofiziologice.

Aceste teorii neuropsihologice par să aibă un anumit potenţial în explicarea manifestărilor comportamentale ale personalităţii, ele îngăduind – aşa cum arătam mai sus – prezicerea modului de comportare a personalităţii în anumite contexte. La fel ca şi în cazul teoriilor biologice, teoriile neuropsihologice nu reconfirmă teoria lombrosiană în asemenea măsură încât să asigure identificarea unui „stigmat al lui Cain" biologic unic, care să permită identificarea potenţialilor infractori sau psihopaţi.

Legătura existentă între particularităţile biologice şi cele psihice apare şi în *teoriile constituţionale*. Acestea au în comun ideea unei legături între tendinţele deviante/criminale şi tipul constituţional – format din tipul somaţie, transmis ereditar, şi cel psihologic, ce poate fi dedus din observarea celui anterior.

E. Krctschmer este autorul unei tipologii constituţionale cuprinzând patru tipuri constituţionale. Fiind psihiatru, el a observat că există o legătură între tipul somatic şi tendinţa spre boala psihică, şi a presupus că legătura dintre somatotip şi tipul psihologic poate fi sesizată şi în cazul persoanelor normale. Cele patru tipuri somatice sunt: picnic, astenic, atletic şi displastic. *Tipul picnic* se caracterizează prin silueta de statură mijlocie, excesul ponderal, faţă plină, mâinile şi picioarele groase şi scurte, cavităţile bine dezvoltate (toracele şi

abdomenul). Tipul psihologic corespunzător lui este cel *ciclotim*, caracterizat prin: vioiciune, optimism, umor, sociabilitate, modificarea rapidă a dispoziţiei afective, superficialitate în relaţiile cu ceilalţi, înclinaţia spre concesii, pragmatism etc. Picnicul-ciclotim are tendinţa de a dezvolta boala maniaco-depresivă iar, din punctul de vedere al propensiunii spre devianţă, îi este specifică o criminalitate tardivă şi vicleană (înşelătoria, frauda etc.).

Tipul astenic este dezvoltat pe verticală: are corpul alungit şi slab, greutate inferioară celei nermale, osatura fină, extremităţile alungite, musculatura slab dezvoltată. Lui îi corespunde psihotipul *schizotim*, caracterizat prin: interiorizare, sensibilitate pentru forma relaţiilor interumane, pedanterie, demnitate, ambiţie etc. în cazul asteniculuischizotim apare tendinţa spre schizofrenie, iar infracţiunile specifice lui sunt, de regulă, cele patrimoniale (furt, abuz de încredere etc.)

Tipul atletic este bine proporţionat fizic, cu toracele şi musculatura mai bine dezvoltate. Trăsăturile psihice specifice somatotipului atletic sunt: înclinaţia spre activităţi care implică un consum energetic ridicat (sportive, militare ş.a.), trăiri emoţionale stenice, încrederea în sine, echilibrul emoţional etc. Acest tip se caracterizează prin tendinţa spre epilepsie, prin agresivitate ridicată (omoruri, tâlhării) şi prin tendinţa spre recidivă.

Tipul displastic prezintă diverse malformaţii congenitale şi deficienţe sexuale şi intelectuale. Incluzând un mare număr de debili mintal şi schizofreni, displasticii comit mai frecvent delicte sexuale.

O altă tipologie constituţională este cea a lui W. Sheldon. Biolog ca formaţie, el a presupus că există o legătură între raportul dintre cele trei derme (endodermă, ectodermă şi mezodermă) din care se dezvoltă cele trei sisteme importante ale organismului: sistemul organelor interne sau visceral, sistemul nervos şi sistemul osteomuscular. Deşi a pornit de la premise diferite, Sheldon a stabilit existenţa tot a patru tipuri constituţionale, ca moduri specifice de îmbinare a caracteristicilor fizice şi psihice, extrem de asemănătoare cu cele ale lui Kretschmer. Ele includ: *tipul endomorf/visceroton*, *ectomorf/cerebroton*, *mezomorf/somatoton* şi *echilibrat*. Fără a mai detalia şi această tipologie, vom menţiona faptul că Sheldon a comparat 400 de subiecţi, jumătate delincvenţi, jumătate

nondelincvenţi şi a constatat că, în proporţie de 60%, delincvenţii aparţineau somatotipului mezomorf (bine proporţionat fizic, asemănător atleticului lui Kretschmer). Corelaţia mezomorfie-criminalitate nu reprezintă o explicaţie cauzală a devianţei, din moment ce numeroşi sportivi, militari, poliţişti sau bodyguarzi sunt bine adaptaţi în mediul lor social (N. Mitrofan, V. Zdrenghea şi T. Butoi, 1992).

Soţii Glueck (1950) au verificat concluziile lui William Sheldon pe un eşantion format din 500 de delincvenţi şi 500 de nondelincvenţi. Scopul era acela de a vedea dacă tendinţa spre devianţă are în principal cauze fizice sau socio-culturale. Concluziile studiului reflectă limitele teoriei constituţionale. Deşi au găsit o *preponderenţă a mezomorficilor* în rândul delincvenţilor (60, 1%, faţă de doar 30, 7% în populaţia nondeviantă), cei doi soţi au susţinut ideea unei determinări mai complexe a devianţei, printr-un ansamblu de însuşiri fizice, psihice şi sociale, în care rolul decisiv revine factorilor psihologici.

Sheldon şi Eleanor Glueck au admis existenţa unei structuri biopsihologice care predispune la delincvenţă, în urma constatării precocităţii comportamentului deviant. Astfel, criminalitatea a tins să fie explicată prin înclinaţiile specifice unui anumit tip de personalitate. La această structurare predispozantă contribuie şi lipsa educaţiei familiale adecvate, fie din cauza absenţei părinţilor (separare, divorţ), fie din lipsa de afecţiune sau/şi a incompetenţei parentale. În baza 12 zultatelor anchetei întreprinse, soţii Glueck au elaborat tabelele de predicţie socială a delincvenţei juvenile plecând de la 402 variabile grupate în şapte categorii de factori predictivi (constituţia fizică, inteligenţa, structura personalităţii, temperamentul, originea şi raporturile familiale, parcursul şcolar, timp liber şi obişnuinţe), nota A. Ogien (2002, p. 47). Ei au schimbat perspectiva asupra prevenţiei delincvenţei, corectarea brutală a conduitelor deviante fiind înlocuită cu cercetarea tulburărilor precoce apărute în structurarea personalităţii. Prin aceasta, teoria soţilor Glueck a deschis calea teoriilor propriu-zis psihologice. Deşi unii cercetători au admis valabilitatea acestor tabele, ele nu reuşesc să răspundă unor întrebări banale: întotdeauna chiulul şi indisciplina sunt indiciile delincvenţei viitoare? Dacă există o structură internă predispozantă a devianţei şi dacă tabelele permit predicţia devianţei, mai este posibilă o acţiune

eficientă de prevenţie?

III. 2.4. Teoriile psihanalitice

Pe filieră lombrosiană, S. Freud a susţinut ideea agresivităţii care tinde să se impună ca o forţă ce nu poate fi controlată, care dezorganizează şi divide. De altfel, chiar din teoria sa cu privire la cele trei instanţe psihice (inconştientul, subconştientul şi conştientul, iar apoi, sinele, eul şi supraeul) s-a desprins ideea disputei dintre acestea pentru determinarea conduitei individului. *Sinele* este rezervorul energiilor profunde, al pulsiunilor vieţii psihice, ce se ghidează după „principiul plăcerii". *Eul* realizează compromisul dintre sine (sau impulsurile şi tendinţele inconştiente) şi supraeu (ce acţionează ca o conştiinţă morală responsabilă de sentimentele de culpabilitate, inferioritate şi ruşine). Eul se orientează după „principiul realităţii" (cu ajutorul mecanismelor de apărare ale eului sau al defenselor) şi începe să se structureze chiar din primul an de viaţă al copilului. *Supraeul* îşi extrage energia din sine, dar se hrăneşte din materia eului. El se orientează în funcţie de „principiul datoriei" şi se structurează treptat începând din al treilea an de viaţă al copilului.

Infractorul este definit ca având un supraeu slab, care nu-i permite să-şi înfrâneze pornirile antisociale (aşa cum se întâmplă în cazul personalităţilor antisociale sau a sociopaţilor). Insuficienta coerenţă a eului şi supraeul slab împiedică funcţionarea sublimării. Cu alte cuvinte, infractorul se caracterizează şi prin absenţa sublimării, prin incapacitatea de a-şi reorienta dorinţele inconştiente, în mod deosebit pulsiunile sexuale şi agresive, spre scopuri şi obiecte socialmente valorizate. Mecanismul sublimării joacă un rol important şi în rezolvarea complexului oedipian la începutul perioadei de latenţă. El îi permite copilului să-şi modifice viaţa pulsională şi să se dedice activităţilor valorizate social: învăţării sociale, jocului, activităţii culturale etc. în familie, acest mecanism de apărare a eului va contribui la dezvoltarea sentimentelor de devotament, tandreţe şi respect. Infractorii nu numai că nu reuşesc să redirecţioneze energia lor pulsională în direcţia activităţilor educative, dar nici nu ajung să dezvolte sentimente de iubire, respect, sau devotament în relaţiile lor interpersonale semnificative.

Cel mai eficient mod de explicare a mecanismelor fundamentale ale agresivităţii este oferit de studiul pulsiunilor. *Pulsiunea* reprezintă,

în concepţia lui Freud, un proces dinamic constând dintr-o presiune (impuls, încărcătură energetică, forţă mobilizantă, puseu exercitat somatic impus aparatului psihic) care împinge organismul spre suprimarea stării de tensiune. Este vorba despre o presiune de care nu se poate fugi, care implică o anumită activitate psihică şi o declanşare motrice. Etologii au preferat în acest sens noţiunea de *instinct* sau *act instinctiv*, behavioriştii sintagma de *comportament de apetenţă* şi *comportament de consum*, iar psihofiziologii termenii de *tensiune* şi *nivel de vigilenţă* (R. Doron şi F. Parot, 2006). La infractori, pulsiunile sunt foarte mari, ei fiind incapabili să le gestioneze adecvat.

În prima sa teorie a pulsiunilor, Freud opune pulsiunile sexuale, celor de autoconservare (trebuinţe de care depinde supravieţuirea individului; de exemplu: foamea şi funcţiile alimentare). Odată cu revizuirea concepţiei sale (1920 – 1923), Freud stabileşte dualismul pulsiunilor vieţii şi ale morţii, deseori asimilate dualismului sexualitate-agresivitate. Părintele psihanalizei a introdus pulsiunea morţii, definită ca dorinţă profundă şi inconştientă a individului de a se elibera de tensiunile vieţii prin agresivitate şi distrugere. Această ppisiune concurează – cel mai adesea, fără prea mare succes – cu pulsiunile vieţii – care îi motivează pe oameni să supravieţuiască şi să se reproducă. Iată câteva dintre precizările şi distincţiile operate de Freud cu privire la pulsiuni (*apuci* J. Laplanche şi J-B. Pontalis, 1994, pp.324 – 343):

Pulsiunile morţii sunt acele impulsuri profunde ale fiinţei, care tind să reducă pulsiunile vieţii, cu scopul de a le suprima şi de a readuce viaţa la formele ei anorganice. La început, pulsiunile morţii se îndreaptă spre interior, urmărind autodistrucţia, apoi se orientează spre exterior, manifestându-se ca pulsiuni agresive sau distructive.

Pulsiunea agresivităţii este cel mai adesea utilizată în sensul său extensiv, de pulsiune de moarte, îndreptată spre exterior. Agresivitatea ar rezulta din jocul lui Eros şi Thanatos, fiind o redirecţionare spre exterior a morţii, pe baza mecanismului deplasării, izvorâtă din necesitatea individului de a se autoproteja. Adler considera agresivitatea ca fiind o aspiraţie general umană, un factor indispensabil al vieţii. Ea este o pulsiune care urmăreşte depăşirea propriilor sentimente de inferioritate, fiind expresia dorinţei de putere. Alţi autori, cum ar fi Melanie Klein, admit existenţa primară a

agresivităţii şi a conflictului iubire-ură încă din prima copilărie, iar W. Reich descrie agresivitatea ca fiind rezultatul frustrărilor sexuale.

Pulsiunea distrugerii este, cel mai adesea, un termen sinonim celui de *pulsiune de moarte*. Uneori el devine sinonim cu *pulsiunea agresivă*, exprimând orientarea pulsiunii morţii spre lumea exterioară.

Pulsiunea de dominaţie (de stăpânire, de autoritate) are drept scop dominarea obiectului prin forţă. Este vorba despre o pulsiune nonsexuală, care nu se uneşte decât secundar cu sexualitatea şi care stă la baza cruzimii infantile, anterioară apariţiei sentimentului de milă şi sadismului, cruzime ce nu urmăreşte iniţial suferinţa celuilalt.

Pulsiunea de autoconservare desemnează ansamblul presiunilor organice necesare conservării vieţii, al cărui prototip îl constituie foamea. Deşi iniţial era opusă pulsiunii sexuale, ulterior, pulsiunile de autoconservare şi sexuale sunt înglobate pulsiunilor vieţii. Pulsiunile sexuale se sprijină pe cele de autoconservare, opoziţia dintre ele devenind factor determinant în conflictul psihic.

Pulsiunea sexuală este concepută ca o presiune internă, al cărui câmp de acţiune este mult mai larg decât cel al activităţii sexuale – în accepţiunea curentă a noţiunii. În prima variantă a teoriei pulsiunilor, pulsiunea sexuală apare ca o forţă supusă doar principiului plăcerii, greu educabilă şi ameninţând permanent, din interior, echilibrul aparatului psihic; în a doua variantă, pulsiunea sexuală devine o forţă care tinde să constituie şi să menţină unităţile vitale.

Pulsiunile eului reprezintă un tip specific de pulsiuni, a căror energie se afla în serviciul eului defensiv. Ele sunt asimilate pulsiunilor de autoconservare şi opuse celor sexuale.

Pulsiunea vieţii se constituie ca cea mai puternică forţă pulsională împotriva pulsiunii morţii, tinzând în permanenţă să genereze şi să alcătuiască entităţi vii şi să le menţină.

Forţele pulsionale distructive pot fi uneori mai puternice, şi pe fundalului moralităţii precare sau a supraeului slab ele sunt reorientate dinspre sine spre exterior. Dacă nu sunt înţelese şi nu sunt sublimate într-o direcţie socialmente acceptabilă pulsiunile agresive pot favoriza implicarea individului în devianţa gravă sau criminală. Lucrările lui Freud cuprind şi alte observaţii utile în înţelegerea devianţei şi a comportamentul deviant (sau criminal), cum ar fi:

agresiunea orientată împotriva celorlalţi reprezintă victoria

momentană a pulsiunii vieţii la nivelul individualităţii agresorului. În agresiune, direcţia pulsiunii morţii este deviată spre ceilalţi, dinspre ţinta sa iniţială: şinele; evenimentele din prima copilărie sunt hotărâtoare în evoluţia normală sau patologică, adecvată sau deviantă a individului; transgresarea unor norme reprezintă satisfacerea unor dorinţe refulate, iar dorinţele sunt expresiile inconştiente ale primelor trăiri de satisfacere. Complexul oedipian, ca nucleu al tuturor nevrozelor, dă naştere şi păcatului originar: uciderea tatălui şi relaţia incestuoasă cu mama; orice criminal suferă de o nevoie compulsivă de a fi pedepsit, pentru scăpa de copleşitoarea vinovăţie cauzată de sentimentele incestuoase inconştiente; crima şi pedeapsa au o origine comună: cea pulsională.

A. Aichorn (1935) a considerat că actele antisociale se produc cel mai adesea la persoanele cu anumite predispoziţii spre antisocialitate („delincvenţă latentă"), incapabile să facă distincţia dintre „bine" şi „rău", care urmăresc compulsiv recompensele imediate. Punând accentul pe satisfacerea prioritară a propriilor nevoi, aceşti copii şi tineri au fost, de regulă, crescuţi într-un mediu familial definit prin excesele afective. De aceea, personalitatea lor va întâmpina reale dificultăţi în adaptarea la mediu. În mod asemănător, D. Abrahamsen (1944) a susţinut că infractorii sunt incapabili să-şi exprime pulsiunile orientate spre căutarea plăcerii, cele distructive devenind prioritare datorită carenţelor afective grave şi abuzurilor frecvente la care au fost supuşi în copilărie, mai ales în mediul familial (*apud* F. Grecu şi S.M. Rădulescu, 2003).

Ideile lui Freud au fost continuate şi dezvoltate şi de Fr. Alexander şi H. Staub (1956), în *teoria criminalului nevrotic*. Cei doi autori au susţin că *toţi oamenii sunt criminali înnăscuţi, adică neadaptaţi social în momentul venirii lor pe lume*. Eşecul în procesul complex al adaptării este cel care conduce la apariţia primelor delicte, diferenţele dintre criminali (devianţi) şi non-cr. iminaii apărând mai clar între 4 şi 6 ani. Dacă nu este rezolvat optim şi la timp, complexul oedipian devine generatorul central al devianţei. Primul act rebel este comis în copilăria timpurie, prin violarea nonnelor curăţeniei. Momentul în care copilul reuşeşte să-şi controleze activitatea sfmeterială constituie debutul interiorizării normelor şi al procesului de adaptare la acestea. Prin urmare, criminalitatea este atribuită

nevroticilor, conflictelor lor interne inconştiente, sentimentelor de insecuritate, inadecvare şi inferioritate, tentativelor nereuşite de reprimare a tendinţelor libidinale, hedonist criminale (T.S. Butoi şi I.T. Butoi, 2001). Personalitatea nevroticului se evidenţiază prin tendinţele agresive generate de numeroase frustrări, eşecuri şi prin teama de propria sa violenţă.

Opoziţia dintre principiul plăcerii (propulsat de şinele centrat pe viaţa pulsională) şi conştiinţa morală (elaborată de supraeu) este mediată de către eu, care răspunde de principiul realităţii. *Presiunile sinelui asupra eului sâni generatoare de devianţă*, *de tulburarea echilibrului psihic*, *de bizarerii comportamentale şi de manifestări morbide*. Pornind de la aceste premise, Kate Friedlander (1951) aprecia că procesul adaptării sociale cuprinde trei etape distincte: cea a formării relaţiilor dintre copil şi părinţi, cea a formării supraeului şi etapa formării relaţiilor de grup familiale.

Prima etapă cuprinde fixaţiile libidoului şi complexul oedipian. Ea este socotită a fi cea mai importantă datorită importanţei rezolvării complexului originar. În cea de-a doua etapă, copilul se identifică cu părinţii, pe care tinde să îi imite. Dacă „modelele" parentale sunt deviante, şansele apariţiei conduitei criminale creşte foarte mult. În cea de-a treia şi ultima etapă, copilul îşi însuşeşte relaţiile specifice grupului familial, ca variantă miniaturală a mediului social. De aceea, mediul familial are un rol mult mai însemnat în evoluţia normală sau devianţă a copilului. Carenţele afective ale mamei (în special) determină o subdezvoltare afectivă a copilului şi, implicit, sporeşte riscul apariţiei comportamentul deviant/criminal. Autoarea a subliniat astfel, încă o dată, rolul crucial al experienţelor din copilărie în profilarea conduitei ulterioare criminale sau deviante.

Teoria psihanalitică pregăteşte terenul explicaţiilor cauzale care vor considera factorii de mediu social ca fiind elementele etiologice esenţiale ale apariţiei fenomenelor deviante. Dar conduita criminală a fost explicată şi prin intermediul a două condiţii mentale patologice: iniţial prin *nevroză* (ca stare de anxietate profundă în care impulsurile indezirabile ajung să domine raţionalitatea) şi ulterior şi prin *psihoză*, ca tulburare gravă în care şinele a preluat controlul total al personalităţii. Psihanaliza a pregătit astfel şi apariţia teoriilor personalităţii anormale şi cele ale criminalului în serie.

III. 2.5. Teoriile criminologice

Tot de inspiraţie psihanalitică sunt şi contribuţiile criminologilor E. de Greeff şi J. Pinatel. Întemeietorul criminologiei clinice, Étienne de Greeff (1947) a considerat că personalitatea este determinată de ansamblul tendinţelor instinctive, organizate conform preocupărilor inteligenţei, care formează structura afectivă a persoanei. *Teoria instinctelor* susţine că acestea nu se opun inteligenţei şi nici nu pot fi separate de ea (V. Cioclei, 2002).

Structura afectivă include *instinctele de apărare a eului*, care au la bază agresivitatea şi care tind spre o subordonare a individului faţă de legile morale, şi *cele de simpatie*, care asigură conservarea speciei, depăşirea egocentrismului şi acceptarea totală a celuilalt. Deoarece niciuna dintre aceste categorii de instincte nu se poate realiza integral, viaţa psihică se desfăşoară sub imperiul echilibrului precar creat de conflictul dintre cele două tipuri de tendinţe afective. De Greeff conchidea că *tulburările de caracter şi limitele inteligenţei conduc la realizarea actului deviant*. Prin aceasta, criminologul belgian depăşeşte limitele explicaţiei cauzale şi anticipează teoriile non-cauzale, ale trecerii la act.

Teoria personalităţii criminale, propuse de criminologul Jean Pinatel (1966), sugerează faptul că orice om, în condiţii excepţionale, poate deveni criminal. Oamenii diferă însă între ei în funcţie de *pragul lor delincvenţial*: unii au nevoie de stări interne de frustrare şi de instigări exterioare foarte puternice, iar alţii de frustrări şi instigări uşoare pentru a recurge la actul criminal. Această diferenţă graduală dintre indivizi constituie *nucleu*! *personalităţii criminale*, o structură dinamică, care nu este dată ereditar. Componentele acestui nucleu sunt:

— *Egocentrismul* reprezintă tendinţa subiectului de a raporta totul la sine; *agresivitatea* constituie un ansamblu de conduite ostile care se pot manifesta în plan conştient sau inconştient, mergând de la atitudinea pasivă de refuz de ajutor până la violenţa fizică. Ea apare ca o modalitate de eliminare a obstacolelor; *indiferenţa afectivă* se manifestă prin răceala faţă de ceilalţi, prin lipsa înclinaţiei spre simpatie şi altruism; *labilitatea* indică o deficienţă de organizare persistentă în timp, oscilarea dispoziţiei dincolo de modificările evenimentelor externe.

În sine, aceste componente sunt normale la o anumită vârstă sau în anumite situaţii. Reunirea şi interacţiunea lor generează devierile de conduită. împreună cu concepţia lui de Greeff, teoria personalităţii criminale a pregătit apariţia teoriilor non-cauzale.

Mai recent, criminologii au optat pentru explicaţii ale delincvenţei şi violenţei axate pe accentuarea rolului factorilor de mediu socio-economic. Pornind de la premisa conform căreia sărăcia, mobilitatea, heterogenitatea populaţiilor sporesc conflictele şi violenţa, s-a afirmat şi faptul că ele conduc la scăderea controlului social (cf. A. Ogien, 2002) şi la apariţia delincvenţei (de pildă, sărăcia conduce la disoluţia morală). Criminologii explică creşterea infracţionalităţii în societăţile de tip industrial în termenii *ocaziei criminale*. Noţiunea descrie practic circumstanţele care au contribuit la multiplicarea tentaţiilor şi a surselor de frustrare, care favorizează creşterea infracţiunilor de tip oportunist prilejuite de existenţa: caselor goale, a tot mai multe maşini care staţionează, a obiectelor uitate, a cartierelor nesupravegheate de poliţie etc. Se sugerează astfel faptul că numărul mai mare de maşini din circulaţie favorizează creşterea numărului de furturi de maşini; la fel, cu cât se intensifică circulaţia banilor, cu atât mai mult se vor înmulţi cazurile de fraude financiare şi corupţie. Astfel, *nu numai indivizii de la baza piramidei economice*, *ci şi cei care trăiesc sentimentul privării relative* (*şi care pot Ji mult mai numeroşi*) *ar putea comite o transgresiune penală*.

O altă perspectivă este oferită de *teoria co*nstrângerii care susţine că există o legătură între crimă şi clasa socială, între crimă şi eşecul economic. Delincvenţii apar orientaţi spre viitorul lipsit de perspectivă, care îi face să dezvolte aşteptări pe termen foarte lung. Ei au dificultăţi să-şi găsească slujbe şi să le menţină, trăind mai ales la periferia marilor oraşe. Toate aceste aspecte defavorabile îi constrânge să acţioneze deviant pentru a supravieţui într-un mediu ostil, în permanentă schimbare. Teoria explică mai ales comportamentul deviant sau infracţional al indivizilor săraci din mediul urban, care se confruntă cu mai multe bariere în efortul lor de autorealizare. De asemenea, tinerii par a fi mai afectaţi de constrângerile privării relative, care le blochează accesul la oportunităţi şi resurse, la o viaţă conformă normelor sociale.

ÎI 1.2.6. Teoriile personalităţii normale/anormale

Manifestările deviante sau abaterile infracţionale pot să apară atât la indivizii normali din punct de vedere psihic, cât şi la cei cu personalitate anormală. Aşa-numitele infracţipni ale „gulerelor albe" – realizate de persoane „respectabile" cu rol de răspundere în instituţiile economice, financiare sau din administraţia publică – sau cele „corporatiste", săvârşite în interesul unor companii sau corporaţii economice, au drept autori indivizi (aparent) bine adaptaţi social, care nu pot fi etichetaţi clinic sau psihiatric. De altfel, în aproape orice tip de infracţiune există şi indivizi care ar putea comite actul criminal în condiţiile aparentei lor normalităţi psihice. Anumite probleme ar putea fi identificate, cu siguranţă, şi la aceşti transgresori (de exemplu, cele caracteriale, abilităţile de simulare, disimulare etc.), dar faptul că ei măresc „cifra neagră" a criminalităţii, fiind rar identificaţi şi sancţionaţi, împiedică realizarea unor studii empirice largi asupra particularităţilor lor de personalitate. Devianţa şi criminalitatea pot să apară şi pe un fond psihopatologic cert.

Reluând unele idei psihanalitice sau de inspiraţie psihanalitică, studiile unor psihologi clinicieni şi psihiatri au indicat faptul că: 1. diversele tulburări de personalitate (ca şi entităţi cronice, lipsite de un tipar clar de restabilire, recidivă sau degradare a comportamentului) şi bolile mentale (ca realităţi episodice) acoperă o gamă largă de anormalitate comportamentală instalată în adolescenţă sau la începutul tinereţii; 2. factorii genetici şi cei ambientali joacă un rol atât în tulburările de personalitate, cât şi în bolile psihiatrice; 3. Între tulburările de personalitate există un grad mare de suprapunere; 4. există suprapuneri şi între unele tulburări de personalitate şi bolile mentale şi 5. există corelaţii între actele infracţionale şi unele tulburări de personalitate sau boli psihiatrice (G. Matthews, l. J. Deary şi M.C. Whiteman, 2005).

Trimiterile explicite la infracţionalitate apar mai ales în cadrul tulburărilor de personalitate de tip *borderline* (prezentă în proporţie de 2% în populaţia generală, în 10% în clinicile de sănătate mintală cu pacienţi în ambulatoriu şi de 20% printre pacienţii psihiatrici internaţi) şi în cea antisocială (cu cea mai mare răspândire în populaţia generală, cca. 4%, dintre care 3% sunt bărbaţi, iar 1% femei). Aceasta nu înseamnă că o infracţiune nu poate să apară şi pe fundalul unei alte tulburări de personalitate, boli mentale sau a

suprapunerii lor.

Tulburarea de personalitate *borderline* este prezentă de cinci ori mai frecvent printre rudele biologice de gradul I ale celor care prezintă această tulburare decât în populaţia generală. Trăsătura esenţială a acestei tulburări este instabilitatea manifestată la nivelul imaginii de sine, al relaţiilor interpersonale şi al dispoziţiei debutând de timpuriu în stadiul vârstei adulte. Există o mare variabilitate în evoluţia acestei tulburări: deteriorarea psihică şi riscul de suicid sunt cele mai mari în anii perioadei de adult tânăr şi diminuează treptat odată cu avansarea în vârstă. Componenta structurală a psihopatologiei de nucleu din care face parte personalitatea *borderline* poate fi atribuită în mare, atât factorilor constituţionali (variabilelor temperamentale, cu origini predominant genetice), cât şi unor factori induşi şi provenind din mediul ambiental (social, dar mai ales familial) răspunzători de insuficienţe şi fisuri de ordin caracterial. Aşadar teoriile psihopatologice gravitează în jurul a două seturi de concepte: unul referindu-se la rolul primordial al predispoziţiei temperamentale (teza lui Kemberg a *agresivităţii excesive* şi cea a lui Klein asupra *slabului control afectiv*), iar altul este corelat cu efectul mediului ambiental, al ecosistemului sociogenetic, ilustrat de tezele lui

Masterson (1972) cu privire la *anxietatea de abandon* consecutivă eşecurilor de stabilire a unor relaţii de intimitate afectivă în perioada formativă, de teza mai recentă a lui Gunderson (1994, 1995) şi apoi a lui Fonagy şi a colaboratorilor săi (1999) cu privire la *intoleranţa singurătăţii consecutivă eşecului de ataşament* în perioada primei copilării şi teza lui Herman (1992) vizând contextul unui complex de tipul *tulburării de stres post-traumatic*. Cu alte cuvinte, în cadrul acestei tulburări de personalitate, factorii biologici cu rol predispoziţional ar putea fi: o anumită tendinţă înnăscută afectivimpulsivă, nevoia excesivă de recompense şi gratificaţii, capacitatea scăzută de evitare a interacţiunilor dăunătoare şi nocive, controlul emoţional scăzut, tendinţele nevrotice pronunţate şi evidenţiate de timpuriu. Dintre factorii patoplastici din mediul ambiental, la care sunt solicitaţi candidaţii acestor structuri de personalitate să se ajusteze într-o manieră specifică, menţionăm: nevoile excesive de suport şi susţinere din partea unor persoane din ambient (ecosistemul socio-familial), intense reacţii coleroase la

frustraţii şi capacitatea scăzută de auto-transcendenţă.

Criteriile de diagnostic pentru Tulburarea de Personalitate Borderline, conform DSM-IV

— Un *pattern* pervaziv de instabilitate a relaţiilor interpersonale, imaginii de sine şi afectelor, şi impulsivitate marcantă, începând precoce în perioada adultă şi prezent într-o varietate de contexte, ca indicat de cinci (sau mai multe) dintre următoarele:

III.3.6. eforturi disperate de a evita abandonul real sau imaginat (nu include automutilarea sau suicidul);

III.3.7. un *pattern* de relaţii interpersonale instabile şi intense caracterizate prin alternarea atitudinilor între extremele de idealizare şi depreciere;

III.3.8. perturbare de identitate: imagine de sine sau conştiinţă de sine marcat şi persistent instabilă;

III.3.9. impulsivitate sau imprevizibilitate în cel puţin două domenii care sunt potenţial autoprejudiciante (cheltuieli, sex, abuz de substanţă, mâncat compulsiv, condus imprudent);

III.3.10. comportament, gesturi sau ameninţări recurente de suicid sau comportament automutilant;

III.3.11. instabilitatea afectivă datorată unei reactivităţi marcate a dispoziţiei (de exemplu, disforie episodică intensă, iritabilitate sau anxietate durând de regulă câteva ore şi numai rareori mai mult de câteva zile, cu revenire la normal);

III.3.12. sentiment cronic de vid sufletesc, deşertăciune şi plictiseală;

III.3.13. mânie intensă, inadecvată sau dificultăţi de a controla mânia (frecvente crize de furie, stare coleroasă permanentă, bătăi repetate);

III.3.14. ideaţie paranoidă sau simptome disociative severe, tranzitorii, în legătură cu stresul.

Tulburarea poate fi identificată numai dacă individul a împlinit vârsta de 18 ani.

Tulburarea de personalitate antisocială are o evoluţie cronică, dar poate deveni mai puţin evidentă în special în cea de-a patra decadă de viaţă. Trăsătura esenţială este reprezentată de comportamentul iresponsabil şi antisocial prezent din copilărie sau adolescenţă şi care se poate menţine şi ulterior. Minciuna, furtul, încăierările, fuga de

şcoală, cruzimea fizică sau vandalismul sunt frecvente în copilărie (C. Gorgos, 1989). La vârsta adultă, indivizii cu acest tip de tulburare de personalitate refuză să se supună normelor sociale şi comit repetate abateri normative, motiv pentru care ajung sub incidenţa legii. Deşi are adesea un intelect normal, individul cu această tulburare prezintă suferinţe subiective, stări de tensiune, nu poate suporta plictiseala sau tristeţea şi are o percepţie exagerată a ostilităţii celorlalţi. R. Blackburn (1988) aprecia că printre criteriile acestei tulburări de personalitate se află multe exemple de comportament deviant, care există într-un cadra de referinţă moral, în loc să fie identificate caracteristicile personale care conduc la devianţă. Nu delincvenţa juvenilă, toxicomania sau devianţa sexuală ar trebui să fie ţinta criteriilor, ci caracteristicile de personalitate precum; farmecul superficial, egocentrismul, lipsa de sinceritate, sărăcia afectivă etc. Dar aceste trăsături par să aibă o forţă discriminatorie mai ridicată pentru construcţia psihopatică, decât pentru personalitatea de tip antisocial.

Tulburarea de conduită din copilărie şi lipsa sau slaba educaţie parentală ori de substitut favorizează instalarea tulburării de personalitate antisocială la vârsta adultă. Diagnosticul se poate pune comportamentului antisocial, agresiv sau criminal al adultului care, deşi nu prezintă toate condiţiile pentru a i se atribui tulburarea de personalitate antisocială, nu poate fi atribuit nici unei alte tulburări de personalitate sau boli psihice.

Criteriile de diagnostic pentru 301.7 Tulburarea de Personalitate Antisocială, conform DSM-1V

A. Există un patern pervaziv de desconsiderare şi violare a drepturilor altora apărând de la etatea de 15 ani, ca indicat de trei (sau mai multe) dintre următoarele:

Incapacitate de a se conforma normelor sociale în ceea ce priveşte respectarea legilor, aşa cum arată faptul că îndeplineşte în mod repetat acte care conduc la arestare; natură înşelătoare, aşa cum arată minciunile repetate, folosirea unor nume false sau escrocarea celorlalţi, pentru profit sau distracţie; impulsivitate sau incapacitatea de a face planuri; iritabilitate şi agresivitate, aşa cum indică încăierările sau agresiunile fizice repetate; nepăsare iresponsabilă faţă de propria siguranţă sau a celorlalţi; iresponsabilitate constantă, aşa cum arată eşecul repetat de a menţine un comportament consecvent în

muncă sau de a-şi onora obligaţiile familiale; lipsa remuşcărilor, aşa cum arată indiferenţa faţă de rănirea, maltratarea sau jefuirea altei persoane ori găsirea unor justificări pentru actele respective.

— Individul este în etate de cel puţin 18 ani.

— Există proba unei tulburări de conduită cu debut înainte de 15 ani.

— Comportamentul antisocial nu survine exclusiv în cursul schizofreniei sau al unui episod maniacal.

Una dintre trăsăturile importante, comune celor două tulburări de personalitate este *impulsivitatea*. J.A. Gray a susţinut că ea corelează cu nivelul ridicat de extraversiune şi un amestec de nervozism şi psihism. Dar autorii unui studiu mai recent, S.P. Whiteside şi D. Lynani (2001), sugerau că dificultatea măsurării impulsivităţii ar putea proveni din faptul că ea nu este o construcţie omogenă. În baza analizei factoriale a 17 scale mai cunoscute ale impulsivităţii aplicate pe 400 de subiecţi, cercetătorii menţionaţi au identificat următorii factori:

lipsa de premeditare, care descrie lipsa deliberării, impulsivitatea disfuncţională sau tendinţa de nu gândi şi planifica acţiunile întreprinse; *urgenţa*, care vizează acţiunile rapide în condiţii de supărare sau stres, în lipsa gândirii; *lipsa de perseverenţă*, ce trimite la slaba conştiinciozitate, la lipsa autodisciplinei, la tendinţa de renunţa cu uşurinţă; *căutarea senzaţiilor*, care vizează tendinţa de căutare a aventurii, a excitaţiei şi riscului, a senzaţiilor tari; *extraversiunea*, ce trimite la căldură, spirit gregar, emoţii preponderent pozitive etc.

Trebuie menţionat faptul că este posibil ca aceşti factori să reprezinte trăsături de personalitate distincte şi nu componentele impulsivităţii. De asemenea, nu este clar cum am putea deosebi componentele biologice sau fizice ale impulsivităţii de cele preponderent cognitive, ţinând de lipsa planificării şi premeditării.

În general, tulburările de personalitate îşi au originea în *tulburările apărute în copilărie şi adolescenţă*. Astfel, dacă persistă manifestările specifice *tulburării de identitate*, diagnosticul trebuie schimbat în tulburare de personalitate de tip *borderline*, iar dacă trăsăturile specifice *tulburării de conduită* continuă şi după 18 ani, diagnosticul trebuie să fie schimbat în tulburare de personalitate

antisocială. În biografia multor infractori care au comis unele dintre cele mai grave crime, pol şi identificate elementele specifice diagnosticului tulburării de conduită. Conţinutul şi criteriile în funcţie de care aceasta poate fi diagnosticată, conform DSM-IV, sunt prezentate mai jos.

Criteriile de diagnostic pentru Tulburarea de Conduită, conform DSM-IV

A. Un pattern repetitiv şi persistent în care drepturile fundamentale ale altora ori normele sau regulile sociale corespunzătoare etăţii sunt violate, manifestat prin prezenţa a trei (sau mai multe) dintre următoarele criterii în ultimele 12 luni, cu cel puţin un criteriu în ultimele 6 luni:

Agresiune faţă de oameni şi animale

1. adesea terorizează, ameninţă sau intimidează pe alţii;

2. iniţiază adesea bătăi;

— Face uz de o armă care poate cauza o vătămare corporală serioasă altora (de exemplu, un băţ, o cărămidă, un ciob de sticlă, un cuţit, o armă de foc etc.);

— A fost crud fizic cu alţi oameni;

— A fost crud fizic cu animalele;

— Furt cu confruntare cu victima (de exemplu, furt din poşete, escrocare, tâlhării, jaf armat etc.);

— Forţarea cuiva la activitate sexuală;

Distrugerea proprietăţii

— S-a angajat deliberat în incendieri cu intenţia de a cauza un prejudiciu serios;

— A distrus deliberat proprietatea altcuiva (altfel decât prin incendiu);

Fraudă sau furt

— A intrat prin efracţie în locuinţa, dependinţele sau maşina altcuiva;

— Minte adesea pentru a obţine bunuri, favoruri sau pentru a evita anumite obligaţii (adică „escrochează" pe alţii);

— A furat lucruri de valoare mare fără confruntare cu victima (de exemplu, furt din magazine, dar fără efracţie, plastografie);

— Adesea lipseşte noaptea de acasă în ciuda interdicţiilor parentale, începând dinainte de vârsta de 13 ani;

— A fugit de acasă noaptea de cel puţin două ori în timp ce locuia cu părinţii naturali sau cu asistenţii parentali (sau o singură dată, dar fără a se întoarce o perioadă de timp);

Violări serioase de reguli

— Adesea lipseşte de acasă noaptea în dispreţul interdicţiei parentale, începând înainte de etatea de 13 ani;

— A fugit de acasă (noaptea) de cel puţin două ori în timp ce locuia în casa părintească sau a substitutului parental (sau o dată, fără a reveni acasă o lungă perioadă de timp);

— Chiuleşte adesea de la şcoală, începând dinainte de vârsta de 13 ani.

— Perturbarea în comportament cauzează o deteriorare semnificativă clinic în funcţionarea socială, şcolară sau profesională.

— Dacă individul este în etate de 18 ani sau mai mult, nu sunt satisfăcute criteriile pentru tulburarea de personalitate antisocială.

Din categoria bolilor psihiatrice, *psihopatia* – identificată în literatura anglo-americană cu sociopatia, iar ulterior cu personalitatea antisocială şi asocială (în DSM IV) – a fost pe larg studiată şi corelată cu delincvenţa, violenţa şi recidivismul. Ea se caracterizează printr-o istorie a comportamentelor antisociale cronice şi continue, cu violarea drepturilor altora, cu persistenţa la vârsta adultă a unei conduite apărute încă din copilărie. Caracterul anormal şi amoral al indivizilor psihopatiei îi face să sufere sau să-i facă pe alţii să sufere. Se vorbeşte astfel de „nevroză de caracter".

R.D. Hare, D.J. Cooke şi S.D. Hart (1999) au căutat un instrument care să asigure măsurarea validă a psihopatiei (*apud* G. Matthews şi colab., 2005). Cu ajutorul *Psychopathy Checklist*, revizuită de Hare, cei trei cercetători au identificat doi factori: primul conţine caracteristici interpersonale şi afective, iar al doilea priveşte stilul de viaţă impulsiv, antisocial şi instabil. Varianta revizuită a acestei liste (PCL-R) constituie un predictor mai bun al comportamentului violent decât mulţi alţi indicatori.

Dimensiuni din Psychopaty Checklist – Revised (*PCL-R*) *a lui Hare*, conform cu G. Matthews şi colaboratorii săi (2005, p. 331)

Factorul I

1. Volubilitate/farmec superficial 1. Simţ exagerat al propriei valori 1. Tendinţă patologică spre minciuni

— Escroc/manipulator

— Lipsa remuşcării sau a vinovăţiei 2. Afect superficial

2. Insensibii/lipsit de empatie 2. Neacceptarea responsabilităţii acţiunilor în plus:

Comportament sexual promiscuu Multe relaţii matrimoniale pe termen Versatilitate delictuală

Itemii 1 corespund primului factor, itemii 2 corespund celui de-al doilea factor şi itemii 3 corespund celui de-al treilea factor din modelul lui D.J. C'ooke şi C. Muchie (2001).

Studiul de confirmare a PCL-R, realizat de D.J. Cooke şi C. Muchie (2001), a identificat prin analiza factorială trei factori predictori (primii doi constituind o divizare a vechiului factor 1.) Ei au fost identificaţi cu *stilul arogant şi neloial* (1), *trăiri afective* defectuoasei2) şi *stil de comportament impulsiv şi iresponsabil* (3).

Numeroase studii au indicat faptul că delincvenţii cu grad înalt de periculozitate posedă multe elemente descriptive ale *personalităţii psihopate*. R.D. Hare şi colaboratorii (2000) au arătat că la psihopaţi există o probabilitate de patru ori mai mare decât la ne-psihopaţi de a comite din nou delicte violente după eliberare din custodie. La psihopaţi apare o procesare neurală anormală în timpul sarcinilor care necesită inhibarea reacţiei şi anomalii afective rezultate din scăderea activităţii sistemului limbic sau/şi a dereglării circuitelor sistemului limbic (D.J. Stern, 2000). Alte elemente care se pot alătura celor mai sus menţionate sunt: privarea de dragoste în copilărie şi structura disfuncţională biochimic şi neuronal a celulelor nervoase (ceea ce înseamnă că experienţele prin care trecem sunt „înregistrate" de creier, iar funcţionarea lui poate fi afectată, în anumite condiţii, iremediabil). Aşadar se pun în relaţie *psihopatia generală* cu lipsa dragostei, pentru a se încerca explicarea violenţei juvenile şi adulte. Trei componente – numite *triada simptomelor* – ale copilăriei timpurii sunt puse în discuţie atunci când se prezice comportamentul violent ulterior: 1. enurezisul, ca semn al unui sistem nervos autonom ce reacţionează slab la unii stimuli; 2. incendierea/privitul focului ca activitate excitantă; 3. cruzimea faţă de animale, ce indică lipsa de simpatie/empatie faţă de alte vietăţi. Triunghiul „lipsă de afectivitatepsihopatie-violenţă" este întărit prin observaţii empirice, cum este aceea cu privire la proveniența masivă a delincvenţilor din

orfelinate, cămine sau din rândurile copiilor străzii, locuri în care violenţa este mai mult frecventă decât îngrijirea tandră.

Luate împreună, toate aceste elemente constituie un mod de diagnostic: o persoană cu sistem nervos autonom hipo-reactiv, lipsită de simpatie faţă de victime şi care îşi găseşte cu prioritate stimulente externe, se poate lesne transforma într-un delincvent ce tinde să-şi sporească frecvenţa actelor deviante. Cu toate acestea, în penitenciare nu se află doar delincvenţii psihopaţi, după cum nu toţi psihopaţii ajung să comită acte infracţionale (mai mult sau mai puţin grave).

III. 2.7. Teoriile psihologice ale învăţării sociale în cadrul acestei perspective teoretice s-a insistat asupra rolului învăţării sociale, al familiei, al mediului socio-cultural în interiorizarea normelor, în însuşirea lor insuficientă ori defectuoasă. Criminalitatea nu putea fi explicată numai prin cauzele genetice sau individuale (ţinând de tipurile de personalitate predispuse la devianţă), ci şi prin influenţa factorilor sociali.

Teoriile psihopedagogice au analizat cauzele agresivităţii şi delincvenţei juvenile pornind de la greşelile în educaţia şi socializarea morală, considerând că tendinţa spre delincvenţă este rezultatul manifest al eşecului asimilării şi interiorizării normelor de conduită. El s-ar datora unei educaţii greşit concepute şi orientate: care face abstracţie de nevoile şi interesele personale ale copilului, care aplică un sistem inadecvat de sancţiuni, care utilizează numeroase interdicţii ce împiedică dezvoltarea autonomiei etc.

Printre cei mai importanţi reprezentanţi ai acestui tip de abordare etiologică se numără H.J. Eysenck şi B, F. Skinner, ale căror concepţii se referă la caracterul deficitar al unei educaţii care, punând accentul pe sancţiuni, întăreşte motivaţia favorabilă transgresării normelor sociale.

Majoritatea teoriilor privind *învăţarea socială*, mai ales cele ce aparţin psihologiei americane, sunt de orientare behavioristă, ele sugerând că principalul mecanism este *condiţionarea instrumentală*, bazată pe întărirea reacţiei de răspuns. Astfel, G. Transler (1961) a aplicat această teorie în încercarea de a determina cum învaţă o persoană să nu fie criminal sau delincvent (*apud* N. Mitrofan, V. Zdrenghea şi T Butoi, 1992). El considera că un individ învaţă să nu devină criminal folosind o procedură de antrenare şi formare prin care

inhibă comportamentele definite ca infracţionale. Concluzia sa are la bază rezultatele unui experiment efectuat pe şobolani, în care s-a folosit condiţionarea evitării pasive. Pentru realizarea unei condiţionări sociale adecvate, Transler enumera următoarele condiţii: 1. Eficienţa condiţionării sociale va depinde de forţa reacţiei necondiţionate (de anxietatea) cu care este asociată; 2. Acolo unde există o puternică legătură între copil şi părinţii săi, sancţiunea retragerii afectivităţii va evoca o intensă anxietate; 3. Relaţiile dintre copil şi părinţi sunt relaţii de dependenţă dacă sunt: a) exclusive, b) afective şi c) stabile. Diferenţele în ceea ce priveşte metodele educative, diferenţele în sensibilitatea şi atitudinile familiei faţă de crimă vor influenţa evoluţia normală sau criminală a copilului.

Una dintre cele mai cunoscute teorii ale învăţării sociale, care se concentrează în mod special asupra achiziţionării comportamentului agresiv, aparţine lui Albert Bandura (1963, 1973). Agresiunea este învăţată prin observaţie, în dezvoltarea diferitelor forme ale comportamentului agresiv intervenind o serie de mecanisme precum: imitaţia şi modelarea. Agresivitatea şi dependenţa pot fi învăţate prin observarea tipului de recompense/pedepse primite de cei din jur pentru comportamentul lor. Învăţarea agresiunii este, în mare măsură, controlată de posibilitatea consolidării sau evitării. Răspunsurile care conduc la întărirea pozitivă vor fi urmate cu o mai mare probabilitate, comparativ cu cele ce dau naştere întăririi negative, ce tind să fie evitate.

În învăţarea socială a comportamentului agresiv, Bandura (1973) diferenţiază: 1) *originile agresiunii*; 2) *instigatorii agresiunii*; 3) *regulatorii agresiunii*. La *originile* manifestărilor comportamentale agresive se află: învăţarea observaţională, performanţa întărită şi determinanţii structurali (induşi de agresiunea modelată în familie, de subcultura deviantă a tânărului sau de expunerea la modelele violente prezentate de mass-media). Din categoria *instigatorilor* fac parte instigatorii modelatori (procesul instigării, facilitării, dezinhibării, stimulării emoţionale şi procesul de întărire a efectelor stimulării), tratamentul aversiv (agresare fizică, ameninţări verbale şi insulte etc.), persuadare stimulativă (atracţia beneficiilor aşteptate este mai mare decât teama faţă de pedeapsă), instigatorii educaţionali (sancţiunile pozitive pentru comportamentul conformist şi negative pentru

nonconformism şi insubordonare) şi controlul simbolic bizar (ce apare în cazul unor psihotici: halucinaţii, iluzii diverse etc.). În fine, din categoria *regulatorilor* agresiunii sau a mecanismelor de menţinere fac parte: întărirea externă (pozitivă sau negativă), întărirea indirectă (cu o funcţie informativă, vizând consecinţele observării comportamentului altor persoane în diferite circumstanţe) şi autoîntărirea, care poate lua forma autorecompenselor sau autopedepselor (de exemplu, mândria, întărirea eului, satisfacţia achiziţionării unor lucruri etc. sau autopedepsirea, autocondamnarea etc.). Uneori, susţine Bandura, este posibil ca acest control intern să ia forma *practicilor de autodisculpare*, inspirate din tehnicile neutralizării autocondamnării propuse de Gersham Sykes şi David Matza. Acestea includ:

1. *subevaluarea agresiunii printr-o comparaţie avantajoasă* presupune compararea acţiunilor agresive cu fapte mult mai grave în scopul minimalizării propriei transgresiuni.

2. *justificarea agresiunii în funcţie de principii mai înalte* face ca violenţa să pară acceptabilă pentru agresor din punct de vedere moral datorită considerării obiectivelor ei ca fiind nobile şi drepte. Astfel, agresiunea este justificată prin raportarea ei la scopurile mai înalte pe care le realizează.

3. *deplasarea responsabilităţii către o autoritate*, căreia îi este atribuită întreaga responsabilitate a acţiunii agresive.

4. *difuziunea responsabilităţii către alte persoane* care iau parte la acţiuni agresive sau ostile sau care sunt cunoscute ca susţinătoare ale unor asemenea activităţi. Acest lucru conduce la un nivel scăzut al autocondamnării.

5. *dezumanizarea victimelor* presupune faptul că victimele sunt deposedate de caracteristicile umane distinctive. Astfel, autoreproşul pentru agresiune devine inaplicabil.

6. *Învinuirea victimelor* neutralizează autocondamnarea. Agresorii cred despre ei că sunt bine intenţionaţi. Atribuirea culpabilităţii victimei stimulează sentimentele de indignare şi oferă suport moral al acţiunilor agresorului.

7. *reprezentarea greşită a consecinţelor* presupune minimalizarea consecinţelor dezavantajoase ale agresiunii pentru evitarea auto-reproşului. Răul poate fi minimalizat, iar beneficiile

maximizate.

Îi) *desensibilizarea gradată* este un proces prin care persoanele iniţial nonagresive pot deveni progresiv agresive.

O mare parte din conduita emoţională este învăţată pe baza *imitaţiei*. Bandura susţine că reacţiile empatice responsabile de preluarea comportamentelor şi stărilor persoanei observate sunt egale ca importanţă la observator şi observat. A fi martor la exprimarea sentimentelor altora induce reacţii afective în observator, iar acestea sunt concordante cu cele manifestate de persoana a cărei purtare a fost observată. Aşadar, fiind martorul consecinţelor răspunsului altor persoane, observatorul devine conştient de posibilitatea consolidării conduitelor dezirabile şi pedepsirii celor indezirabile, astfel încât îşi poate coordona comportamentul pentru a maximiza recompensele şi a minimiza pedepsele, fără a fi experimentat în mod direct aceste posibilităţi. Cunoştinţele despre consecinţele probabile ale răspunsului pot servi la facilitarea şi inhibarea răspunsurilor similare celor observate. În concluzie, nu experienţa imediată, ci *anticiparea consecinţelor bazată pe observarea comportamentului altora* ghidează acţiunea persoanei.

Rezolvarea mentală a problemelor presupune faptul că eventualele consecinţe ale acţiunilor posibile sunt contemplate şi anticipate în gând. Acest lucru îi dă individului posibilitatea de a-şi forma strategii optime ostile şi agresive în concordanţă cu criterii stabilite de sine. Asemenea strategii pot fi independente de experienţa directă a individului.

O altă modalitate de învăţate a conduitei agresive, conform teoriei lui A. Bandura, este *modelarea*. Spre deosebire de imitaţia spontană, aceasta demonstrează rolul activităţii cognitive în învăţare, înainte de apariţia modificărilor comportamentale şi întărirea lor, un rol decisiv îl are activitatea cognitivă de observare a comportamentelor celorlalţi. Stilul de a vorbi, de a se îmbrăca, de a se raporta la normele sociale sau cel de creştere a copiilor sunt exemple de conduite prin modelare. Câteva dintre precizările mai importante cu privire la acesta sunt:

5. Statutul modelului creşte pe măsură ce primeşte recompense pentru comportări bune. Câştigul în statut social ar trebui să facă modelul mai atrăgător şi influent. Pedeapsa devalorizează modelul.

6. Prețuirea agentului care pedepsește/recompensează poate fi sporită prin corectitudinea aplicării de recompense sau pedepse. Când agenții folosesc incorect puterea de a recompensa sau pedepsi, subminează legitimitatea autorității lor și generează resentimente puternice. Deci pedeapsa sau recompensa inechitabilă influențează procesul de modelare, putând provoca ostilitate și agresiune.

7. În agresiune, auto-întărirea este considerată a fi forța motivațională principală atunci când este conectată cu mândria personală.

8. Auto-pedepsirea pentru agresiune apare atunci când persoana suferă de sentimente disforice (de neplăcere), de regret, de autoacuzare, dar și atunci când își recunoaște acțiunile proprii ca fiind o încălcare a propriei poziții împotriva acțiunilor agresive.

9. În general, sancțiunile împotriva agresiunii sunt adoptate prin consolidare și modelare. În comportamentul uman, ostilitatea și agresiunea sunt reglate în mare măsură de *consecințele anticipate ale viitoarelor acțiuni*. Dar anticipările sunt supuse distorsiunilor ca urmare a intervenției unor dorințe acute și a judecăților eronate.

În concluzie, comportamentul agresiv poate fi preîntâmpinat în mod eficient prin stoparea dezvoltării obiceiurilor violente și prin asigurarea dezvoltării obiceiurilor nonviolente, alternative.

— *2.8. Teoriile influenței familiale*

Alte explicații analizează procesul învățării sociale din perspectiva activității de socializare a copiilor din cadrul propriei lor familii. Familia rămâne contextul social cu cea mai mare influență asupra dezvoltării psihice și a sănătății copiilor, iar cei care ajung să manifeste un comportament deviant sau să comită diferite infracțiuni sunt adesea victimele figurilor parentale și ale mediului familial sau de substitut. Din această perspectivă, devianța comportamentală lejeră și cea gravă (infracțională) sunt produsul numeroaselor carențe și greșeli de educație, al distorsiunilor și orientării inadecvate a socializării, a dificultăților, conflictelor și problemelor numeroase cu care se confruntă familiile actuale. Totuși nu toți tinerii crescuți în asemenea contexte familiale vor ajunge să manifeste comportamente deviante sau infracționale.

Datorită trendului ascendent al divorțialității a crescut numărul familiilor monoparentale, reorganizate (alcătuite din doi parteneri

văduvi/divorţaţi fără copii sau în care cel puţin unul dintre parteneri nu are copii din mariajul sau mariajele anterioare) sau reconstituite – în care partenerii au mai fost căsătoriţi şi ambii soţi au copii din căsătoriile anterioare, la care se adaugă şi copiii noului cuplu (vezi M.N. Turliuc, 2004). De asemenea, a crescut numărul cuplurilor care coabitează şi care procreează. Copiii sunt afectaţi de numeroasele schimbări ale mediului familial, iar mulţi dintre ei sunt mai puţin supravegheaţi în condiţiile în care familiile cu dublu de venit au devenit modelul normativ, cel mai larg răspândit.

Toate aceste dificultăţi, *carenţele structurii şi/sau proceselor familiale* (dobândite prin decesul unui părinte, separare, divorţ sau abandon familial, apărute în condiţiile „familiei în criză" – din care lipseşte temporar un părinte din cauza, de pildă, detenţiei sau spitalizării îndelungate – ale adopţiei sau ale familiilor recăsătorite) comportă riscuri mari în educaţia copiilor. Dar şi „familiile de tip gol" (în care soţii nu mai comunică aproape deloc), cele cu conflicte închise sau deschise împiedică dezvoltarea coeziunii parentale şi utilizarea ei ca pe o forţă educativă esenţială. De exemplu, atunci când există probleme maritale, taţii tind să le ofere copiilor mai puţine întăriri pozitive, să le întrerupă mai des activitatea şi să completeze sau finalizeze o sarcină în locul lor chiar înainte ca un copil să-i ceară ajutorul (G.H. Brody, A.D. Pellegrini şi I.E. Sigel, 1986). Atunci când au probleme în mariaj, taţii au mai puţină răbdare cu copiii lor.

D. Baumrind (1966) a indicat câteva dintre *caracteristicile adolescenţilor în funcţie de nivelul responsabilităţii lor sociale*, dobândit în relaţia cu părinţii. Cei care prezintă un grad ridicat de responsabilitate socială sunt: cooperanţi, prietenoşi, empatici, altruişti, încrezători în relaţiile lor cu ceilalţi, iar interiorizarea unora dintre valorile morale prioritare ale părinţilor lor şi alegerea viitoarei profesii le asigură sentimentul de securitate, conştientizare şi acceptare a propriei identităţi. Adolescenţii cu un grad redus de responsabilitate socială sunt indecişi, frustraţi, „în derivă", disperaţi, alienaţi, lipsiţi de convingeri, de idealuri şi de obiective realiste. Ei sunt definiţi ca „marginali", „excluşi", „victime sociale", „delincvenţi" etc. Aceştia au în comun cu părinţii lor sentimentul neputinţei în faţa dificultăţilor vieţii şi al dezamăgirii produse de numeroasele eşecuri şi deziluzii.

Baumrind afirma că *aceste diferenţe îşi au originea în utilizarea*

unor stiluri educative parentale diferite. În familiile definite printr-un stil de viaţă cu un nivel ridicat de responsabilitate socială, părinţii realizează un control ferm dublat de afecţiunea ridicată. Între conduitele lor nu există decalaje importante, au un stil educativ unitar, ei aplicând sancţiuni ferme însoţite de explicaţii, dar şi recompense numeroase atunci când copiii se conformează valorilor şi normelor morale şi sociale. În cazul familiilor cu nivel redus de responsabilitate socială, părinţilor le lipseşte constanţa în aplicarea sancţiunilor şi recompenselor (disciplina arbitrară), le lipseşte un cod socio-moral, credinţele şi tradiţiile clare pe care să le prezinte şi copiilor.

G.R. Patterson şi colaboratorii săi (1986, 1993) au dezvoltat modelul teoretic al contextului social al dezvoltării comportamentului antisocial al copilului şi adolescentului. Ei au obţinut rezultate care susţin că practicile parentale din copilăria timpurie sunt un factor important în dezvoltarea precoce a agresivităţii şi a conduitei de opoziţie. Cu alte cuvinte, agresivitatea manifestată în timpul copilărie este clar determinată de modelele de coerciţie parentală, ce reprezintă un factor de risc important în producerea conduitei antisociale, delincvenţiale.

Caracteristicile cheie ale practicilor parentale coercitive, menţionate de Patterson şi colaboratorii săi, sunt:

10. *duritatea sau folosirea pe scară largă a pedepsei fizice sau „inflaţiapedepselor"* până la limita cu abuzul (şi chiar peste aceasta), apare ca fiind „necesară" datorită incapacităţii sau eşecului părinţilor de a utiliza mijloace educative mai subtile, datorită încurajării comportamentului agresiv sau insuficientei recompensări a comportamentului adecvat sau dezirabil;

11. *dezacordul dintre părinţi*, îndeosebi atunci când acesta degenerează în violenţă conjugală;

12. *nervozitatea ambilor părinţi*, în special a mamei. Membrii acestor familii sunt predispuşi să reacţioneze între ei cu nervozitate, relaţiile lor sunt iritate indiferent de modul în care reacţionează celălalt. Mamele tind să utilizeze mai mult procesele coercitive manifestate prin: ţipete, nervozitate, iritare, cicăleală, dezaprobare, lovire, lipsa înţelegerii, comenzi negative faţă de copii – fapt care influenţează decisiv modul de comportare al acestora. Separat, aceste manifestări ostile care apar în situaţii banale sunt minore; stabilitatea

lor le face însă extrem de „toxice" pentru dezvoltarea psihosocială a copilului. În aceste familii, sancţiunile nu mai au nicio valoare, pedepsele fiind utilizate mai degrabă ca un mod de „descărcare" a furiei, decât ca mijloc educativ.

Practicile parentale (în special, duritatea şi inconsistenţa) aplicate conduitei opozante timpurii asigură formarea comportamentului agresiv viitor prin intermediul creşterii interacţiunilor coercitive dintre părinţi şi copil. În scopul de a evita aceste interacţiuni aversive, părinţii vor deveni adesea inconsecvenţi în controlul parental, iar comportamentul agresiv al copilului se va accentua. La intrarea în şcoală, acest *pattern* comportamental de neascultare, nesupunere şi agresivitate va fi extins de copil şi la mediul şcolar. În aceste condiţii, este foarte posibil ca el să fie respins de colegi şi să ajungă la eşecul şcolar. Aceste rezultate contribuie, mai departe, la tendinţa de asociere cu alţi copii respinşi şi agresivi în adolescenţa timpurie, în preajma cărora comportamentul antisocial este rapid format şi întărit. Continua asociere cu aceste grupuri deviante constituie un risc major pentru dezvoltarea la copil a unui *pattern* consistent al comportamentului antisocial şi delincvenţial.

Astfel, familiile capabile de un slab management al practicilor educative parentale furnizează un număr mare de copii violenţi şi delincvenţi, extrem de puţin sensibili atât faţă de pedepse, cât şi faţă de recompense (cu care nu sunt obişnuiţi şi care le-au lipsit mult timp). Pe acest fundal, influenţa covârştnicilor cu un comportament antisocial devine decisivă în adolescenţă.

Climatul educativ poate prezenta şi alte carenţe capabile să genereze comportamentul deviant al copiilor, precum (M. Petcu, 1999):

13. *divergenţa metodelor educative aplicate de părinţi* sau absenţa stilului unitar al educaţiei parentale;

«*atitudinea hiperprotectoare* a părinţilor care împiedică maturizarea socio-emoţională a copilului şi buna sa adaptare la mediul extrafamilial;

14. *indiferenţa parentală*, specifică părinţilor cu un stil educativ neglijent, favorizează instalarea unei agresivităţi latente care poate fi exteriorizată brusc;

15. „*părinţii demisionaţi*" sau permisivi, mereu ocupaţi sau

plecaţi, deşi pot susţine afectiv copiii, nu constituie o resursă educativă suficientă şi disponibilă pentru copii;

16. *atitudinea excesiv de autoritară*, specifică părinţilor rigizi, tiranici, inabordabili, extrem de severi, care inhibă şi manipulează copilul.

Aceste atitudini implică utilizarea inadecvată a metodelor educative şi de supraveghere a copilului. Ele împiedică dezvoltarea ataşamentului securizant al copilului faţă de părinţii săi şi buna comunicare dintre subsistemul parental şi cel al copiilor.

Multe dintre problemele copiilor au fost puse pe seama divorţului parental. P.D. Allison şi F. F Furstenberg (1989) au concluzionat că la cinci ani de la divorţul părinţilor, copiii se confruntau cu mai multe probleme de comportament, cu mai multe dificultăţi şcolare, cu stres şi disconfort psihic sporit în raport cu copiii din familiile nucleare intacte. Toate aceste elemente au fost evaluate prin luarea în considerare a raportărilor părinţilor, profesorilor şi a copiilor. Diferenţele nu se datorează doar experienţei traumatizante a divorţului, ci şi conflictelor existente în familii cu mult timp înainte de divorţ. Cu cât sunt mai intense şi mai direct exprimate, cu atât ele favorizează mai mult scăderea performanţelor şcolare ale copiilor şi nivelul ostilităţii lor. În general, băieţii sunt mai afectaţi de stresul familial comparativ cu fetele, ei prezentând mai frecvent reacţii impulsive, necontrolate şi agresivitate (J. H. Block, J. Block şi P.F. Gjerde, 1986).

Impactul negativ al familiei devine extrem în aşa-numitele *„familii criminogene"* (H. şi R. Grogan, 1971), frecvent întâlnite îndeosebi în mediul urban, în care părinţii oferă modele de conduită inadecvată, chiar infracţională, în care copiii nu sunt pregătiţi şi susţinuţi să-şi interiorizeze normele morale şi socioculturale în vederea bunei lor adaptări sociale.

Familia contemporană prezintă semne îngrijorătoare de demisie din funcţiile sale educative şi de degradare a calităţii mediului educativ familial, de eroziune structurală şi a proceselor sale fundamentale (îndeosebi a calităţii şi cantităţii comunicării), o degradare a autorităţii parentale. În afara variabilelor analizate mai sus, la profilarea acestor tendinţe pot contribui şi stresul, dificultăţile economice, goana după câştiguri mai mari, caracteristicile mediului

fizic, apariţia unor situaţii neprevăzute (boli, accidente) etc.

III. 2.9. Teoriile influenţelor situaţionale

Partizanii caracterului dobândit al agresivităţii susţin că aceasta survine în funcţie de factorii situaţionali, fiind un răspuns al individului la condiţiile concrete de mediu, la multiplicarea tentaţiilor în societatea de consum. În acest sens, teoria lui John Dollard şi a colaboratorilor săi explică natura comportamentelor agresive prin *ipoteza frustrare-agresiune*. Lucrarea lor *Frustrare şi Agresivitate (1939)*, *una dintre cele mai influente cercetări asupra agresivităţii*, *porneşte de la două postulate*: *agresivitatea este întotdeauna o consecinţă a frustrării şi frustrarea conduce întotdeauna către o anumită formă de agresivitate*.

Blocarea căii de atingere a unui anumit scop creează frustrări care, la rândul lor, constituie sursa agresivităţii. Blocarea accesului şi teama de sursa frustrării fac ca, destul de frecvent, agresivitatea să nu fie îndreptată asupra sursei ei, ci să fie reorientată şi re-direcţionată (*displacement*) către o ţintă-substitut, mai puţin probabil să se răzbune şi mai sigură. Un exemplu îl constituie anecdota privind omul care, fiind umilit de şef, îşi ceartă soţia, care ţipă puternic la copil, care loveşte câinele, ce muşca poştaşul.

Dollard şi colegii săi sugerau că, aşa cum cineva îşi poate satisface foamea mâncând fie un covrig, fie caviar, tot aşa apariţia oricărui act de agresiune reduce tendinţa individului de fi agresiv (*apud* S.S. Brehm şi S.M. Kassin, 1990). Noţiunea care defineşte faptul că actele agresive pot diminua tendinţa individului de a se angaja în alte manifestări agresive se numeşte *catharsis*. Astfel, indivizii pot evita angajarea lor în manifestări pline de violenţă prin implicarea în activităţi mai puţin dăunătoare (cum ar fi glumele ostile, povestirea unor anecdote pline de violenţă, observarea agresivităţii altora, reală sau fictivă etc.). Unele studii experimentale au indicat însă faptul că, impulsul agresiv contra unei persoane X scade numai dacă acea persoană este agresată sau pedepsită de altcineva. Cu alte cuvinte, simpla asistenţă la agresarea altora nu produce efecte asupra impulsului cu privire la X (A. Cosmovici, 1996).

Considerând că teoria lui Dollard exagerează legătura dintre frustrare şi agresivitate, Leonard Berkovvitz (1989) propune *teoria indice-excitaţie* în cadrul căreia sugera că frustrarea produce o stare de

pregătire emoţională pentru a agresa, manifestările agresive propriu-zise depinzând de existenţa unor condiţii specifice. Cu alte cuvinte, frustrarea nu dă naştere imediat agresivităţii, ci generează o stare de excitaţie sau activare emoţională: *furia sau o altă stare afectivă negativă*. Aceasta produce, la rândul ei, o stare de pregătire pentru comportamentul agresiv. Comportamentul va fi realizat numai dacă în contextul social există stimuli cu o conotaţie agresivă sau indici asociaţi cu furia. Teoria indice-excitaţie sugerează faptul că: 1. orice stare afectivă negativă poate fi o cauză a agresivităţii; 2. prezenţa stimulilor agresivi declanşează pe de o parte, iar pe de alta, pot accentua manifestările agresive; 3. orice stimul poate deveni un factor declanşator al agresivităţii prin intermediul *procesului condiţionării clasice* şi 4. orice obiect sau persoană pot deveni stimuli ai agresivităţii. Nu întâmplător, atunci când cercetătorii vor să obţină în condiţii de laborator nivele ridicate ale agresivităţii, încep prin a induce subiecţilor stări emoţionale negative precum: furia sau indignarea.

Berkowitz a introdus şi noţiunea de *privare relativă* pe care a definit-o prin distanţa dintre ceea ce actorii sociali cred că merită şi ceea ce cred că pot obţine. Teoria privării relative a sugerat faptul că oamenii protestează, se revoltă sau recurg la conduite deviante nu atunci când sunt privaţi şi deposedaţi în mod efectiv, ci atunci când „se simt privaţi" în comparaţie cu alte persoane, grupuri şi situaţii. Este vorba de un sentiment de injustiţie, nemulţumire sau frustrare care nu este o simplă reflectare a condiţiilor obiective existente, ci este dependent de comparaţiile cu ceilalţi. Astfel, un număr mult mai mare de indivizi pot deveni nemulţumiţi, din moment ce aproape oricine poate identifica persoane mai realizate, mai bogate, mai de succes, cu care să se compare în defavoarea sa. Conceptul de *privare relativă* a fost valorificat în analiza violenţei intergrupale, a celei etnice şi a terorismului.

O temă foarte importantă în cadrul acestei linii de cercetare vizează faptul că *oamenii care se află într-o dispoziţie proastă*, *neplăcută*, *de cele mai multe ori încearcă să o modifice*. Evident, ei pot utiliza diferite strategii pentru a atinge acest scop, cu o eficienţă variabilă. O cale o reprezintă îmbunătăţirea stării afective prin intermediul manifestărilor agresive. În acest sens, B.J. Bushman, R.F. Baumeister şi C.M. Phillips (2001) au încercat să verifice dacă

încercarea de reglare a stării afective este motivul pentru care stresul emoţional generează agresivitatea. Cu alte cuvinte, ei au pornit de la ipoteza că *oamenii agresează în speranţa că*, *astfel*, *se vor simţi mai bine*. În desfăşurarea studiului lor, autorii menţionaţi au verificat ipoteza lor prin apelul la fenomenul *catharsis*-ului şi la cel reglării afective.

Aşa cum arătau şi Dollard şi colegii săi, *teoria catharsis-ului susţine că exprimarea furiei duce la îmbunătăţirea stării afective*. Această idee este susţinută de:

17. *credinţa populară*, conform căreia furia şi impulsurile agresive există în orice individ şi caută să se exprime. Dacă nu sunt exprimate, rămân în interiorul persoanei, putând să provoace consecinţe negative asupra funcţionării sale psihice;

18. *psihanaliza* a acreditat ideea conform căreia reacţiile afective negative rămân active până în momentul în care pot fi trăite şi exprimate. Refuzul de a exprima stările negative şi menţinerea lor în interiorul persoanei pot determina apariţia conflictelor intra-psihice şi a simptomelor psihopatologice. Astfel, Freud a sugerat că individul poate agresa ţinta ostilităţii sale sau un substitut al acesteia, dar eşecul în exteriorizarea stărilor emoţionale negative poate cauza numeroase stări patologice;

19. *lucrările recente* îndeamnă oamenii să-şi exprime stările sufleteşti, mai degrabă decât să şi le reprime, pentru păstrarea sănătăţii mentale. Ei sunt sfătuiţi să lovească un sac de box sau o pernă pentru a se elibera sufleteşte sau pentru a se detensiona (a se vedea, de exemplu, J. Lee, 1993, p.96).

Bushman, Baumeister şi Phillips (2001) consideră că, deşi există un sâmbure de adevăr în această teorie, în ansamblul ei este incorectă. Studiul lor experimental complex a infirmat presupusele efecte eliberatoare, de descărcare a impulsurilor şi tensiunilor negative prin agresivitate. Ei au ajuns la concluzia că angajarea într-un act agresiv (de exemplu, prin lovirea unui sac de box) nu reduce, ci *sporeşte* agresivitatea individului. În ciuda credinţei larg răspândite, exprimarea agresivităţii, proiectarea ei asupra unui obiect sau a unei persoane nu conduce în mod necesar la purificarea sufletească şi nu reduce agresivitatea ulterioară. Ea nu „curăţă" psihicul de impulsuri ostile pe termen lung, deşi aduce o stare momentană mai bună,

recunoscută de majoritatea subiecţilor, Astfel se explică de ce indivizii incapabili să ajungă la starea de plăcere, de bine psihologic, prin realizarea unor acte socialmente acceptate – pot recurge la manifestările agresive pentru modificarea sensibilă a dispoziţiei lor sufle-Icşti momentane. Acest lucru nu garantează, însă, evitarea conduitelor agresive în viitor (fapt confirmat, de exemplu, în cazul violatorilor şi criminalilor în serie).

Teoria reglării afective susţine că oamenii se angajează într-un act agresiv atunci când speră că astfel vor scăpa de furie şi se vor simţi mai bine. Cei care trăiesc stări afective negative vor fi mai receptivi cu privire la căile de îmbunătăţire a sării lor emoţionale. De aceea, agresivitatea va creşte cel puţin la indivizii care cred că exprimarea furiei şi exteriorizarea ei reprezintă o cale eficientă de reglare sau îmbunătăţire a stării lor afective. Aşadar reglarea afectivă mediază legătura dintre afectele negative şi agresivitate. Implicaţiile acestei abordări sunt importante, deoarece *agresivitatea poate fi uneori utilizată ca o strategie de modificare a stărilor afective*. *Cu alte cuvinte*, *scopul reglării afective* (*de a se simţi mai bine*) *poate fi o cauză importantă a agresivităţii*.

Alte cercetări au indicat faptul că natura stării afective negative are consecinţe diferite asupra evaluării gardului de risc al unor contexte sociale. Astfel, *teoria tendinţei evaluative* (*appraisaltendency*) sugerează faptul că tendinţa de apreciere a controlului emoţional mediază efectul trăirilor afective negative asupra percepţiei riscului (J.S. Lerner şi D. Kelter, 2001). Teoria afirmă faptul că orice emoţie activează predispoziţia de a face estimări cu privire la evenimentele viitoare în funcţie de dimensiunea evaluativă centrală care activează emoţia. Lerner şi Kelter au pornit de la două ipoteze pe care le-au demonstrat experimental: 1. teama este definită printr-un anumit grad de control situaţional şi nesiguranţă; 2. furia este caracterizată printr-un anumit control individual şi siguranţă, certitudine. Astfel, în timp ce indivizii care trăiesc sentimente de teamă fac estimări pesimiste cu privire la risc şi optează pentru soluţii ne-riscante, mai puţin recompensatoare, dar mai sigure, persoanele care trăiesc stări de furie tind să facă estimări optimiste cu privire la situaţiile riscante şi să facă alegeri cu un grad de risc ridicat. Din punctul de vedere al strategici lor acţionale, indivizii care trăiesc mai frecvent furia se

aseamănă mai mult cu persoanele fericite, decât cu cele mai fricoase. Cu toate acestea, se poate afirma făptui că, deşi sunt mai optimiste, persoanele furioase iau mai frecvent decizii riscante, care se pot solda cu numeroase consecinţe negative. Estimarea riscului apare, în acest caz, ca fiind mai puţin obiectivă şi, de aceea, ea poate avea efecte nedorite.

De asemenea, această abordare sugerează faptul că tendinţa de estimare a controlului stării emoţionale realizează legătura dintre trăsăturile stabile de personalitate (cum sunt teama sau ostilitatea) şi modalităţile în care individul interpretează, acţionează sau interacţionează cu ceilalţi actori sociali. De aceea, indivizii predispuşi la furie şi ostilitate trec mai frecvent prin experienţa divorţului (A. Caspi şi colab., 1987), se confruntă mai des cu probleme ocupaţionale (A. Caspi şi colab., 1987), cu bolile coronariene (T.M. Dembroski şi colab., 1985) şi cu moartea prematură (J.C. Barefoot şi colab., 1989). *Indivizii mai înclinaţi spre ostilitate şi furie sunt mai tentaţi să comită şi abateri de la normele morale şi penale, din moment ce tind să subestimeze riscul şi să facă alegeri riscante*.

Frustrarea şi furia sunt o provocare pentru orice persoană care încearcă să-şi păstreze cumpătul. *Atacul* şi *percepţia intenţiei* sunt alţi factori situaţionali care tind să producă un răspuns agresiv. În acest caz, reacţiile agresive ale unei persoane favorizează apariţia răspunsurilor agresive ale altcuiva (nu întâmplător, provocarea prin atac sau insultă este una dintre cauzele cele mai frecvente ale agresivităţii, mai ales pe fondul consumului de alcool).

Ca subiect al normei reciprocităţii, agresivitatea poate lua forma unor reguli precum „ochi pentru ochi", „dinte pentru dinte", „viaţă pentru viaţă" etc. Ele explică represaliile produse ca urmare a unui atac. Dar norma aceasta nu este întotdeauna funcţională. Cel mai adesea, *perceperea intenţiei* este aceea care determină declanşarea sau nu a represaliilor consecutive unei acţiuni. Comparativ cu acţiunile cu consecinţe negative, percepute ca neintenţionate, cele considerate intenţionate sunt mai curând judecate ca ostile, dând naştere răspunsurilor agresive (SS. Brehm şi S.M. Kassin, 1990). Conform aprecierilor lui K.A. Dodge şi J.D. Cole (1987), *indivizii care prezintă descărcări agresive cronice sunt mai capabili să detecteze intenţiile ostile ale celorlalţi*, fapt care alimentează nivelul ridicat al

comportamentului lor agresiv.

IV. Teoriile influenţei stimulilor climaterici nocivi

Credinţa asupra relaţiei dintre temperatură şi agresivitate este străveche, aşa cum sugerau C.A. Anderson şi K.B. Anderson (1998). La modă la sfârşitul secolului al XIX-lea, legea termică – care stipulează existenţa unei corelaţii între factorul climatic şi agresivitate a fost reluată în cercetarea psihosocială şi sociologică începând din anii ’70. Indiferenţa manifestată aproape un secol de cercetători s-a datorat, poate, aşteptării lor conform căreia studiile nu vor face decât să (re) confirme o idee intuitivă: „Când oamenilor le este foarte cald, ei sunt prost dispuşi” (C.A. Anderson, 1989). Este oare adevărat faptul că temperatura şi furia sau proasta dispoziţie cresc concomitent?

Robert A. Baron (1972) şi, ulterior, R.A. Baron şi P.A. Bell (1976) au arătat că relaţia dintre temperatură şi agresivitate poate fi reprezentată de o curbă sub formă de „U”, inversată. *Teoria afectului negativ*, propusă de Baron şi Bell, sugerează că disconfortul (afectul negativ) produs de temperaturile moderat de ridicate sau de scăzute facilitează agresivitatea, în timp ce temperaturile extreme produc tot stări afective negative care, însă, inhibă agresivitatea. Este vorba de trei etape distincte:

— Mai întâi, stimulii nocivi induc un răspuns emoţional negativ, favorabil descărcărilor agresive;

— Odată cu creşterea intensităţii stimulilor nocivi (a temperaturii), cresc şi intensitatea stărilor afective negative şi tendinţele agresive ale indivizilor;

— După un anumit punct, continuarea creşterii intensităţii stimulilor nocivi conduce la amplificarea stării afective negative, care favorizează răspunsurile nonagresive, ca urmare a activării unor motive opuse (celor ostile), cum ar fi: dorinţa de a scăpa, de a fugi (de căldura sau frigul excesive), de a rămâne inactiv ca urmare a senzaţiei de epuizare sau paralizie.

Aşadar creşterea temperaturii sporeşte manifestările agresive până la un punct, după care persoana fie încearcă să scape, să fugă, fie devine pasivă, simţindu-se dărâmată. În ciuda unor critici (de pildă, Bell, 1992), modelul afectului negativ are o importantă valoare euristică: predicţiile ei au generat un număr mare de cercetări, în mod special studii de teren care au avut drept scop evaluarea validităţii

externe a rezultatelor de laborator.

Ca alternativă la teoria afectelor negative, C.A. Anderson şi K.B. Anderson (1998) au propus *modelul afectiv general al agresivităţii*. Potrivit acestuia, agresiunea apare ca o funcţie monotonă (liniară) a temperaturii: agresivitatea sporeşte odată cu creşterea temperaturii. Cercetările indică „rate consistent mai înalte ale agresivităţii în timpul perioadelor mai călduroase ale zilei, lunii, anotimpului, anului" (C.A. Anderson şi K.B. Anderson, 1998, p. 292). Modelul nu este însă valabil şi pentru intervalele mai mici de 24 de ore. Astfel, atunci când au împărţit datele obţinute din rapoartele poliţiei în intervale de 3 ore, E.G. Cohn şi J. Rotton (1997) au observat că cele mai multe infracţiuni cu violenţă au fost realizate pe fondul temperaturii moderat de ridicate şi mai puţine la temperaturi foarte scăzute sau foarte ridicate, aşa cum indicaseră Baron şi Bell. Abia după introducerea datelor în intervale de 24 de ore, aspectul liniar al temperaturii a devenit singura componentă semnificativă. De asemenea, dacă lunile de iarnă permit predicţia relaţiei liniare dintre temperatură şi infracţiunile cu violenţă, pentru lunile de vară caracterizate de temperaturile foarte ridicate, relaţia temperatură – agresiune capătă forma unei curbe „U" inversate, aşa cum sugera teoria afectelor negative.

E.G. Cohn şi J. Rotton (1997) au observat faptul că relaţia dintre temperatură şi violenţă depinde şi de unele *variabile temporale*, cum ar fi *perioada din zi sau anotimpul*. Astfel, relaţia dintre temperatură şi agresivitate este liniară în decursul serilor reci şi al nopţilor (între orele 21 – 8, 59), în timp ce între orele 9 – 20, 59 relaţia capătă o formă curbilinie (de „U" inversat). La fel, doar în lunile de primăvară (aprilie-iunie) apare o relaţie curbiliniară între temperatură şi violenţă, în restul lunilor anului relaţia fiind una liniară. Rotton şi Cohn (2000) au interpretat acest efect moderator în termenii *teoriei activităţii rutiniere* (*routine activity*), care sugerează că activitatea criminală apare mai ales atunci când factorii situaţionali şi normativi pun agresorii motivaţi în contact cu potenţialele victime şi în absenţa reprezentanţilor controlului social. Cu alte cuvinte, teoria sugerează că indivizii sunt mai tentaţi să iasă din casă în spaţii în care pot deveni ţinta atacurilor unor necunoscuţi atunci când temperaturile sunt mai plăcute (mai ridicate) şi nu moderate sau scăzute. Spre deosebire de teoria afectelor negative, care nu explică de ce în decursul perioadelor

mai reci violenţa tinde să scadă, teoria activităţii rutiniere oferă o explicaţie sumară a acestui fapt. Vigilenţa reprezentanţilor controlului social inhibă tendinţa agresorilor de a acţiona.

Este necesar însă ca studiile asupra incidenţei actelor violente să combine temperatura şi cu indicele disconfortului termic, calculat în funcţie de perioada anului. De asemenea, pentru aplicarea acestor teorii trebuie să ţinem seama de poziţia geografică a unei ţări şi de specificul său climatic, din moment ce 20 de grade Celsius reprezintă vara o temperatură scăzută într-o ţară mediteraneană şi una relativ ridicată într-una nordică.

— Teoriile cauzale comprehensive

III. 3.1. Precursorii

Doctor în matematică, statisticianul belgian Lambert Adolphe J. Quetelet a avut preocupări diverse (fizică, astronomie, meteorologie etc.), la care se adaugă şi studiul fenomenelor sociale

(inclusiv al faptelor criminale), în analiza cărora a aplicat unele metode utilizate în cunoaşterea lumii fizice.

Quetelet a subliniat importanţa procesului socializării în formarea personalităţii şi, în mod deosebit, a educaţiei morale, idee reluată de pe alte poziţii în cadrul teoriilor sociologice ale învăţării. De asemenea, el a afirmat că nu sărăcia generează criminalitatea, ci mai degrabă „discrepanţa dintre posibilităţile materiale şi nevoile sau aspiraţiile indivizilor" *ţapuci* V. Cioclei, 1998, p. 75), idee centrală în cadrul teoriei anemiei a lui E. Durkheim şi, ulterior, a lui R. Merton.

În ciuda ideii fundamentale a anormalităţii biologice a criminalului, susţinute de C. Lombroso, opera lombrosiană a provocat numeroase cercetări care au susţinut, mai mult sau mai puţin, determinismul biologic criminal sau contrariul acestuia, determinismul socio-moral al actului infracţional. Lombroso a contribuit, astfel, la lărgirea etiologiei criminalităţii şi la aprofundarea explicaţiei etiologice bazate pe studiul empiric şi nu reflexiv. De asemenea, lucrările lui Lombroso conţin observaţii utile în înţelegerea şi explicarea comportamentului criminal al bolnavilor psihic.

R. Garoi alo poate fi considerat, la rândul său, un precursor al teoriilor comprehensive, deoarece el ridică problema raportului dintre substratul organic şi elementul imoralităţii în geneza actului criminal. Considerând criminalul tipic un *monstru moral*, magistratul italian

(1885) s-a întrebat dacă întotdeauna anomalia morală are la bază un substrat biologic sau nu. El a admis şi existenţa unei zone intermediare între delincvenţi şi oamenii conformişti, cea a indivizilor ale căror acte nu sfidează morala publică în prea mare măsură, care sunt mai puţin instinctive şi mai mult determinate de lipsa educaţiei morale necesare.

Ideile lui Lombroso şi Garofalo sunt continuaţe de Enrico Ferri, autorul unei *Sociologii criminale* (1881), în care susţine ideea unei *anormalităţi biopsiho-sociale* a criminalilor. Factorii determinanţi ai criminalităţi sunt numeroşi şi grupaţi în trei categorii: antropologici (constituţia organică, psihică şi caracteristicile personale, precum sexul, vârsta, starea civilă etc.), fizici (climat, condiţiile atmosferice etc.) şi sociali (mediul social, structura familiei, nivelul şcolarizării, organizarea economică şi politică, gradul de dezvoltare a justiţiei şi celorlalte organe ale controlului social etc.). Prin caracterul său multifactorial, teoria lui Ferri constituie o depăşire a abordărilor care acordă un rol preponderent unui anumit factor (aflate la primul nivel explicativ), un ansamblu de idei germinative pentru teoriile etiologice comprehensive.

6. Funcţionalism şi anomie

— Anomia între normal şi patologic. Emile Durkheim a introdus noţiunea de *anomie* în lucrarea sa *Diviziunea muncii sociale* (1893), ca noţiune-diagnostic pentru criza societăţii moderne. Accepţiunea conferită conceptului a fost aceea de „stare de dereglare normativă, de perturbare a conştiinţei colective şi a moralităţii", care împiedică indivizii să dezvolte conduite adecvate, în funcţie de repere clare. Perioadele marilor schimbări sociale sunt întotdeauna acompaniate de starea de dezorientare normativă, de conflictul dintre vechile şi noile norme, de contradicţia dintre scopurile şi regulile acţiunii. *Anomia* apare ca factor explicativ al devianţei, societăţile moderne fiind caracterizate – potrivit lui Durkheim – printr-o mai mare tendinţă spre dezordine, schimbare socială şi devianţă. Aşadar *anomia apare ca o stare firească (normală) în raport cu stadiul de dezvoltare a societăţilor moderne şi anormală în raport cu nevoia de a face din diviziunea socială a muncii un factor de coeziune şi solidaritate socială*.

Ca absenţă a limitelor acţiunii, anomia este starea patologică care împiedică diviziunea muncii în societatea modernă, datorită crizelor economice, antagonismului dintre muncă şi capital şi datorită

dislocării ştiinţei ca întreg, în ramuri specializate şi dispersate. Aceste forme patologice ale anomiei sunt considerate normale, fiind vorba de o patologie de tranziţie, firească, şi nu de o stare funciară.

Ca limitare excesivă a câmpului acţiunii, anomia este reluată şi prezentată de Durkheim în lucrarea *Despre sinucidere* (1897). Sesizând creşterea excesivă a numărului sinuciderilor din perioada crizelor economice, sociologul francez a transformat suicidul într-un simptom important al crizei. Actul de autoagresiune nu mai poate fi interpretat utilitarist, pornind de la caracteristicile personale ale indivizilor, de la urmărirea interesului individual. Durkheim a evidenţiat existenţa presiunilor exercitate de către societate asupra indivizilor numite „curente suicidogene" (S. M. Rădulescu, 1999, p. 68). Organizarea lucrării se bazează pe ipoteza că există trei tipuri principale de sinucidere, fiecare cu propria cauzalitate: sinuciderea egoistă, sinuciderea altruistă şi cea anomică. Într-o notă de pagină, Durkheim indica şi tipul sinuciderii fataliste, considerată a fi foarte rară în epocă.

Sinuciderea egoistă apare ca urmare a individualizării excesive, a scăderii gradului de coeziune socială şi al integrării indivizilor în comunitate. În ţările catolice, ratele sinuciderii sunt foarte scăzute, în timp ce în spaţiile *protestante* sunt mai ridicate. Variaţiile sunt explicate prin gradul de integrare religioasă, protestanţii având mai puţin ataşaţi de biserica lor deoarece au mai puţine practici şi credinţe comune. Apartenenţa la un grup social bine structurat necesită şi interiorizarea mai multor norme sociale, care direcţionează mai precis conduita persoanei. Aceasta diminuează şansele apariţiei devianţei. De aceea, persoanele cu familie şi copii cunosc rate mai scăzute ale sinuciderii decât *persoanele văduve* sau *celibatare*. De asemenea, în timpul revoluţiilor sau războaielor, normele clare orientează spiritele spre un ţel comun, ratele sinuciderii fiind mai coborâte. Durkheim concluziona că sinuciderea variază în raport invers proporţional cu gradul de integrare a societăţii religioase, domestice şi politice. Sinucigaşul egoist este caracterizat din punct de vedere psihologic, prin depresia manifestată fie ca apatie melancolică, fie ca indiferenţă epicuriană.

Sinuciderea altruistă este opusul celei egoiste, rezultând din integrarea prea puternică a individului în grupurile particulare şi în societate. La eschimoşi „bă*trânul d*evenit o povară pentru familie

acceptă să moară în frig. La fel, mi*litarii e*uropeni – mai ales cei care fac parte dintr-un corp de elită – înregistrează rate foarte ridicate ale sinuciderii. Sinuciderea *Sofiei l*a moartea soţului, a s*ervitorului l*a moartea stăpânului sunt alte exemple de sinucidere altruistă. Este ca şi cum societatea ar exercita o autoritate excesivă asupra individului, obligându-l să renunţe la propria sa persoană, impunându-i sacrificarea vieţii. Această formă de sinucidere este adesea activă, generoasă şi voluntară.

În cazul *sinuciderii anomice* cauza este slăbirea şi chiar dispariţia unor norme sociale, aşa cum se întâmplă în perioadele de recesiune sau de dezvoltare economică rapidă, în general, în perioadele marilor schimbări sociale. În epocile sau sectoarele de activitate caracterizate prin continua efervescenţă, oamenii îşi iau mai des viaţa (mai rar în agricultură, mai frecvent în industrie sau comerţ). Acţiunea regulatoare a grupului social nu se poate exercita în perioadele de schimbări rapide, iar cel care este lipsit de controlul exterior este liber de restricţiile impuse de membrii societăţii şi, fiind liber, este pierdut. Individul are impresia că îşi pierde orientarea, iar ideea suicidului poate să apară ca unic mijloc de a scăpa de tensiunea acumulată.

Sinuciderea fatalista este o formă a morţii voluntare apărute mai curând ca produs logic al clasificării realizate de Durkheim şi mai puţin din constarea ei empirică. Fiind opusul sinuciderii anomice, suicidul fatalist rezultă din excesul de constrângere externă sau interioară (de exemplu, a viitorului fără perspective, a inhibării pasiunilor şi nevoilor de către Supraeul excesiv de autoritar etc.). Este vorba de sinuciderea soţilor prea tineri, a soţiei fără copii.

Aşadar anomia este generatoare de conduite deviante, criminale chiar – considerate un *fapt sociologic normal*, din moment ce sunt prezente în toate societăţile. Durkheim (1977, p. 68) propune să ne imaginăm „o societate de sfinţi, formată dintr-un ansamblu de persoane cu o conduită exemplară. Crimele propriu-zise ar lipsi din această societate. Treptat, greşelile mai mult sau puţin mărunte ar da naştere unei reacţii similare celei pe care violările legale le produc în conştiinţa oamenilor obişnuiţi. În continuare, dacă această societate ar avea puterea de a judeca şi pedepsi, ea ar defini anumite acte ca infracţiuni sau crime şi le-ar trata ca atare". Oamenii-sfinţi ar judeca

cele mai mici eşecuri ale lor cu severitatea pe care oamenii ceilalţi o rezervă actelor cu consecinţe negative grave asupra semenilor. Uniformitatea universală şi absolută este imposibilă, astfel încât, concluzionează Durkheim, crima este un fapt necesar şi pozitiv, fiind o condiţie a întregii funcţionări sociale, a evoluţiei normale a moralităţii şi a sănătăţii publice.

Anomia, ca lipsă a regulilor clare ale comportamentului, poate exista atât la nivel social, cât şi la cel individual. Schimbările sociale rapide, de exemplu, pot face ca noile reguli să fie neclare şi incomplet interiorizate de anumite segmente ale populaţiei. Devianţa poate să apară la persoanele care deşi se străduiesc să facă faţă schimbării, eşuează în încercarea lor de adaptare la noile situaţii.

— Anomia şi structura socială. Robert Merton a continuat ideile lui Durkheim, potrivit căruia devianţa rezultă din organizarea socială, căutând să afle ce alte procese sunt implicate în producerea devianţei, în afara determinismului biologic. În studiul său celebru, *Structura socială şi Anomia* (1938), Merton a dorit să descopere modul în care anumite elemente sociale exercită presiuni asupra persoanelor în direcţia angajării lor în conduitele nonconformiste (şi nu doar în cele conformiste). Principalele elemente ale structurii sociale şi culturale sunt *scopurile culturale* şi *mijloacele sau normele instituţionale*. Unele din aspiraţiile culturale sunt strâns corelate cu trebuinţe umane, fără a fi determinate de acestea. Societatea defineşte, reglează şi controlează modurile acceptabile de atingere a acestor scopuri. Cu alte cuvinte, orice grup social ataşează scalei propriilor scopuri culturale mijloacele sau reglementările instituţionale şi morale ale procedurilor permise şi necesare atingerii obiectivelor. Echilibrul dintre cele două elementele ale structurii sociale este menţinut atâta timp cât satisfacţia apare la indivizii care se conformează deopotrivă scopurilor şi mijloacelor. Discordanţa lor dă naştere devianţei, ca parte a procesului normal al adaptării individuale.

Echilibrul dintre scopurile culturale şi mijloacele instituţionale dă naştere singurei forme adaptative nondeviante: conformarea. Incongruenţa lor generează următoarele tipuri de adaptare deviantă: inovaţia, ritualismul, evaziunea şi răzvrătirea, descrise în capitolul 1.4. Merton sublinia faptul că „indivizii pot trece de la o alternativă la alta în funcţie de activităţile sociale în care se implică. Aceste variante

adaptative se referă la ajustările de rol în situaţii specifice şi nu la personalitate, în ansamblul ei" (R. Merton, 2002, p. 39).

Conformismul este reacţia cea mai răspândită, iar acolo unde acest lucru nu se întâmplă, stabilitatea şi continuitatea societăţii sunt puse sub semnul întrebării. Evaziunea sau retragerea este cea mai rar întâlnită încercare de adaptare a rolului la situaţiile specifice. Indivizii care prezintă această formă de inadaptare „sunt *în* societate, *fără* a fi lotuşi în cadrul ei". Ei sunt adevăratele „corpuri străine" (bolnavii psihic, drogaţii, paria societăţii etc.). Retragerea apare în cazul persoanelor care deşi şi-au interiorizat deplin scopurile culturale şi mijlocele instituţionale, pe care le valorizează pozitiv, procedurile instituţionale care promit atingerea succesului sunt inaccesibile indivizilor. În aceste cazuri, se dezvoltă un conflict intra-psihic puternic, ca urinare a opoziţiei dintre obligaţia morală de a urma mijloacele instituţionale şi presiunea de urma căile ilegitime care permit atingerea obiectivelor. În final, conflictul este rezolvat prin eliminarea ambelor clemente ale structurii sociale (scopuri şi mijloace), retragerea fiind completă, iar individul asocial.

Toate celelalte trei „modalităţi adaptative" rezultă din frustrarea generată de inaccesibilitatea mijloacelor şi normelor instituţionale eficiente care să permită atingerea succesului social, înalt valorizat. De pildă, în cazul inovaţiei – specifice atât creatorilor nonconformişti, cât şi hoţilor, trişorilor sau escrocilor – este vorba despre utilizarea unor mijloace convenţional condamnate, dar eficiente, pentru atingerea a cel puţin unui simulacru al succesului cultural, definit prin: bunăstare, putere, influenţă etc. De pildă, acolo unde oportunităţile ocupaţionale sunt limitate la muncile manuale şi în condiţiile în care societatea stigmatizează cultural munca fizică şi valorizează munca intelectuală, apare presiunea sporită spre practicile inovatoare. Aşa este explicată şi dezvoltarea activităţii mafiote din zona oraşului Chicago, Al Capone reprezentând „triumful inteligenţei asupra «eşecului» moral, prescris într-o societate în care canalele mobilităţii pe verticală sunt închise sau drastic limitate şi care valorizează puternic prosperitatea economică şi ascensiunea socială a tuturor membrilor ei" (R. Merton, 2002, p. 41). Cele patru modalităţi adaptative caracterizate prin dezechilibrul dintre scopuri şi mijloace induc o presiune variabilă spre disoluţia sistemului social.

3. Teoria subculturilor delincvente. Explicaţiile sociologice subculturale consideră că actele deviante nu sunt expresia încălcării normelor, ci a conformării la normele şi valorile unei anumite subculturi. Dacă devianţa era explicată de R. Merton prin intermediul anomiei, a încălcării normelor sau prin absenţa normelor eficiente, necesare atingerii obiectivelor, A. Cohen a negat faptul că o conduită poate fi evaluată ca deviantă în afara unei ordini normative şi a introdus noţiunea de *subcultură delincventă* (1955) pentru a explica actele deviante juvenile. Conceptul este definit prin „ansamblul de norme şi valori care definesc grupuri marginalizate, ale căror atitudini sau stiluri de viaţă contrastează puternic cu cele ale societăţii, în ansamblul ei" (S.M. Rădulescu, 1998, p. 107). La Cohen, o societate este un ansamblu de subsisteme de valori, care au o afinitate mai mică sau mai mare cu prescripţiile legale, ceea ce înseamnă că o subcultură nu este o lume autonomă, ci una care participă la sistemul societal global. Această participare nu garantează consensul dintre ordinea normativă a unei subculturi şi cea acreditată prin lege.

Subcultură delincventă nu se formează endogen, nu se transmite prin tradiţie şi nu reprezintă suportul identităţii, aşa cum gânditorii culturalişti au definit „cultura". *Caracteristicile esenţiale ale subculturii deviante*, specifice bandelor de tineri, sunt potrivit părerii lui A. Cohen, următoarele:

20. *Nonutilitarismul*, care indică faptul că delincvenţa juvenilă nu urmăreşte un scop instrumental cum ar fi obţinerea unui profit sau beneficiu, ci este practicată – mai curând – ca mijloc de întărire a coeziunii grupul delincvenţial. Furtul, de pildă, nu este realizat cu prioritate pentru intrarea în posesia unui anumit obiect, pentru asigurarea ascensiunii sociale, depăşirea condiţiei socio-economice sau a îmbogăţirii, ci ca act de curaj sau de bravadă în faţa celorlalţi membri;

21. *Maliţiozitatea* sugerează faptul că delictele sunt comise doar pentru plăcerea încălcării normelor şi cu scopul intenţionat de a face rău, de a distruge sau de a sfida;

22. *Negativismul* indică tendinţa delincvenţilor de a se opune normelor sociale, de a le respinge, nega. Ei îşi construiesc propriul cod de norme sau reguli de conduită, aflat în opoziţie sistematică faţă de normele stabilite.

— *Versatilitatea* se referă la tendinţa membrilor subculturilor delincvente de a trece cu uşurinţă de la un tip de infracţiune la altul, fără a se specializa în vreunul.

— *Autonomia* se manifestă prin rezistenţa grupului delincvent la presiunile sau influenţele altor subculturi cu care intră în contact.

Subcultura delincventă nu apare în conflict cu sau indiferentă faţă de normele societăţii adulte „respectabile", ci printr-o polarizare negativă: ea îşi extrage normele proprii din cultura globală, dar le inversează sensul (A. Cohen, 1955, p. 26). De aceea, motivaţia conduitei deviante juvenile pare a fi căutarea infracţiunii pentru plăcerea oferită prin ea însăşi, pentru dobândirea unui sentiment al apartenenţei, care poate anula complet celelalte aspecte ale identităţii aiciale (familiale, socioculturale, etnice, religioase etc.).

Observând faptul că mulţi dintre tinerii delincvenţi fac parte din familiile clasei muncitoare, Cohen a considerat că acest fapt poate îi explicat prin *decalajul dintre nevoile indivizilor şi accesibilitatea mijloacelor de satisfacere a lor*. Diferenţa mare dintre valorile culturii dominante, vehiculate în şcoală şi în mijloacele mass-media, şi cele deprinse în mediul familiar, favorizează apariţia eşecului şi a umilinţei la copiii din mediile populare. Un mijloc prin care tinerii „perdanţi" pot ieşi din situaţia cu care se confruntă „constă în repudierea şi retragerea din joc, în refuzul de a recunoaşte autoritatea regulilor şi în născocirea de noi jocuri cu propriile lor reguli şi criterii de statut, prin care ei se pot realiza în mod satisfăcător (A. Cohen, 1971, p. 134). Astfel, delincvenţa juvenilă este explicată prin incapacitatea de a face faţă tensiunii mari provocate de decalajul universurilor normative cunoscute.

La fel ca şi teoria asocierilor diferenţiale, teza subculturilor deviante susţine faptul că nu devine delincvent cine vrea şi nici oricum, devianţa constând într-un ansamblu de practici şi valori bine organizate. Principala contribuţie a lui Cohen constă în introducerea noţiunii de *subcultura deviantă* şi în rezolvarea pe care a dat-o problemei distribuţiei sociale a delincvenţei juvenile.

V. Teoria oportunităţii diferenţiale. Richard A. Cloward şi Lloyd E. Ohlin (1960) au revenit asupra tipologiei adaptărilor deviante propuse de R. Merton, adăugând noţiunilor de scopuri şi mijloace legitime, termenii de *mijloacele ilegitime* şi *structură a ocaziei sau*

oportunitate. *Mijloacele* (legitime sau ilegitime) sunt limitate şi accesibile în funcţie de poziţia ocupată de individ într-un sistem. Utilizarea lor presupune învăţarea unor roluri şi existenţa ocaziilor în care rolurile să poată fi jucate. *Oportunitatea* se referă, aşadar, la accesul individului la mediile adecvate însuşirii anumitor valori sau deprinderi asociate performanţei într-un rol specific şi la jocul de rol efectiv, ulterior învăţării.

Orice individ ocupă o poziţie în ambele structuri ale ocaziei: legitime şi ilegitime. Atunci când oportunităţile legitime sunt blocate, gradul de extensie al comportamentului deviant va depinde de disponibilitatea mijloacelor ilegitime. Apariţia devianţei ar implica accesul la mijloacele ilegitime sau accesul în diferite grupuri ilegitime, în cadrul cărora rolul sau comportamentul deviant este învăţat (de exemplu, frecventarea unei reţele infracţionale, aderarea la o organizaţie criminală, participarea efectivă la o crimă etc.)

În acelaşi timp, trăsăturile atribuite de A. Cohen subculturii delincvente (nonutilitarismul, maliţiozitatea, negativismul, versatilitatea şi autonomia) nu mai sunt suficiente pentru Cloward şi Ohlin. Ei au apreciat că subcultura delictuală cuprinde trei tipuri distincte: criminală, conflictuală şi de evaziune – diferenţiate în funcţie de accesul grupului la mijloacele ilegitime.

Subcultura criminală are patru caracteristici (*apuci* A. Ogien, 2002): 1. socializarea deviantă se face prin contactul direct cu infractorii, care oferă scopuri culturale şi mijloace de reuşită socială; 2. trecerea la lumea delincvenţei se face prin învăţarea socială, în funcţie de sarcinile primite de noul venit în reţeaua delictuală; 3. definirea rolului criminal necesită existenţa unor relaţii codificate între lumea legitimă şi cea ilegitimă; 4. conformitatea conduitelor deviante este asigurată de organizarea socială a criminalităţii. Criminalii îşi pot adesea cumpăra imunitatea, prin intermediul relaţiilor pe care le întreţin cu lumea politică, aşa cum se întâmplă adeseori în cazul crimei organizate, profesionale şi al extorcării organizate de bani.

Subcultura conflictuală include conduitele dezorganizate, agresive şi periculoase, specifice delictelor comise de populaţiile defavorizate: din ghetouri, suburbii, periferii, cartiere foarte sărace etc. Violenţa va apărea din frustrarea dată atât de îndepărtarea de valorile societăţii globale, cât şi de cele ale mediului criminal. De aceea, nu mai

poate fi vorba de integrare în lumea criminală adultă, de codificare a relaţiilor cu lumea legitimă sau de control social puternic şi eficient. Din cauza situaţiei lor precare, subculturile conflictuale sunt în permanenţă hărţuite de poliţie, membrii lor ajungând să-şi petreacă cea mai mare parte a vieţii în închisoare.

În fine, *subcultura de evaziune* vizează adaptarea deviantă al cărei scop este fuga de realitate şi uitarea lumii externe. Indivizii din această categorie trebuie să facă faţă unui „dublu eşec": ei nu pot ajunge la satisfacerea unor nevoi fireşti nici prin mijloace legitime şi nici ilegitime. Pentru Cloward şi Ohlin modelul acestei culturi îl reprezintă toxicomania. Toxicomanul nu poate fi nici individul obişnuit şi nici delincventul tipic. În realitate, noţiunea de „dublu eşec" poate crea confuzie, deoarece lumea toxicomanilor este un univers la fel de organizat ca şi alte sectoare ale infracţionalităţii, care din cauza ilegalităţii substanţei consumate, îl obligă pe toxicoman să intre şi să întreţină relaţii constante cu el. De asemenea, şomerii de lungă durată sau cei aflaţi la încheierea drepturilor la ajutorul de şomaj, marginalii, săracii sau cerşetorii pot fi definiţi prin „dublul eşec" dacă nu au acces la bunurile curente şi nici nu recurg la acte ilicite pentru a-şi le procura.

Cloward şi Ohlin au ca principală contribuţie nu doar rafinarea descrierii distribuţiei sociale a ratelor criminalităţii (prin introducerea noţiunilor de „mijloace ilegitime" şi „structură a ocaziei"), ci şi considerarea naturii angajării individului în delincvenţă şi a capacităţii diferite pe care o au indivizii de a se implica în universul crimei drept factorii determinanţi ai fenomenului criminal (A. Ogien, 2002, p. 119). Deşi subliniază importanţa oportunităţilor diferenţiale de învăţare, teoria lor nu reuşeşte însă să explice diferenţele mult mai numeroase dintre tinerii delincvenţi şi nondelincvenţi. Teoria subculturilor delincvente şi cea a oportunităţilor diferenţiate păcătuiesc prin negarea faptului că tendinţa spre devianţă este produsul socializării, culturii sau al învăţării pozitive (M. Gottfredson şi T. Hirschi, 1990), considerând că ea se explică doar prin practicile ineficiente educative, prin eşecul controlului parental, al identificării şi sancţionării conduitei deviante a copiilor, atunci când aceasta apare.

— *Teoriile comprehensive ale învăţării sociale*

1. Teoria asocierilor diferenţiale. Criminologul Edwin H.

Sutherland, unul dintre reprezentanţii de marcă ai Şcolii de la Chicago, a prezentat *teoria asocierilor diferenţiale* în lucrarea *Principii de criminologie* (1934). Teoria poate fi redusă la următorul postulat: *comportamentul criminal se învaţă*. Prin urmare, individul nu se naşte cu unele predispoziţii care îl împing spre crimă şi nici nu este impregnat de mediul socio-cultural cu anumite obiceiuri. Devianţa nu apare ca ereditară sau ca rezultat al imitaţiei (în accepţiunea dată de G. Tarde). Autorul a pornit de la premisa conform căreia, în viaţa socială, indivizii tineri sau adulţi întâlnesc modele pozitive sau conformiste şi negative sau nonconformiste de conduită, pe care şi le însuşesc în cadrul procesului de învăţare socială. Procesul învăţării devianţei nu este unul liniar, ci include mai multe trăsături şi momente, sintetizate de Sutherland (2002, pp.164 – 165) în următoarele aserţiuni şi precizări ale acestora:

— *Comportamentul criminal este dobândit prin învăţare*. El nu este înnăscut, ci depinde de experienţa de viaţă a cuiva, ceea ce înseamnă că subiecţii care nu au fost antrenaţi în conduita infracţională nu inventează comportamente criminale;

— *Comportamentul criminal se învaţă prin intermediul procesului de comunicare, în cadrul interacţiunii cu ceilalţi*. Această comunicare este preponderent verbală, dar include şi elemente nonverbale;

— *Învăţarea comportamentului criminal este realizată preponderent în relaţia cu un număr restrâns de persoane intime*.

Aceasta înseamnă că informaţiile obţinute în mod impersonal, prin mass-media de pildă, au rol mult mai puţin însemnat în geneza comportamentului criminal;

— *Învăţarea comportamentului criminal presupune*: a. dobândirea unor tehnici specifice, mai mult sau mai puţin complicate şi b. adoptarea anumitor motive, scopuri, atitudini şi modalităţi de scuzare sau justificare;

— *Orientarea specifică a motivelor şi scopurilor este învăţată şi dedusă din definiţia favorabilă sau defavorabilă a codului legal*: Dacă unii indivizi sunt înconjuraţi de persoane ale căror definiţii sunt defavorabile violării normelor, alţii sunt socializaţi în grupuri ale căror definiţii sunt favorabile încălcării normelor;

— *O persoană devine delincventă ca urmare a predominării*

interpretărilor favorabile violării legilor, *comparativ cu cele defavorabile transgresiunilor legale*. Aceasta reprezintă un principiu esenţial al asocierii diferenţiale. Un individ devine delincvent datorită expunerii sale la modelele criminale şi datorită izolării sale de modelele noncriminale. Indivizii asimilează, în general, cultura mediului lor sociocultural dacă aceasta nu este în contradicţie cu alte modele culturale. Asocierile care sunt neutre în privinţa crimei au o mai mică sau chiar nulă influenţă asupra comportamentului criminal. Comportamentul neutru este important numai în măsura în care copilul rămâne pe durata realizării acestuia în afara contactului cu activitatea criminală;

— *Asocierile diferenţiale pot varia în privinţa frecvenţei*, *duratei*, *întâietăţii şi intensităţii*. Cu cât frecvenţa şi durata asocierii cu comportamentul criminal (sau non-criminal) este mai mare, cu atât individul va tinde mai mult să acţioneze conform asocierii făcute. Întâietatea se referă la faptul că apariţia precoce a comportamentului conformist, în copilăria timpurie, favorizează menţinerea lui ulterioară, iar apariţia în copilăria timpurie a comportamentului delincvent poate conduce la menţinerea lui de-a lungul vieţii. Totuşi această tendinţă nu a fost clar demonstrată. Intensitatea este dată de statutul sau prestigiul sursei comportamentului criminal (sau non-criminal) cu care se realizează asocierea;

— *Ca şi alte tipuri de învăţare a practicilor şi abilităţilor sociale*, *comportamentul criminal se învaţă prin asocierea cu modelele criminale şi non-criminale*. Învăţarea comportamentului criminal nu se reduce la imitaţie sau la asocierea cu modelele criminale. Criminalii de carieră sau cei profesionişti sunt adeseori buni specialişti într-un anumit domeniu în care şi-au dobândit cunoştinţele şi prin asociere cu modelele non-criminale;

— *Deşi comportamentul deviant este expresia aceloraşi necesităţi şi valori ca şi conduitele non-criminale*, *el nu se explică prin intermediul acestora*. Ca „lucrătorii cinstiţi", hoţii fură pentru a-şi asigura banii necesari traiului de zi cu zi. Tendinţa cercetătorilor de a explica manifestările criminale prin intermediul unor tendinţe şi valori generale precum nevoia de fericire, de statut social, de bani sau datorită frustrării este zadarnică şi inutilă, din moment ce acestea se aplică deopotrivă şi comportamentului conformist. Ele sunt similare

respiraţiei, în lipsa căreia nu se poate realiza nicio activitate, dar care nu discriminează conduita criminală de cea non-criminală.

Această sinteză a teoriei sugerează faptul că angajarea pe ea crimei (asocierea criminală) depinde de proximitatea sau tanţa diferenţială şi de anumite interpretării ale normelor sociale, livizii criminali sunt confruntaţi mai mult cu modele criminale, rite de cei care nu cunosc, nu recunosc sau nu respectă prevederile ale Prin urmare, crima apare înrădăcinată în diferitele forme de anizare socială, a căror expresie este. „Un grup poate fi organizat îtru comportamentul criminal sau organizat împotriva acestuia, ijoritatea comunităţilor sunt organizate atât pentru comportamentul minai, cât şi pentru cel anti-criminal", afirma E.H. Sutherland

02, p. 166).

Rolul conflictelor culturale în geneza devianţei a fost subliniată şi de Thorsten Sellin, în lucrarea sa *Conflictul cultural şi crima* (1938). Prin „conflict cultural" autonil înţelegea divergenţa normelor şi valorilor morale şi de conduită. Situaţiile generatoare de conflicte pot fi rezumate la doar trei: 1. Conflictul poate să apară între două atitudini morale, bazate pe valori diferite (de exemplu, asimilarea legislativă prea rapidă, ca în cazul colonizărilor sau al modernizării legislaţiei unei ţări); 2. Conflictul poate rezulta din legile arbitrare (ca cele din starea de ocupaţie), care favorizează un număr restrâns de indivizi; 3. Conflictul poate să apară între legile diferite ale unor grupuri sociale (majoritate-minoritate, autohtoni-imigranţi etc.). Conflictele dintre culturi favorizează asocierile diferenţiale, afirmase şi E. Sutherland.

Deşi subliniază rolul perspectivei interacţioniste în apariţia devianţei şi a modului de organizare al grupurilor cu care individul intră în contact, Sutherland a făcut abstracţie de problematica motivaţiei actului deviant, de motivele pentru care indivizii se asociază diferit. Teoria are o putere explicativă considerabilă în domeniul delincvenţei adulte şi juvenile, dar şi al infracţiunilor comise în grup, al infractorilor de carieră şi profesionişti. Astfel, chiar dacă linerii îşi interiorizează în decursul procesului socializării multe dintre normele transmise în familie sau şcoală, ei pot dobândi şi comportamente deviante (inclusiv criminale) în cercul lor de prieteni, grupul stradal etc. Aşa se întâmplă, de pildă, în cazul consumului de alcool, de droguri

sau al violenţei juvenile. Sunt însă şi minori care deşi evoluează într-un mediu infracţional, nu ajung să comită acte condamnabile social. Sutherland nu a oferit o explicaţie convingătoare a acestui fapt, deşi a susţinut că nu toţi indivizii susceptibili de a deveni devianţi ajung delincvenţi.

2. Teoria identificărilor diferenţiale. Una dintre variaţiile teoriei lui Sutherland o regăsim la Daniel Glaser, în *teoria identificărilor diferenţiale* (1956). Potrivit autorului, interacţiunile directe cu membrii unor grupuri nu sunt întotdeauna necesare pentru interiorizarea valorilor şi cunoştinţelor necesare producerii actelor deviante sau criminale. O persoană se poate, pur şi simplu, identifica cu un individ sau grup real sau imaginar, din perspectiva căruia devianţa apare ca acceptabilă. Accentul este pus pe alegerea şi construirea modelelor, mai curând decât pe interacţiunea directă cu deviantul.

Identificarea este definită neconvenţional ca fiind „alegerea altcuiva din perspectiva căruia să ne percep propriul comportament" (D. Glaser, 1956, p.440). Glaser consideră că majoritatea indivizilor din societatea contemporană se identifică în diferitele momente ale vieţii lor atât cu criminalii, cât şi cu non-criminalii. Identificarea criminală poate să apară, de pildă, în cadrul experienţelor directe cu membrii unui grup delincvent, prin intermediul evaluărilor (aparent) pozitive ale rolurilor criminale în mass-media sau ca reacţie la forţa utilizată de victima actului criminal. În decursul timpului, identificările prioritare şi circumstanţele prezente dictează selecţia persoanelor cu care ne identificăm. Identificările prioritare care au fost satisfăcătoare (sau care au oferit plăcere) tind să persiste, deşi circumstanţele imediate pot relativ uşor activa identificări alternative. De aceea, apartenenţele grupale sunt frecvent raportate la grupurile de referinţă, chiar dacă acest lucru nu este necesar. De aceea, indivizii înclinaţi spre crimă se abţin să o comită în situaţiile în care joacă roluri convenţionale satisfăcătoare, în care crima ar ameninţa acceptarea lor de către ceilalţi.

În practică, utilizarea teoriei în explicarea crimelor însinguraţilor, în cazul cărora sursele învăţării nu sunt clar vizibile (cum ar fi omuciderile produse cu o brutalitate extremă sau cele asociate cu perversiunile sexuale), este necesară, deoarece ea dă

naştere discuţiilor cu privire la *alţii* – implicaţi în procesul identificării. Dacă psihiatrii au explicat cele mai neobişnuite şi mai compulsive crime fie prin apelul la instincte, pulsiuni ori la alte forţe obscure, dacă psihanaliza a vorbit de „identificarea cu agresorul" care ar explica faptul că un copil abuzat devine la rândul său abuzator, teoria identificării diferenţiale oferă o imagine mai complexă şi o explicaţie mai adecvată a acestui tip de transgresiuni legale. Teoria poate fi uşor de utilizat şi în explicarea participării unui individ ca membru al unui grup delincvent, implicat preponderent în crimele contra proprietăţii.

Teoria moralităţii delincventului. În lucrarea sa *Ik linquency and drift* (1964), David Matza contesta tezele teoriei Mibculturii delincvente, arătând că deviantul nu este total străin ordinii normative pe care o încalcă. Tânărul delincvent oscilează mai curând între două lumi de valori, cea a grupului de egali şi cea a părinţilor, care se confundă aici cu conformismul faţă de lege. Această alternanţă îi produce tânărului o *anxietate statutară* care îl face să intre în derivă: să alterneze între devianţă şi normalitate.

La întrebarea: „cum poate un individ să încalce o normă a cărei validitate o recunoaşte?", Gresham Sykes şi David Matza (1957) au oferit un răspuns, pornind de la interviurile realizate cu tinerii delincvenţi aflaţi în detenţie (*apud* A. Ogien, 2002, pp. 158 – 159):

III.3.15. delincvenţii îşi descriu acţiunea pentru care au fost încarceraţi în termenii ruşinii, culpabilităţii şi conştiinţei prejudiciului produs;

III.3.16. delincvenţii juvenili respectă persoanele pe care le consideră cinstite şi dezaprobă persoanele care comit o infracţiune fără o motivaţie acceptabilă (de pildă, furtul comis de celebrităţile din lumea sportului sau filmului etc.);

III.3.17. persoanele şi tipurile de infracţiuni sunt alese în funcţie de unele criterii morale: apartenenţa etnică, proximitatea, clasă socială, sex, facilităţi etc.

III.3.18. delincvenţii cunosc regulile conformităţii legale şi admit că orice act delictual, indiferent unde ar fi comis, trebuie pedepsit (sau îşi merită pedeapsa).

Cu alte cuvinte, cei doi autori sugerează că devianţii recunosc şi legitimitatea ordinii sociale dominante şi justeţea sa morală, spre deosebire de Weber, care afirmase că delincventul recunoaşte

legitimitatea ordinii sociale, dar nu şi justeţea sa morală. Prin urmare, *judecata morală a infractorilor nu se deosebeşte de cea a noninfractorilor*.

Explicaţia pentru care actele deviante se produc totuşi ţine seama de: 1. caracterul flexibil al prevederilor normative, a căror valabilitate este limitată în funcţie de circumstanţele, persoana şi motivele caic determină o acţiune (omorul duşmanului în război este un lucru considerat normal şi nu deviant); 2. deviantul îşi poate justifica întotdeauna actele; 3. raţionalizarea se poate produce şi înaintea comiterii actului şi 4. pentru menţinerea credinţei în justeţea morală a ordinii sociale, concomitent cu aprobarea propriilor acte, deviantul îşi dezvoltă o serie de tehnici de raţionalizare sau justificare a actelor sale, numite *tehnici de neutralizare*. Acestea au fost elaborate pornind de la teoria lui Sutherland (1947) privind asocierile diferenţiale. Ele sunt învăţate în cadrul interacţiunii sociale şi fac posibilă definirea unei noi reguli de conduită favorabile încălcării legii, ce suspendă normele convenţionale care controlează în general comportamentul. G. Sykes şi D. Matza (1957), au identificat şi descris cinci astfel de tehnici:

Negarea responsabilităţii: deviantul îşi justifică adesea actele prin intermediul unor presiuni sau forţe externe care-l determină să acţioneze împotriva propriei sale voinţe. Astfel, el se prezintă ca o „minge de biliard" aruncată dintr-o situaţie în alta, ca o victimă a destinului nefast (cămin destrămat, violenţă domestică, părinţi alcoolici, prieteni delincvenţi, cartier defavorizat etc.). Deşi această modalitate poate corespunde unei profunde alienări a eului individului deviant, trebuie subliniat faptul că interpretarea responsabilităţii este construită cultural. Învăţând să se privească pe sine ca fiind „acţionat" şi nu ca „acţionând", delincventul pregăteşte calea acţiunii criminale decurgând din sistemul normativ dominant, fără a ataca în mod direct normele;

Negarea răului făcut: făcând distincţie între infracţiunile „rele" prin ele însele şi actele ilegale care nu sunt şi imorale, legile penale îi permit delincventului să procedeze similar în autoevaluarea comportamentului său. Străduindu-se să aprecieze suferinţele produse de faptele sale, infractorul tinde să sugereze că actele sale nu au afectat pe nimeni şi să-şi redefinească actele astfel: furtul unui obiect devine

un împrumut, vandalismul un fleac din moment ce resursele materiale ale victimei nu sunt serios afectate, luptele dintre bandele de cartier apar ca certuri private ce nu interesează restul colectivităţii etc. Dacă legătura dintre individ şi actele sale poate fi ruptă prin tăgăduirea responsabilităţii, legătura dintre acte şi consecinţele lor poate fi anulată prin tăgăduirea răului făcut. Această tehnică de neutralizare are la bază mai curând recunoaşterea normelor juridice, decât opoziţia faţă de acestea;

Negarea victimei: implică acceptarea de către delincvenţi a responsabilităţii propriilor acte şi a chiar a răului tăcut, în condiţiile evitării indignării morale a celorlalţi prin prezentarea acţiunii lor sub forma represaliilor sau a pedepsei aplicate victimei. Astfel, delincvenţii susţin că victima îşi merită soarta. Furtul de la negustorii necinstiţi sau de la oamenii de afaceri corupţi, violenţa asupra homosexualilor sau a celor suspectaţi a fi homosexuali, atacul asupra diferitelor grupuri minoritare, agresiunile asupra profesorilor nedrepţi pot fi prezentate ca acte justiţiare. Tipul infractorilor admiraţi de publicul larg s-a schimbat în decursul timpului, iar derivatele sale actuale (cum ar fi detectivii care caută dreptatea în afara prevederilor legale) captivează imaginarul colectiv. De asemenea, atunci când victima este fizic absentă sau nu este evidentă, conştiinţa daunelor scade foarte mult, ca în cazul fraudelor împotriva proprietăţii, a fraudelor în sistemul bancar, în transportul în comun, al instalării într-o casă părăsită etc.

Condamnarea celor care acuză: numită şi „respingerea celor care acuză/resping" este tehnica prin care delincvenţii încearcă să abată atenţia dinspre actele deviante spre motivaţia şi comportamentul celor însărcinaţi cu dezaprobarea lor. Condamnarea celor care condamnă ridică semne de întrebare asupra legitimităţii celor care denunţă faptele: poliţiştii sunt corupţi şi violenţi, formatorii morali sunt ipocriţi, profesorii subiectivi şi rigizi, părinţii decepţionaţi şi incapabili să susţină dezvoltarea psihică armonioasă a copiilor lor etc. Prin atacarea celorlalţi şi a reacţiei lor, caracterul inadecvat al propriei conduite este mai uşor diminuat sau pierdut din vedere;

Supunerea faţă de o legislaţie superioară, controlul social extern sau intern poate fi neutralizat prin sacrificarea valabilităţii unui sistem normativ şi supunerea faţă de regulile şi valorile instituite într-un grup particular (de prieteni sau într-o bandă teroristă, într-o sectă

religioasă ori în crimă organizată etc. Supunerea la codul de onoare şi solidaritate al unui asemenea grup nu poate fi interpretată ca deviantă, va susţine infractorul. Este important faptul că nici în acest caz delincventul nu respinge sistemul normativ dominant, în ciuda eşecului de a-l respecta în conduită. El se simte prins în capcana creată de cele două prescripţii normative, din care nu poate ieşi decât prin încălcarea legii. Dacă unii indivizi sunt dispuşi să aleagă – în cazul unui conflict de rol – supunerea faţă de obligaţiile sociale generale (cerinţele universale), alţii tind să se supună obligaţiilor interpersonale, de prietenie (cerinţe particulare), considerate superioare. În această ultimă categorie se încadrează şi delincvenţii.

Susţinând principiile teoriei etichetării, ideea că devianţa este o acţiune socială (ca rezultat al procesului învăţării sociale. În cadrul interacţiunilor cu ceilalţi) şi nu un fapt individual, susţinând faptul că deviantul este un actor social dotat cu raţiune din moment ce acţiunile sale se înscriu într-un univers simbolic socialmente organizat (şi întrucât nu toate actele infractorilor sunt deviante), Sykes şi Matza au pregătit însă „terenul" unora dintre teoriile acţionale. Deşi tehnicile neutralizării pot fi utilizate diferenţiat în funcţie de tipul de transgresiunii, mai important este faptul că orice crimă poate fi justificată. Autorii nu au reuşit însă să explice şi actele deviante ale alcoolicilor sau toxicomanilor, ale căror acte sunt voluntare şi raţionale doar în primele faze ale evoluţiei lor, după care încetează de a mai fi complet liber.

III. 3.4. Teoriile etichetării (interacţionismului simbolic)

Pentru reprezentanţii interacţionismului simbolic (H. S. Becker, K. Erikson, E.M. Lemerţ, E. Goffman, E. Goode etc.), devianţa nu mai constituie o trăsătură sau o proprietate a unui anumit comportament, ci o însuşire *atribuită* comportamentului de către Indivizii care deţin puterea şi care evaluează conduita ca fiind ileviantă. Prin urmare, devianţa nu depinde doar de caracteristicile merente ale unui comportament, ci şi reacţiile sociale faţă de aceasta, de eticheta folosită de societate cu (Jrivire la actul respectiv. Teoria reprezintă o siglă care grupează un număr mare de autori şi de idei adesea divergente.

Unii reprezentanţi ai acestei teorii consideră că devianţa poate îi cel mai bine analizată ţinându-se seama de interacţiunea indivizilor

într-un anumit context normativ. Astfel, un comportament perceput ca deviant de celălalt sau ceilalţi nu poate fi repetat la nesfârşit. El va conduce fie la ruptură, fie la o formă sau alta de toleranţă – caz în care autorul actului va înceta să mai fie considerat ca deviant. Reacţiile faţă de conduita deviantă pot genera atât o mişcare centripetă, deviantul lâind atras să respecte normele, cât şi una centrifugă, care îl îndepărtează de conformitate. Reacţiile celuilalt (părinte, educator sau partener), care favorizează apariţia răspunsurilor conformiste, trebuie să fie constante, echitabile şi moderate, bazate pe solicitudine şi pe buna cunoaştere a deviantului.

În funcţie de normele tradiţionale, de sistemul valoric al societăţii, de rolurile prescrise şi de cele jucate efectiv de indivizi, colectivităţile vor aprecia şi sancţiona diferitele comportamente sau roluri ca fiind permise sau nepermise, legitime sau ilegitime. Deşi indivizii cunosc rolurile aşteptate şi încurajate în societate, unii dintre ei nu-şi vor putea satisface nevoile prin apelul la mijloacele legitime. Apelul la mijloacele condamnabile nu exclude cunoaşterea rolurilor dezirabile, a normelor şi valorilor care funcţionează în societate. Devianţa poate să apară şi ca urmare a anticipării şi creării unui nou rol, a înţelegerii greşite a modului de realizare a unui rol sau ca urmare a proastei cunoaşteri a normelor şi valorilor societate.

1. Devianţa primară şi devianţa secundară. Persoana deviantă este produsul individualizării sociopatice, al proceselor de diferenţiere şi izolare, susţine Edwin M. Lemerţ (1951). La unii indivizi, diferenţierea de ceilalţi este determinată genetic (ca în cazul copiilor cu malformaţii congenitale şi aspect fizic respingător), în timp ce la alţii, diferenţierea apare ca urmare a socializării lor într-un mediu (familial) în care crima este mai mult sau mai puţin instituţionalizată. În ciuda normalităţii lor psihologice, devianţa apare ca rezultat al patologiei grupului social în care copilul evoluează. Aceleaşi procese inconştiente care operează în socializarea deviantului minor se regăsesc şi în cazul adulţilor. Devianţa lor se instalează treptat, pe măsura raţionalizării ei progresive şi odată cu trecerea de la manifestările ascunse, la cele deschise şi vizibile.

„Un act nu devine deviant decât atunci când face obiectul unei etichetări" este ideea lansată de Edwin M. Lemerţ, în 1967. Individul nu devine în orice condiţii deviant, aşa cum arătam mai sus, iar

explicaţia acestui fapt constă, după Lemerţ, în funcţionarea instanţelor de represiune. Nu devianţa produce controlul social, ci controlul şi reacţia socială generează devianţa. Inversiunea aceasta are la bază distincţia dintre devianţa *primară* (faptul de a încălca o normă) şi cea *secundară* (recunoaşterea oficială a încălcării normei, de către o instanţă specializată în acest scop).

Devianţa rămâne *primară* sau *simptomatică şi situaţională* atât timp cât este raţionalizată sau privită ca aspect funcţional al unui rol social acceptabil. În aceste condiţii, comportamentul normal şi patologic rămân intim şi tensionat legate în aceeaşi persoană. De altfel, este evident faptul că în societatea actuală există o vastă cantitate de astfel de segmente şi comportamente parţial integrate patologic. Manifestările deviante nu sunt semnificative decât în momentul în care sunt organizate subiectiv şi transformate în roluri care devin criteriul social al desemnării statutului individului. Individul deviant trebuie să reacţioneze simbolic la propriile sale aberaţii comportamentale şi să le fixeze în structuri socio-psihologice. Prin urmare, devianţa devine *secundară* atunci când „o persoană începe să folosească comportamentul deviant sau rolul bazat pe acesta ca pe un mecanism de apărare, atac sau adaptare la problemele – deschise sau ascunse – create de reacţiile societate consecutive lui" (E.M. Lemerţ, 1951, p.77).

Secvenţele interacţionale care conduc la devianţă secundară iut: 1. devierea primară; 2. sancţiuni sociale; 3. alte devieri primare; I sancţiuni sociale mai puternice; 5. noi manifestări deviante, asociate poate cu ostilitate şi resentimente focalizate asupra celor care aplică sancţiunile; 6. O criză în toleranţa socială, exprimată prin acţiuni formale ale comunităţii care stigmatizează deviantul; 7. Întărirea conduitei deviante ca reacţie la stigmatizare şi sancţiuni şi 8. acceptarea finală a statutului social deviant şi efortul de adaptare corespunzător rolului atribuit.

Distincţia devianţă primară-secundară rezolvă problema „cili ci negre" a criminalităţii: reducerea devianţilor la ansamblul bidiviilor aliaţi în evidenţele instituţiilor controlului social înseamnă că individul nu este considerat deviant decât atunci când infracţiunea sa este oficial recunoscută şi sancţionată. Trecerea de la devianţa primară la cea secundară nu decide automat destinul persoanei, ci deschide posibilitatea individului de a persevera în infracţiune *sau* de a o

abandona.

2. Devianţă şi etichetare. În legătură cu raportul etichetaredevianţă există cel puţin două poziţii teoretice mai mult sau mai puţin distincte: 1. cea care consideră că devianţa este un construct social (definiţia socială fiind aceea care conferă unui act caracterul criminal şi nu calităţile intrinseci ale acestuia) şi 2. poziţia care susţine că anumite caracteristici ale devianţilor sunt rezultatul unor reacţii stigmatizante. În cadrul primei abordări, unii din reprezentaţii acestei teorii au considerat socialul mai responsabil decât individul de producerea devianţei. Howard S. Decker (1963), de exemplu, afirma că grupurile sociale creează devianţa prin faptul că definesc normele a căror violare constituie devianţa şi aplică aceste norme sau reguli unor indivizi pe care îi definesc ca *outsider*-i. Deviantul este un individ căruia i s-a aplicat o etichetă, iar comportamentul deviant este o conduită pe care ceilalţi o etichetează ca atare.

Conform celei de-a doua luări de poziţii, evaluările negative produc, ca urmare a interiorizării lor, comportamentul auto- şi heterodistructiv al infractorilor (F. Tannembaum, 1938); delincventul devine rău pentru că este definit ca fiind rău. Maltratarea fizică, emoţională sau sexuală de care suferă unii copii îi conduce de la autoevaluarea scăzută, până la autodenigrare. În aceste condiţii, ei vor fi mai puţin preocupaţi de ceea ce li se poate întâmpla şi vor avea mai mult tendinţa de a comite acte periculoase pentru ei şi pentru ceilalţi.

Dar cum se formează reacţia socială şi etichetarea? Pentru ca *etichetarea* să se producă este nevoie ca:

— Actul deviant să poată fi observat de societate;

— Observaţia să fie urmată de reacţie, altminteri comportamentul nu mai apare ca deviant;

— Încercarea de etichetare nu reuşeşte întotdeauna;

— Negocierea etichetei, realizată între grup/societate şi indivizii devianţi, depăşeşte caracteristicile actului infracţional (rezultatele negocierii sunt influenţate de rasa, sexul, statutul socioeconomic al infractorului, de climatul social şi politic etc.);

— Efectele etichetării pot fi de lungă sau scurtă durată în funcţie de reacţia indivizilor la eticheta primită, de modul în care reacţia lor este evaluată social şi de amabilitatea societăţii de a negocia.

Pentru anularea ambiguităţii definiţiei date devianţei, Becker a

propus următoarea tipologie a actelor deviante:

	Conduita corectă	Conduita incorectă
Percepută ca deviantă	Falsă acuzaţie	Deviantă pură
Neperceptă ca deviantă	Conformitate	Deviantă secretă

Autorul avertiza că sumară sa tipologie nu este valabilă decât în cazul ideal al unui sistem omogen de norme şi pentru o acţiune precisă (acelaşi individ poate însă acţiona conformist într-o anumită situaţie şi deviant în alta). De altfel, tipologia se referă mai curând la *condiţiile în care o judecată de deviantă se produce* şi sugerează *întâietatea judecăţii celorlalţi în apariţia devianţei*. Descrierea devianţei şi a procesului etichetării este realizată de Becker prin intermediul a patru principii:

— Devianţa este o calitate atribuită unui comportament printr-o judecată;

— Orice formă de devianţa este o activitate colectivă, în cadrul căreia individul învaţă un rol şi se supune regulilor unei subculturi;

— Actul de a deviant este asemănător cu cel al angajării într-o „carieră" (într-un mediu organizat ierarhic);

— Criteriile în funcţie de care este emisă judecata de deviantă sunt inventate de „antreprenorii morali", adică de indivizii care au puterea să impună definiţiile normalităţii şi modalităţile de menţinere a ei.

Situaţiile incerte permit sesizarea procesului etichetării, ca în cazul consumului de marijuana la cântăreţii de cabaret – analizat de Becker în *Outsiders*. Drogatul trebuie să-şi însuşească normele activităţii colective (unde şi când poate fi consumat drogul, să fie de încredere, să ocupe un loc stabil în reţeaua de aprovizionare, să ştie să consume drogul într-un mod care să producă efectul substanţei, să recunoască efectul drogului, să guste plăcerea produsă de acesta etc.) şi să respecte regulile de organizare a conduitei etichetate ca deviante (să te fereşti de reacţia socială, să eviţi neajunsurile reprimării, să-ţi ascunzi comportamentul etc.). Una dintre contribuţiile importante ale lui Becker este tocmai încercarea sa de reabilitare a deviantului prezentat ca un individ obişnuit, dotat, cu morală, voinţă şi înţelegere

asemănătoare celor ale nondeviantului (din moment ce oricine încalcă într-un moment sau altul al vieţii o normă sau alta). Eticheta este aplicată ulterior de cei înzestraţi cu puterea de defini devianţa (de pildă, membrii Biroului antidrog, sau de alte categorii de specialişti), în funcţie de care consumatorii vor fi trataţi ca devianţi.

Din păcate teoria lui Becker nu reuşeşte să răspundă la întrebarea: „există acte obiectiv infracţionale?" în acest sens, Melvin l'ollner (1974) a sugerat că Becker a amalgamat nefericit două modele ale etichetării: cel al simţului comun cu cel sociologic. Noţiunile de *falsă acuzaţie* şi *devianţă secretă* ar aparţine simţului comun (conform căruia, un act posedă proprietatea de a fi deviant) şi de aceea nu au ce căuta în tipologia lui Howard Becker. Prin urmare, modelul acestuia ar fi trebuit să se prezinte astfel:

Tipuri de conduite deviante

Percepută ca devianţă	Devianţă
Neperceputăca devianţă	Nedeviantă

Pollner apreciază, totuşi, că interpretarea spontană a devianţei este foarte importantă, ea ocupând un rol central în formarea reacţiei sociale. Cunoaşterea comună apare ca fundamentul care oferă elementele judecăţii de devianţă.

Judecăţile privind reacţiile la comportament variază nu numai de la o societate la alta sau de la un context general la altul, ci şi în cadrul unei situaţii specifice. Aceasta înseamnă că devianţa este ceea ce rezultă complet *sui-generis* pornind de la tipurile de conduite actuale şi până la reacţiile la acestea. Ideea apare la Pollner, atunci când afirmă: „caracterul deviant al actului... depinde de sau, mai empatic, este constituit de răspunsul subsecvent al comunităţii... Nu există devianţă în afara răspunsului... Dacă etichetarea este constitutivă devianţei, atunci faptul că nimeni nu reacţionează la un act ca fiind deviant, înseamnă că acesta nu este deviant" (*apud* E. Goode, 2002, p. 112). Dacă adoptăm acest punct de vedere, predicţia caracterului deviant sau nondeviant al unui act posibil va deveni însă imposibilă.

În fine, Erich Goode (1975) susţine că teoria etichetării este importantă în înţelegerea comportamentului deviant chiar dacă are

punctele sale vulnerabile. Rezumând, Goode (1975) arată că teoreticienii etichetării susţin că devianţii: 1. cunosc definiţiile majorităţii cu privire la ceea ce e bine şi rău; 2. majoritatea lor ştiu că ceea ce fac va fi privit ca fiind deviant de numeroşi membrii ai societăţii; 3. sunt, de regulă, motivaţi să evite pedepsirea şi condamnarea, având grijă să ascundă faptele lor perspectivei publice; 4. nu împărtăşesc, de regulă, valorile şi normele majorităţii (deşi o pot face) şi nu consideră că ceea i e face deviantul este moralmente rău; 5. nu împărtăşesc sentimentul moral al majorităţii în funcţie de care faptele sunt judecate ca bune sau rele. Totuşi, generalizările excesive şi, mai ales, confuziile dintre aceste planuri pot deforma, adesea, teoria interacţionistă.

3. Identitate socială şi stigmat. La întrebarea „cum să atribuim o semnificaţie comportamentului celuilalt?", un răspuns mai detaliat este oferit de Erving Goffman (1963). Evaluarea actelor celuilalt se realizează în funcţie de infracţiunile faţă de normele de identitate, iar devianţa apare ca momentul inaugural al redefinirii sociale a individului. Altfel spus, stigmatizarea se referă la procesul prin care individul este forţat să-şi reconsidere propria identitate. Stigmatul este definit ca un atribut profund discreditat.

Identitatea socială are, potrivit lui Goffman, două dimensiuni: cea reală şi cea virtuală. Cea reală vizează caracteristicile (statutului şi caracterului) aparţinând în mod real subiectului, iar cea virtuală este cea atribuită unui necunoscut pe baza aparenţei sale. *Stigmatul* este orice atribut personal puternic discreditat, care produce suspiciuni în legătură cu corespondenţa dintre identitatea socială virtuală şi reală. Concomitent, stigmatul este un element al limbajului relaţiilor interpersonale. Ca reluare de pe o altă poziţie a teoriei lombrosiene a atavismelor, Goffman menţionează trei tipuri principale de stigmate: cele fizice (constând în variatele diformităţi fizice), cele morale şi de caracter (slăbiciunile morale, afective, perversiunile, credinţele rigide, fanatismul, nesinceritatea, alcoolismul, dependenţa de alte droguri, homosexualitatea, tendinţele suicidare, radicalismul politic etc.) şi, în fine, cele tribale (de rasă, etnie, religie). Atunci când un individ a fost etichetat în cursul interacţiunilor sale sociale ca posesor al unei trăsături care atrage atenţia şi reacţia de respingere a celorlalţi, el posedă un *stigmat*, o diferenţă indezirabilă faţă de ceea ce s-a aşteptat

din partea lui. Cei care nu se abat „în mod negativ de la expectanţele particulare ce îi privesc" sunt persoanele *normale* (E. Goffman, 1963 p.2).

Unele stigmate pot fi greu de ascuns (diformităţile fizice, culoarea pielii, deficienţele verbale etc.), în timp ce altele pot fi ascunse, într-o anumită măsură (ca în alcoolism, toxicomanie, boala mentală, defectul moral sau psihic etc.). Stigmatul vizibil face din individ o fiinţă *discreditată*, în timp ce stigmatul ascuns transformă individul într-o fiinţă *discreditabilă*. Analiza lui Goffman este merituoasă şi pentru prezentarea strategiilor utilizate de cei discreditaţi pentru a ascunde stigmatul sau pentru a se folosi de el (de la infirmul care cerşeşte, la asociaţiile handicapaţilor în scopul beneficiilor comune). Dar stigmatul nu produce în mod automat devianţa, important fiind tipul de raport social în care este fixat stigmatizatul. Cu alte cuvinte, Goffman afirma că trebuie să renunţăm la aplicarea mecanică a noţiunii de *devianţă* unor grupuri care ar putea suferi umilinţele excluderii şi marginalizării.

În concluzie, individul etichetat ca deviant prezintă riscul de a-şi interioriza stigmatul, de a-şi deteriorara imaginea de sine, de a fi expus influenţei semenilor antisociali şi, în final, de a fi marginalizat. Astfel, devianţa şi marginalitatea sunt indisociabile: comportamentul etichetat ca deviant îl împinge pe autorul său spre marginile grupului, acolo unde presiunile uniformizatoare ale grupului nu se mai exercită sau sunt extrem de slabe.

III. 3.5. Teoria controlului social

Noţiunea de *control social* desemnează – în sensul său cel mai larg – ansamblul mijloacelor şi mecanismelor socio-culturale prin care societatea impune conduitei individuale o serie de constrângeri, în scopul de a o ralia normelor şi valorilor sale de bază. Teoria cuprinde un ansamblu de contribuţii, ale unor diferiţi autori, care recunosc existenţa a două dimensiuni principale ale controlului: una externă, care se referă la conformarea indivizilor la ansamblul presiunilor exteme, şi alta cu caracter intern, care implică acceptarea şi interiorizarea normelor grupale.

Durkheim este unul dintre primii sociologi care s-au preocupat, în mod implicit, de noţiunea de *control social*. El a considerat că reglarea conduitelor membrilor societăţii nu se datorează voinţei lor

individuale, ci *presiunii sociale* exercitate de conştiinţa i nleetivă, ca ansamblu de credinţe şi sentimente comune majorităţii membrilor aceleiaşi societăţi.

Noţiunea a fost pentru prima dată utilizată de reprezentantul colii americane a jurisprudenţei sociologice E.A. Ross, la începutul secolului XX. Teoria anomiei (R. Merton – 1957), teoria subculturilor deviante (A. Cohen, 1955) şi combinarea acestora (R. Cloward şi L.

— Inlin, 1960) tind să se focalizeze asupra proprietăţilor iniţiale ale îi tipurilor, cum ar fi normele sau structura ocaziei, ignorând procesele grupale interactive în contextul cărora apare încălcarea regulilor. Mult timp, sociologii au avut tendinţa de a concepe controlul social ca fiind efectul acţiunii unei entităţi supraindividuale (societatea, grupul) nsupra membrilor ce o alcătuiesc (de exemplu, E.A. Ross sau T. llirschi) şi doar mai recent el a fost înţeles ca rezultând în cadrul interacţiunii sociale (M. Cusson 1997, G.T. Marx, 2002).

Pornind de la unele dintre ideile lui Homans (1950), Lemerţ (1951) şi Becker (1963), M. Cusson (1997) a definit controlul social ca o formă de influenţă care se realizează în şi prin relaţiile mlerpersonale. Prin urmare, *control social reprezintă ansamblul proceselor prin care membrii unui grup se încurajează unii pe alţii pentru a ţine seama de aşteptările lor reciproce şi pentru a respecta normele pe care şi le fixează*. Integrarea socială – definită prin calitatea şi frecvenţa relaţiilor interpersonale din cadrul unui grup – face posibilă această influenţă (interpersonală), un individ putându-şi exprima aşteptările, la care partenerul sau colegul său să fie receptiv. O relaţie interpersonală pozitivă nu s-ar putea menţine dacă partenerii nu s-ar adapta aşteptărilor celuilalt. Relaţiile prelungite, lipsite de contradicţii, inclusiv cele informale, nu pot fi total lipsite de aspectele normative. În consecinţă, istoria unui act deviant este istoria unui proces interacţional.

Teoria controlului social susţine faptul că *tendinţa indivizilor de a devia în plan comportamental este relativ generală şi constantă*. Indivizii vor reacţiona frecvent antisocial dacă nu sunt formaţi şi susţinuţi (de societate sau grup) în evitarea acestei tendinţe. *Agenţii controlului social* pot fi: instituţionali (organismele juridice, de menţinere a ordinii publice şi statale, instituţiile de învăţământ sau cele religioase) sau neinstituţionali (părinţi, prieteni, vecini etc.).

Mijloacele controlului social sunt acele instrument de presiune, formale sau informale, care au rolul de a-i conduce pe indivizi să adopte formele dezirabile sau permise ale conduitei. A. Cuvillier arăta că cele mai frecvente mijloace şi modalităţi ale controlului social sunt cele juridice, educaţionale, religioase, obiceiurile, credinţele, ceremoniile, opinia publică, moravurile, tradiţiile, moda, ironia sau sugestia socială (apud D. Banciu, S.M. Rădulescu şi M. Voicu, 1985).

În orice societate, controlul social se realizează în formă pozitivă şi negativă. *Controlul social pozitiv* vizează motivaţia indivizilor de a se conforma la normelor şi valorilor sociale. Ea poate fi stimulată prin promisiunea unor recompense, de la cele morale, spirituale şi până la cele materiale. Această formă a controlului social depinde însă de gradul de interiorizare a normelor şi valorilor grupului de apartenenţă. *Controlul social negativ* are la bază motivaţia negativă a indivizilor, teama de pedepsele care vor fi suportate în cazul violării convenienţelor sociale. Recompensele sau pedepsele aplicate reprezintă *sancţiunile sociale* menite să asigure conformarea indivizilor. R. Maunnier a vorbit de existenţa a patru tipuri de sancţiuni sociale: *mistice*, întemeiate pe forţa credinţei religiei, a dogmelor şi miturilor; *juridice*, întemeiate pe forţa statului, dreptului şi administraţiei; *morale*, întemeiate pe forţa moravurilor, tradiţiilor, modei, obişnuinţelor colective şi *satirice*, întemeiate pe forţa ridicolului (bârfe, ironii, zeflemisiri etc.).

1. Controlul social şi legătura individ-societate. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai acestei teorii este Travis Hirschi (1969, 1975). El a considerat că mecanismele controlului social, care acţionează coercitiv şi uniformizator asupra indivizilor, asigură interacţiunile normale ale individului cu societatea. Dacă legăturile sunt puternice, individul îşi va interioriza normele sociale şi se va conforma lor în mare măsură; dacă ele slăbesc, probabilitatea violării normelor creşte. Slăbirea controlului social sau absenţa lui explică apariţia devianţei. Hirschi aprecia că eşecul socializării, absenţa modelelor parentale sau caracterul lor inadecvat, absenţa scopurilor educaţionale şi neacceptarea validităţii sociale a normelor morale „prezintă cauzele principale ale delincvenţei. Potrivit lui, legătura individului cu societatea are la bază patru aspecte:

— *Ataşamentul* faţă de persoanele semnificative, faţă de

modelele acceptate de societate. Agenţii de socializare, familia, şcoala şi grupul de prieteni reprezintă „instituţii sociale" de care fiecare persoană trebuie să se simtă ataşate;

— *Angajamentul* sau asumarea obligaţiilor faţă de societate şi prin preluarea comportamentelor convenţionale. În absenţa angajamentului faţă de normele şi valorile societăţii, indivizii pot cu uşurinţă renunţa la conduita adecvată;

— *Implicarea* în activităţile convenţionale micşorează posibilităţile de a mai consuma timp şi energie în cadrul unor acţiuni antisociale. Desfăşurarea activităţilor conformiste îi asigură tânărului ocazia de a dobândi un statut socioprofesional adecvat;

— *Convingerea* individului că trebuie să se subordoneze societăţii. Credinţa tinerilor în validitatea sistemului de valori şi a nonnelor societăţii împiedică tendinţa lor de a se implica în activităţile deviante sau delincvenţiale.

În încercarea de operaţionalizare a teoriei controlului social, sociologii americani M.D. Wiatrowski, D.B. Griswoold şi M.K. Roberts (1981; qpwd Gottfredson şi T. Hirschi, 1990) au construit un chestionar cuprinzând patru scale formate din itemi ce corespund celor patru constructe ale lui Hirschi (ataşament, angajament, implicare şi convingere). Scopul a fost acela de a surprinde tendinţele spre devianţă ale minorilor. Cei trei autori au reuşit explicarea – prin intermediul metodei grafurilor-a 32.5% din varianţa delincvenţei.

În lucrarea lor *Teoria generală a crimei* (1990), IVI. Gottfredson şi T. Hirschi au subliniat importanţa *autocontrolului* ca primă cauză a crimei. Autorii au identificat şase elemente ale autocontrolului şi au sugerat că oamenii cu niveluri mai scăzute ale acestuia tind să fie mai impulsivi, mai insensibili, centraţi mai mult pe aspectele fizice (decât pe cele psihice), lipsiţi de capacitatea de planificare şi previziune, care îşi asumă riscuri mari şi au nivele mai scăzute ale toleranţei la frustrare. Toate aceste caracteristici explică implicarea mai probabilă în actele infracţionale. Autorii consideră că aceste trăsături apar în copilăria timpurie, tind să se structureze împreună, să acţioneze în tandem şi să persiste de-a lungul vieţii, producând o structură psihică distinctă şi coerentă.

Autocontrolul nu este doar cauza principală a crimei, ci se află în legătură cu o varietate de alte comportamente şi cu consecinţele lor

sociale (vezi T. Evans şi colab., 1997). *Controlul social scăzut influenţează* implicarea în manifestările comportamentale a căror natură este similară crimei, numite „comportamente imprudente". Acestea sunt adesea privite ca deviante şi, la fel ca şi actele criminale, implică o capacitate redusă de planificare, asigură recompense imediate şi multă stimulare şi excitaţie. Gottfredson şi Hirschi arătau că şi *nivelul scăzut al autocontrolului* are consecinţe sociale importante: eşecul în activitate, în adaptarea instituţională şi în formarea legăturilor sale sociale. Indivizii cu nivel scăzut de autocontrol nu sunt capabili de planificare, de amânarea gratificaţiilor, nu au activităţi preferate, nu pot să rezolve diferite probleme sau să-şi păstreze prietenii; au tendinţa de a se asocia cu alţii cu nivel scăzut al autocontrolului şi de a se confrunta cu instabilitatea slujbei. Şomajul, timpul mare petrecut în stradă în compania unor alţi devianţi favorizează implicarea în activităţile criminale. Toate explicaţiile comportamentului deviant prin învăţarea socială, asocieri diferenţiale, subculturile deviante sunt mediate prin variabila autocontrolului scăzut, susţin Gottfredson şi Hirschi. Deşi a fost verificată în cazul unor infracţiuni mai puţin grave şi a comportamentelor imprudente, teoria nu reuşeşte să explice abaterile normative grave comise de infractori.

Cei doi cercetători admit că multe sunt realizate în grup, că grupul poate facilita unele activităţi care apar prea grele sau prea periculoase atunci când sunt realizate individual (cum ar fi tâlhăria), dar susţin că slabul autocontrol nu este dobândit în cadrul acestor grupuri. „Dimpotrivă, participarea la aceste grupuri este un indicator al slabului autocontrol" (Gottfredson şi Hirschi, 1990, p. 159). Spre deosebire de teoria constrângerii, autorii teoriei generale a crimei nu cred că delincvenţii sunt orientaţi spre viitor, pe care-l văd lipsit de perspective şi care i-ar constrânge să acţioneze criminal. Eşecul economic reprezintă el însuşi un indiciul lipsei de autocontrol a indi\ olului care a devenit deviant sau delincvent.

2. Efectele perverse ale controlului social. Modalităţile i tinereţe de manifestare ale controlului social pot avea şi o serie de efecte perverse, neaşteptate. În mod paradoxal, nu numai absenţa miitrolului social, ci şi prezenţa lui poate genera sau favoriza comportamentul deviant. Ironia face ca, la un moment dat, reprezentanţii organelor controlului social să joace, mai mult sau mai puţin voluntar, un rol

activ în producerea şi întărirea devianţei. Gary T. Marx (2002) amintea câteva dintre modalităţile prin care efectele perverse ale controlului social apar: escaladarea, non-constrângerea şi lacilitarea secretă.

Escaladarea se referă la acţiunile de constrângere şi întărire a normelor care, în loc să limiteze devianţa, o favorizează, conducând la abaterile normative. *Non-constrângerea* constă în evitarea sancţionării adecvate a unor devianţi (de pildă, a celor transformaţi de poliţişti în informatori), care poate conduce la menţinerea sau întărirea comportamentului antisocial. *Facilitarea secretă* se referă la acţiunile secrete ale poliţiei favorabile producerii devianţei şi în scopul prinderii unor infractori (de pildă, prin organizarea unui flagrant). Alte modalităţi prin care autorităţile contribuie la apariţia devianţei – aşa cum sugerase S.J. Prohl (2002) – sunt simpla definire a anumitor conduite ca fiind indezirabile şi scoaterea lor în afara legii.

Revenind la modalităţile indicate de Marx, vom spune că *escaladarea* reprezintă modalitatea cea mai clară prin care autorităţile contribuie la încălcarea regulilor, favorizând practic producerea devianţei. Conform lui G.T. Marx (2002, p. 9), cele „cinci elemente analitice ale escaladării sunt:

1.5. O creştere a frecvenţei violărilor originale.

1.6. O creştere a seriozităţii violărilor, incluzând sporirea violenţei cu care actul deviant este comis.

1.7. Apariţia unor noi categorii de violatori şi de victime (fără o evidentă diminuare a celor deja existente).

1.8. O creştere a implicării, o sporire a deprinderilor şi eficienţei celor angajaţi în devianţă.

1.9. Apariţia violărilor ale căror definiţii sunt legate de intervenţia controlului social".

Implicarea poliţiei în conflictele familiale, în mulţime şi în accidentele de maşini poate favoriza apariţia violenţei atunci când aceasta nu era iminentă sau poate spori seriozitatea situaţiei. Răspunzând provocărilor autorităţii lor în diverse situaţii sociale, poliţiştii se pot implica într-o serie de *acţiuni preventive* (cunoscute şi sub denumirea eufemică de „coerciţie constructivă" sau „violenţă preventivă"), care conduc adesea la amplificarea manifestărilor violente. Murry A. Straus (1991) arăta că în SUA, poliţia primeşte mai multe solicitări de a interveni în conflictele domestice comparativ cu

alte contexte (infracţionale sau potenţial criminale) şi cei mai mulţi poliţişti mor la datorie în confruntările domestice şi nu alte tipuri de intervenţie (cum ar fi: conflictele stradale, urmărea sau prinderea infractorilor etc.).

Non-constrângerea face ca rolul autorităţilor în producerea devianţei să nu mai fie la fel de vizibil şi direct ca în escaladare sau facilitarea secretă. De regulă, cei care întreţin relaţii non-constrângătoare cu poliţia o fac în speranţa că vor fi mai blând sancţionaţi. Atunci când apare în forme organizate este şi cel mai greu de evidenţiat empiric.

Poliţia poate adopta o politică de tip non-constrângere cu privire la:

— „Informatorii care îi oferă informaţii cu privire la transgresiunile legale ale altora şi/sau ajută la desfăşurarea investigării lor juridice;

— Directorii sau antreprenorii care acceptă să menţină activitatea lor ilegală în anumite limite acceptabile;

— Indivizii care fie reglează direct comportamentul celorlalţi folosind mijloace pe care poliţia nu le are sau nu are voie să le folosească, fie iau măsurile dorite de autorităţi, dar care sunt considerate politic prea riscante ca să fie adoptate de acestea" (G.T. Marx, 2002, p. 13)

În S.U.A., un fost director FBI afirma că: „fără informatori (intern nimic" (*New York Times*, 16 aprilie, 1974). Dacă astăzi declainjiile publice nu mai sunt asemănătoare, nu înseamnă că practica s-a modificat radical.

Facilitarea secretă sau ascunsă are drept scop fundamental „provocarea cuiva să încalce legea". În anumite situaţii, poliţia poate utiliza anumite tactici de provocare controlată a infracţiunii, reprezentanţilor ei fiindu-le permis să:

— Sugereze comiterea unei infracţiuni unui individ;

— Să stabilească cu un subiect o relaţie destul de apropiată pentru a-i câştiga încrederea;

— Oferirea mai multor oportunităţi subiectului pentru comiterea delictului;

— Maximizarea posibilităţii de fi înţeles în legătură cu act infracţional sugerat.

Pentru atingerea acestor obiective, poliţia poate acţiona în diverse modalităţi, dintre care Marx (2002) identifică trei: 1. poliţiştii sub acoperire care se infiltrează în grupările criminale şi cooperează cu membrii acestora în acţiuni ilegale (de pildă, cumpărare sau vindere de droguri, prostituţie, furtul de maşini sau activităţile grupărilor politice percepute ca periculoase etc.); 2. generarea secretă de către poliţie a oportunităţilor pentru producerea infracţiunilor, fără a fi deconspirată (de exemplu, poliţia poate folosi femeile-poliţiste deghizate în femei (în vârstă sau tinere atrăgătoare) vulnerabile pentru a provoca furtul şi atacul asupra lor, sub supravegherea strictă a altor poliţişti); 3. poliţia generează în mod secret motivaţia generatoare de infracţionalitate, fără a fi deconspirată (de pildă, în controversata „operaţiune Hoodwink", FBI-ul a încurajat conflictul dintre Partidul Comunist şi clemente ale crimei organizate, aşa cum arată F. Donner (1976).

Deşi sunt tratate analitic – ca tipuri distincte de interdependenţă devianţă-control social –, există situaţii în care sunt utilizate mai multe modalităţi de facilitare secretă. De pildă, escaladarea poate da naştere acţiunilor de tip non-constrângere, ca urmare a creşterii oportunităţii coruperii poliţiştilor. Astfel, o instituţie menită să asigure conformarea indivizilor poate ajunge să îndeplinească rolul opus celui cu care a fost investită.

3. Teoria rezistenţei la frustrare. Autorul transpunerii psihologice a teoriei controlului social, Walter C. Recidess (1963) a conceput un model al delincvenţei care analizează mecanismele de apărare împotriva devierii indivizilor de la normele legale sau sociale, în centrul modelului său se află noţiunea de *structură interioară* a individului, un fel de scut de rezistenţă împotriva frustrării şi agresivităţii, şi cea a *structurii sociale externe*, alcătuită din grupurile de apartenenţă ale persoanei, care are aceeaşi menire: protecţia împotriva demoralizării şi seducţiei.

Reckless a contrazis ideea unei corelaţii pozitive între frustrare şi agresivitate, susţinând că presiunile sociale (condiţiile economice şi de locuit, lipsa oportunităţilor), diferiţii factori de atragere (prietenii delincvenţi), demoralizările (statutul scăzut) sau seducţia (atracţia exercitată de modelele deviante), deşi favorizează comportamentul criminal sunt anulate, neutralizate de cele două structuri de rezistenţă.

Structura externă îi asigură individului accesul la o serie de drepturi şi de obligaţii, alternative de acţiune, accesul la un anumit statut socio-economic, un grup de prieteni, sentimentul coeziunii şi apartenenţei, o identitate socială atractivă. *Cea internă* îi oferă individului un anumit nivel al toleranţei la frustrare, un set ierarhic de norme şi valori, un anumit nivel al conştiinţei morale, o identitate personală pozitivă, satisfacţie de sine, conştiinţa scopurilor şi aspiraţiilor. Dintre aceste două structuri, cea interioară este considerată a fi cea mai importantă. Ea reprezintă un adevărat „scut de rezistenţă" împotriva abaterilor de la normele sociale şi a demoralizării şi poate fi cunoscută prin testele de personalitate şi de predicţie, poate fi modelată şi întărită.

Atunci când cele două structuri sunt slab dezvoltate, conduita deviantă este mult mai probabilă. Dacă acestea sunt puternice, probabilitatea apariţiei infracţiunilor scade foarte mult. De asemenea, dacă structura externă de rezistenţă este slabă, structura internă trebuie să fie foarte puternică pentru a se împotrivi presiunilor interioare şi exterioare. Recidess susţine existenţa unui continuum de factori organizaţi pe verticală (de la presiunile interne cele mai adânci şi până la cele sociale), cuprinzând mai multe straturi ce determină comportamentul deviant. Astfel, un copil provenit din mediul infracţional poate să evite „cariera infracţională", dacă rezistenţa sa internă este funcţională şi suficient de puternică: un bun autocontrol, realism, forţă eului etc. (N. Mitrofan şi colab. 1992).

În fine, se cuvine să menţionăm faptul că, teoria acoperă doar o zonă medie a fenomenului deviant (*middle range theory*), ea încercând să ofere mijlocele pentru prevenirea delincvenţei la vârste vulnerabile, dar neputând fi aplicată la extremele devianţei. Teoria nu este aplicabilă în cazul infracţiunilor compulsive, care sunt rezultatul puseurilor interne anormal de puternice (cărora eul nu le poate face faţă) sau al comunităţilor care duc o existenţă în afara legii, cum ar fi: unele grupuri minoritare sau familiile care trăiesc din cerşit. Deşi Reckless şi-a etichetat teoria ca fiind non-cauzală, concluziile lui nu au fost convingătoare în acest sens. Este însă o teorie care a pregătit trecerea spre teoriile non-cauzale.

4. Teoriile non-cauzale

III. 4.1. Precursorii

Una dintre primele scheme generale ale actului criminal (ale omuciderii) este cea propusă de E. de Greeff (1947). Etapele parcurse de criminal sunt următoarele: 1. Tendinţa subconştientă spre crimă, susţinută de numeroase elemente inconştiente, este conştientizată spontan (apare ideea „dispariţiei" victimei). Acţiunea criminală este inhibată, de regulă, ca urmare a intervenţiei conştiinţei morale; 2. Viitorul criminal parcurge o a doua etapă plină de ezitări: el acceptă ideea „dispariţiei" cuiva, dar alternează între a lăsa ca acest lucru să se producă natural sau ca urmare a acţiunii sale. Greşelile victimei tind să fie exagerate, concomitent cu înnobilarea motivaţiei criminale. Decizia nefiind luată, precipitarea acţiunii ar duce la realizarea ei cu neglijenţă; 3. În cea de-a treia etapă este luată decizia suprimării vieţii cuiva. Lupta interioară este acută, acţiunea putând oricând răbufni. E. de Greeff aprecia că traseul criminal poate fi oricând întrerupt de acţiunea forţelor inhibitorii interne sau externe. Există unele fluctuaţii de la această schemă în funcţie de particularităţile psihomorale ale individului şi de cele conjuncturale. Atunci când acestea nu intră în funcţiune, putem fi în faţa unora dintre cele mai grave acţiuni criminale, din moment ce infractorul consideră că ceea ce face este un act banal.

Autorul teoriei personalităţii criminale, J. Pinatel (1960), a făcut şi el unele consideraţii legate de trecerea la act. Autorul a considerat că acţiunea criminală se produce atunci când individul nu este reţinut de teama respingerii primite din partea membrilor comunităţii – fapt asigurat de egocentrism – sau de teama pedepsei sociale, proces asigurat de labilitate. Agresivitatea permite depăşirea diferitelor obstacole externe, iar indiferenţa afectivă intervine pentru a-i permite individului să lezeze oricând bunăstarea fizică sau psihică a uni alte persoane. Accentul este, astfel, pus pe factorii de natură afectivă.

III. 4.2. Modelul arborelui

Criticând ideea lui Merton cu privire la posibilitatea indivizilor de a-şi alege modalitatea adaptativă în mod conştient şi voluntar, indiferent de relaţiile cu ceilalţi, A. Cohen şi-a prezentat modelul de trecere la actul criminal după lansarea *teoriei subculturilor sau bandelor delincvente* (1955). În lucrarea sa *Devianţă şi control* (1966), Cohen consideră că actul deviant constă într-o succesiune de etape, în cadrul cărora, individul are în permanenţă posibilitatea de a schimba

direcţia. Dacă unele teorii pun accentul pe autorul conduitei deviante, iar altele pe situaţia în care acesta acţionează, perspectiva interacţionistă ţine seama de ambii factori: actor şi situaţie. Ţinând seama de această ultimă perspectivă, Cohen nota că indivizii iau decizia de a acţiona într-o anumită direcţie (care nu este neapărat deviantă), în funcţie de scopul fixat, fără a avea în minte ideea de *devianţă*. În următoarea etapă, acţiunea sa nu depinde în întregime de starea lucrurilor din momentul iniţial, individul fiind pus în faţa a cel puţin două alternative din care trebuie să aleagă una. Continuarea acţiunii va depinde de starea de moment a actorului şi de particularităţile noii situaţii în care acesta se află. Anumite lucruri pot fi prevăzute din timp, altele nu (de exemplu, apariţia unui martor al infracţiunii sau a unui poliţist). Transpunând aceste idei într-o formă grafică Cohen realiza *modelul arborelui*, pe care îl reprezenta grafic astfel (*apud V*. Cioclei, 1998, p. 141):

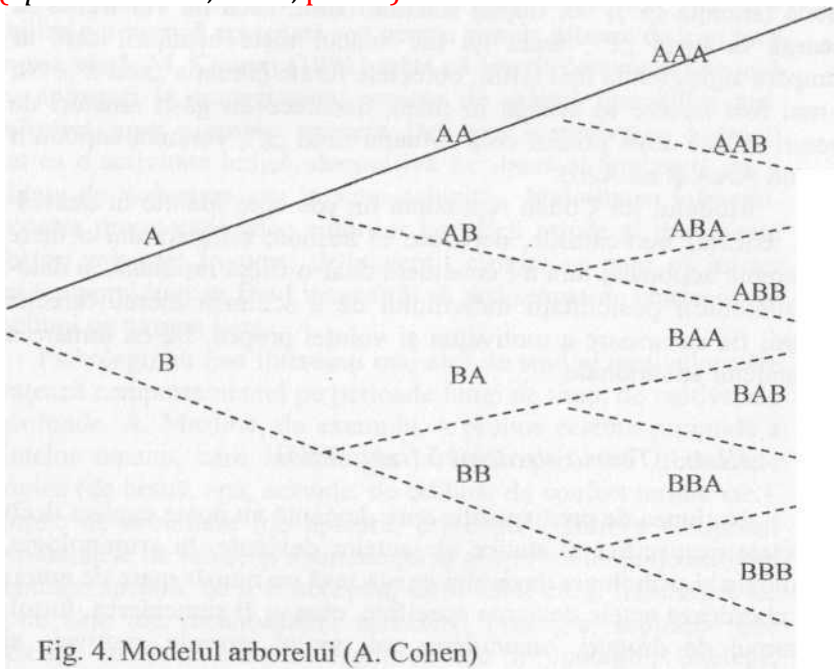

Fig. 4. Modelul arborelui (A. Cohen)

Această schemă poate fi ilustrată pornind de la următorul exemplu: doi prieteni, X şi Y, se plimbă gândindu-se cum să facă rost de bani pentru a se distra într-o discotecă. Y îi propune lui X să treacă pe la un amic să-i ceară nişte bani (direcţia B), în timp ce X, obişnuit cu mici furturi, îi propune lui Y să vadă ce găsesc într-o maşină pe care a

văzut-o descuiată în timp ce hoinăreau pe stradă (direcţia A). Pentru că varianta A li se pare mai sigură, optează pentru acesta. Plecând de la A, dacă starea de lucruri apare ca fiind „w" (strada pustie), ei vor alege varianta AA; dacă starea de lucruri devine „nonw" (apariţia trecătorilor sau, mai rău, a unui poliţist), atunci cei doi prieteni vor fi nevoiţi să aleagă varianta AB. Pentru că situaţia este de tipul „w", cei doi deschid maşina şi iau câteva obiecte, pe care vor încerca să le valorifice. Dacă vor găsi cumpărători de chilipiruri pe stradă (situaţia „z"), vor obţine imediat banii, dacă nu vor trebui să meargă în piaţa „P", unde îşi fac veacul nişte bişniţari, care ar cumpăra sigur, dar şi mai ieftin, obiectele furate (situaţia „non-z"). Nu a mai fost nevoie să ajungă în piaţă, deoarece au găsit amatori de lucruri ieftine după primul colţ. Situaţia fiind „z", varianta acţiunii a devenit AAA şi nu AAB.

Modelul lui Cohen reprezintă un pas spre înainte în dezvoltarea teoriilor non-cauzale, deoarece el atribuie infractorului o mare autonomie acţională, fără a-l considera doar o fiinţă raţională, şi datorită sublinierii posibilităţii individului de a schimba mereu direcţia acţiunii fie ca urmare a motivaţiei şi voinţei proprii, fie ca urmare a influenţelor situaţionale.

d) *Teoria strategică* (*acţională*)

Noţiunea de predispoziţie spre devianţă nu poate explica decât aspectele nespecifice şi statice ale actelor deviante. În criminologie, sociologie şi psihologia devianţei există însă un număr mare de autori care abordează actele deviante specifice, cum ar fi sinuciderea, furtul, consumul de droguri, omuciderea sau violul, etapele, motivele şi strategiile lor sau situaţiile în care se produc.

1. Analiza motivaţiei, ca factor declanşator al acţiunii deviante. Motivaţia constituie ansamblul nevoilor şi motivelor unei persoane. Motivele orientează, iniţiază şi reglează acţiunile în direcţia atingerii unor obiective mai bine sau mai slab conştientizate. Motivele conştiente sunt cele voluntare, care indică opţiunile utilizate pe termen scurt, în timp ce motivele mai puţin conştientizate sunt cele care orientează acţiunea şi cursul vieţii pe termen mai lung.

Spre deosebire de teoriile psihiatrice care reduc crima, furtul sau sinuciderea la statutul de simplu simptom, analiza strategică dezvoltată de M. Cusson (1981) abordează actele deviante ca soluţie a unei probleme sau ca mijloc de atingere a unui anumit scop. În această

perspectivă, importantă devine *căutarea motivaţiei acţiunii*. J. Baechler (1975), de pildă, a demonstrat că oamenii se sinucid pentru a scăpa de o situaţie insuportabilă, pentru a plăti o greşeală, pentru a culpabiliza o persoană apropiată sau pentru simpla plăcere de a se juca cu propria viaţă. M. Cusson (1981) arăta că tinerii delincvenţi se lasă adesea antrenaţi în transgresiuni variate de dragul senzaţiilor tari. Vandalismul, spre exemplu, aparent fără nicio motivaţie, poate fi realizat ca o activitate ludică, deopotrivă excitantă şi amuzantă, ca o modalitate de răzbunare sau în scop achizitiv. Majoritatea infracţiunilor contra proprietăţii aduc autorilor beneficii rapide şi interesante cu eforturi minime. În plus, delincvenţii cronici se pare că au un orizont temporal îngust, fiind incapabili să ţină seama de consecinţele unei acţiuni pe termen lung.

Psihologii au fost interesaţi mai ales de studiul motivelor care influenţează comportamentul pe perioade lungi de timp, de motivaţiile mai profunde. A. Maslow, de exemplu, a propus celebra piramidă a trebuinţelor umane, care include de la bază spre vârf: trebuinţele fiziologice (de hrană, apă, sexuale, de odihnă, de confort termic etc.), trebuinţele de securitate (de apărare, protecţie, echilibru emoţional etc.), trebuinţele de iubire şi apartenenţă la grup (trebuinţa de afiliere, de identitate socială, de a fi acceptat, de fi iubit etc.), trebuinţele de stimă de sine (de recunoaştere, apreciere, prestigiu, aspiraţia spre competenţă etc.), trebuinţele cognitive (de a cunoaşte, înţelege, descoperi, explora, de a fi curios, de a modifica mediul înconjurător etc.), trebuinţele estetice (de frumos, armonie, echilibru, simetrie, ordine etc.) şi trebuinţele de autorealizare (trebuinţa de autoactualizare, de a-şi dezvolta potenţialul, de a se realiza şi împlini). Maslow susţine că la indivizi trebuinţele se realizează în ordinea indicată, de la bază spre vârf, deşi nu toţi cercetătorii au fost de acord cu această concluzie. Aceasta înseamnă că trebuinţele superioare sau de dezvoltare (ultimele trei) nu se pot realiza dacă nu au fost satisfăcute cele de deficienţă, care apar în urma unei lipse (primele patra trebuinţe). Copilul îşi va canaliza acţiunile în direcţia scopurilor superioare, socialmente dezirabile atunci când îi sunt satisfăcute adecvat trebuinţele de deficienţă. Nesatisfacerea acestora – ca urmare a abuzurile frecvente sau a numeroasele carenţe ale mediului educaţional – nu numai că îl împiedică pe copil şi, ulterior, pe adult să

acceadă la cele superioare, dar îl şi condamnă la subdezvoltare, inadaptare şi conduite deviante.

Studiile despre trebuinţele fundamentale umane au arătat că există motive universale care au baze fiziologice şi consecinţe psihologice, comportamentale sau sociale distincte. Ele sunt comune oamenilor conformişti şi celor nonconformişti, devianţi sau infractori. Deşi pe baza testului de apercepţie tematică (TAT) au fost alcătuite liste destul de largi de motive biologice şi psihosociale, unii autori s-au concentrat asupra trebuinţelor mai importante. M.C. McCIleland (1985) a propus *teoria motivaţiei de realizare* şi a susţinut că trei motive sunt mai importante în declanşarea comportamentului uman: nevoia de realizare (dorinţa de atingere a unor scopuri, conform unor standarde de excelenţă), de apartenenţă (de apreciere, acceptare, iubire de către membrii unui grup social) şi de putere (de statut, de impunere a propriei voinţe, de dominare). Un tânăr delincvent poate încerca să se perfecţioneze în tehnicile criminale pentru a-şi atinge scopurile tot mai ridicate, din nevoia de realizare. Delincventul minor poate prefera să petreacă mult timp în banda de pe stradă deoarece aceasta reprezintă singurul grup în care se simte apreciat şi acceptat. Multe dintre crimele relazate cu violenţă apar din dorinţa satisfacerii nevoii de putere a delincventului, nevoie pe care nu şi-o poate realiza decât în relaţie cu victima (nu şi în cadrul relaţiilor şi a instituţiilor sociale).

Aceste trei nevoi se suprapun în mai mare măsură trăsăturilor de personalitate: de pildă nevoia de realizare se leagă de conştiinciozitate, puterea de extraversiune, afilierea de amabilitate.

La rândul lor, R.M. Ryan şi E.L. Deci (2000) au propus *teoria autodeterminării* care susţine că atunci când nu se confruntă cu vreo lipsă indivizii tind să atingă niveluri ridicate ale competenţei personale. Trebuinţele înnăscute sunt tot trei la număr: trebuinţa de competenţă (ca motiv al stăpânirii situaţiilor), trebuinţa de a stabili relaţii (dorinţa de fi legat de alţii) şi trebuinţa de autonomie (de angajare în activităţi care permit exercitarea propriei voinţe, decizii). Nesatisfacerea acestor nevoi (sau a unora dintre ele) pe termen lung conduce la eşecul individului în plan social şi relaţional şi, în cele din urmă, la delincvenţă. Toate aceste nevoi ajung să fie realizate de delincvenţi în manieră egocentrică, în dauna confortului şi interesului

celorlalţi.

2. Teoria alegerii raţionale. Ca orice alt act intenţional, actul deviant este definit ca o *încercare de îmbunătăţire a situaţiei* autorului său. Înlocuirea unei stări de lucruri, mai puţin satisfăcătoare, cu una care să mulţumească în mai mare măsură, implică o anumită activitate intelectuală. Planul acţiunii poate fi elaborat raţional, dincolo de scopul ei condamnabil. Fiind confundaţi cu situaţii incerte, devianţii se pot însă înşela în alegerea mijloacelor de realizare a scopului lor. Incertitudinile unei crime sunt legate de teama infractorului de nu fi surprins, de a nu fi văzut sau auzit de vecinii victimei, de „tăria psihologică" în timpul acţiunii şi ulterior ei, de „tăria psihologică" a complicelui etc. Sancţionarea legală a unui act deviant nu anulează caracterul său „raţional".

În înţelegerea şi explicarea tendinţei spre comportamentul deviant sau criminal, unii cercetători au introdus conceptul de *alegere personală*. El trimite la raţionalitate şi la alegerea raţională. *Teoria alegerii raţionale*, ale cărei origini se regăsesc în lucrările clasice ale lui C. Beccaria şi J. Bentham, s-a dezvoltat rapid în anii 1970 – 1980 şi s-a orientat asupra procesului luării deciziei în actul criminal. Ideile ei de bază sunt următoarele:

fiinţa umană este raţională; raţionalitatea înseamnă calcul;

«indivizii aleg liber orice comportament, conformist sau deviant; elementul central al calculului este analiza raportului costbeneficii, plăcere-suferinţă; alegerea este realizată în scopul maximizării beneficiilor, a plăcerii individuale; alegerea poate fi controlată prin intermediul percepţie şi înţelegerii pedepsei potenţiale; statul e responsabil să menţină ordinea; severitatea, promptitudinea şi siguranţa aplicării pedepselor sunt elemente-cheie în înţelegerea puterii legilor de a guverna comportamentul uman.

Conceptul de *cost al devianţei* este definit prin tot ceea ce deviantul pierde sau riscă în realizarea unui scop. Costurile principale decurg din reacţia socială: riposta victimelor, blamul, conflictul cu cei apropiaţi, excluderea, arestarea, privarea de libertate etc. Teoria sugerează că activitatea delincventă aduce autorilor ei mai multe avantaje decât ne imaginăm în mod obişnuit. Analizând biografiile criminalilor, Cusson (1981) conchide că acţiunile delictuale permit satisfacerea unor numeroase dorinţe, rezolvarea unor situaţii, trăirea

unor stări emoţionale foarte intense şi amuzamentul. Fiind un mijloc (din multe altele) de realizare a unor scopuri urmărite de toată lumea, mulţi tineri se lasă antrenaţi în delincvenţă. Doar o parte dintre ei se vor lăsa implicaţi în delincvenţă gravă, şi aceasta atunci când infracţiunea criminală le apare ca fiind soluţia cea mai accesibilă a problemelor lor.

Comportamentul se prezintă ca o succesiune de acte direct observabile şi interpretabile, în cadrul căreia deviantul îşi păstrează luciditatea, îşi face uncie calcule şi, în funcţie de oportunităţi, ia o decizie raţională *din punctul său de vedere*. În această perspectivă, comportament deviant sau criminal trebuie privit ca un eveniment ce apare atunci când autorul lui riscă să încalce legea după evaluarea situaţiei sale personale (a nevoii de bani, de valori personale, de experienţe de învăţare) şi a factorii situaţionali (cât de bine e protejată o ţintă sau o potenţială victimă, câţi vecini are aceasta, cât de eficientă este poliţia în zona în care locuieşte ţinta etc.). Înainte de a realiza o infracţiune, criminalul raţional evaluează riscurile acţiunii, seriozitatea pedepsei, valoarea câştigurilor posibile şi nevoia de a-şi atinge scopul criminal.

În analiza circumstanţelor externe care precedă şi însoţesc actul deviant, paradigma raţionalităţii identifică trei direcţii de studiu:

111.4.4. oportunitatea, b. pieţele şi c. influenţa socială.

— Cele mai analizate *oportunităţi* pentru devianţă pot fi grupate în trei categorii (Cohen şi Felson, 1979, M. Cusson, 1986):

obiceiurile de viaţă care favorizează contactele dintre delincvenţi şi ţintele lor. locurile pe care obişnuiesc să le frecventeze, traseele urmate, cartierele în care locuiesc etc.; *interesul şi vulnerabilitatea ţintelor*, maşini neîncuiate, locuinţe goale, neocupate, persoane fără apărare care se plimbă noaptea etc.; *accesul la instrumente sau substanţe care facilitează actul deviant*: arme, otrăvuri, şperacluri, seringi, droguri etc.

— Devianţii sunt interesaţi de *preţurile bunurilor şi serviciilor asociate unui act infracţional*, cum ar fi: *preţurile de vânzare a obiectelor furate*, *ale altor instrumente necesare comiterii actului deviant*, *ale drogurilor*, *armelor* etc. *sau cele privind probabilitatea şi severitatea sancţiunilor sociale şi penale*. Acestea se stabilesc pe piaţa neagră (piaţa neagră a obiectelor furate, a drogurilor sau pe piaţa

pedepselor: cererea penală este exprimată de parlamentari, grupurile de victime sau de mass-media, iar oferta este dată de judecători şi autorităţile corecţionale). De exemplu, dacă cererea de maşini pe piaţa neagră creşte, creşte şi preţul acestora iar hoţii de maşini vor avea tendinţa să fie mai activi.

— Devianţa este supusă *influenţei sociale*. Astfel, adolescenţii care au *prieteni delincvenţi* ajung să comită mai des delicte, comparativ cu cei care nu au. Chiar şi sinuciderea pare a fi supusă procesului influenţei sociale. Atunci când pe prima pagină a *ziarelor* se prezintă o sinucidere, în luna următoare se înregistrează o recrudescenţă a suicidului. D. Phillips (1974) constata că, mai ales după relatarea pe larg a unei sinucideri, în ziarului *New York Times*, are loc o creştere deosebit de mare a numărului de sinucideri înregistrate ulterior. Acest lucru se explică prin faptul că, atunci când ne confruntăm cu o problemă, tindem să adoptăm soluţii de-a gata. Ele ne sunt oferite de „modelele" pe care le găsim la cei din jurul nostru. Influenţa subculturilor deviante (a grupurilor de infractori) se explică şi prin faptul că anumite activităţi nu pot fi realizate decât prin coordonarea eforturilor individuale, ale mai multor confraţi devianţi.

Prin urmare, în cadrul acestei perspective, deviantul este considerat *activ din punct de vedere intelectual*, căutând să analizeze situaţiile în scopul găsirii soluţiei celei mai comode şi mai puţin riscante, fără a ignora ocaziile apărute sau sprijinul confraţilor săi. Frecvenţa actelor deviante este afectată de orice schimbare socială ce modifică raportul dintre avantajele şi inconvenientele lor. Aşa se explică creşterea furturilor în statele occidentale sau diminuarea sinuciderilor în Marea Britanie, după 1962.

Un alt concept important este acela al *raţionalităţii subiective* sau al *raţionalităţii limitate* – care răspunde nevoilor şi pulsiunilor subiective ale individului. Delincventul poate lua, ca şi nondelincventul, până la un punct decizii raţionale. Ştim că raţiunea acţionează în strânsă interacţiune cu afectivitatea. Omul nu este o fiinţă prin excelenţă raţională, cum s-a proclamat adesea de la Aristotel încoace, ci una care *tinde* spre raţionalitate. Imaginea toxicomanului total subjugat de o nevoie ce nu poate fi reprimată, care suferă în condiţiile privării de drog este, cel mai adesea, aceea a unui individ iraţional, cu o conduită automatizată. Această reprezentare

este însă exagerată. În cadrul unei anchete asupra a 135 de heroinomani englezi, T. Bennett (1986) a ajuns la concluzia că numeroşi narcomani reuşesc să se abţină de la orice drog, pe perioade care ajung până la câţiva ani şi că ei exercită un control asupra dozelor pe care le iau. De asemenea, mulţi consumatori de droguri îşi modulează consumul în scopul de a maximiza beneficiile şi de a minimaliza costurile. Printre motivele mai frecvente ale heroinomanilor intervievaţi de Bennett se află nu numai nevoia de a scăpa de simptomele sevrajului, ci şi trăirea unei senzaţii de bine, dorinţa de rămâne la unison cu prietenii sau dobândirea siguranţei în raporturile sociale. Prin urmare, principiul raţionalităţii limitate sugerează că delincvenţii nu au întotdeauna obiective clare, situaţiile în care se află le limitează opţiunile, iar informaţiile pe care le deţin sunt insuficiente. De aceea, în cazul lor, nu putem vorbi de decizii propriu-zis raţionale, deoarece nu au posibilitatea de a alege mijloacele optime de satisfacere a scopurilor lor.

Analizele economice ale crimei au la bază ideea că: autorii infracţiunilor economice şi a celor informatice sunt indivizi raţionali (infractori oportunişti sau ocazionali). Aşadar teoria alegerii raţionale explică suficient de bine actele delincvenţiale de tip instrumental realizate în scop economic, furturile stradale, cele care afectează proprietatea publică sau privată. Deşi sintagma *raţionalităţii limitate* a fost extrem de utilă în înţelegerea faptului că în diferite tipuri de acte criminale, autorii pot fi parţial raţionali, teoria eşuează în explicarea crimelor spontane, impulsive, a celor comise cu violenţă.

3. Strategiile criminale. Teoria refuză orice explicaţie cauzală, nefiind interesată atât de viaţa şi personalitatea delincventului, cât de actele lui criminale. Ea subliniază faptul că delincventul ţine seama de două elemente distincte: victima şi autorităţile, în funcţie de care trebuie să-şi adapteze comportamentul.

De aici rezultă cele *două strategii ale delincventului*: una faţă de *victimă*, alta faţă de *autoritate*. Conflictele resimţite de deviant (reale sau imaginare) sunt însă multiple şi, de aceea, strategiile utilizate vor trebui să fie diverse şi adaptabile, pentru a-i asigura evitarea pedepsei.

Spre exemplu, Canter şi Salfati au reevaluat clasificările FBI în materie de *omucidere* în scopul de a valida o metodă mai fiabilă de realizare a profilului criminal (*apud* L. Montet, 2002), ilustrând

implicit cele două strategii ale criminalului. Procesele verbale ale poliţiei asupra a 82 de crime izolate, fiecare realizată de un criminal unic, au făcut obiectul unei analize statistice multidimensionale în baza cărora autorii au propus următoarea tipologie *în funcţie de scena crimei*:

scena crimei de tip expresiv-impulsiv: victima găsită la locul crimei, cu multiple răni pe întregul corp, arma adusă cu sine la faţa locului, antecedente de agresiune sexuală, de violenţă asupra persoanelor şi bunurilor, încălcări ale ordinii publice; *scena crimei de tip instrumental-oportunisv*. crimă la domiciliul victimei, victimă în vârstă şi/sau de sex feminin, multiple leziuni realizate manual pe o singură parte a corpului, agresiune sexuală, bunuri sau valori furate, faţa victimei acoperită, antecedente de furt şi spargeri (furt prin efracţie), familiar locului, cunoaşte victima; *scena crimei de tip instrumental-cognitiv*: corpul victimei a fost mutat din locul crimei, ascuns şi găsit în exterior, autor conştient de urme/probe potenţiale, pedepse carcerale anterioare.

Scena crimei şi strategia elaborată de criminal atât în funcţie de victimă, cât şi de autoritate apar şi mai evidente în tipologia propusă de Grupul de Studii Comportamentale din cadrul FBI, sub conducerea lui Robert K. Ressler şi Vernon J. Geberth, care include criminalul organizat şi cel neorganizat.

Criminalul organizat îşi foloseşte inteligenţa în elaborarea strategiei în raport cu autorităţile: el îşi premeditează crima, este metodic şi viclean, îşi pregăteşte din timp arma pe care o ascunde ulterior, crimele sale fiind gândite în detaliu. Scena crimei este organizată: cadavrul este deplasat de la locul crimei şi ascuns, urmele sau amprentele fiind înlăturate cu grijă, pentru a face imposibilă descoperirea sa. Are o bună mobilitate (maşină), crima fiind comisă la mare distanţă de locul în care trăieşte şi lucrează. Cu toate acestea, după comiterea crimei îşi poate schimba locul de muncă sau oraşul de rezidenţă pentru a i se pierde urma şi mai mult.

În raport cu victima îşi foloseşte abilitatea de a comunica pentru a-şi manipula victimele, fiind conştient de gravitatea faptelor sale, ale căror consecinţe le urmăreşte în presă. Fanteziile şi ritualurile sunt extrem de importante, criminalul organizat fiind excitat de cruzimea actelor sale. El tinde să violeze agresiv şi să tortureze victima înainte

de a o ucide. Adesea, poate lua drept „amintire" un obiect personal al victimei, în prezenţa căruia să retrăiască fantasmatic crima. Victimele sunt de obicei străini, cu care are ceva în comun.

Criminalul neorganizat nu are o strategie conştient elaborată faţă de autoritate. El nu îşi premeditează crima, ci acţionează spontan, preferând acţiunile fulger, care iau victima prin surprindere. Inteligenţa sa este sub medie, iar locul crimei este dezorganizat: arma şi cadavrul sunt lăsate, de regulă, la locul faptei, lasă urme numeroase etc. Totuşi, el nu este prins mai uşor decât criminalul organizat datorită caracterului bizar şi ilogic al faptelor sale. Anchetatorii greşesc adesea căutând să dea o anumită coerenţă personalităţii şi faptelor acestui criminal, care în realitate nu există.

În raport cu victimele, criminalul neorganizat le alege din vecinătatea locului său de rezidenţă sau de muncă (nu posedă un vehicul). Conversează puţin cu victima, pe care o depersonalizează prin răniri puternice sau mutilare (prin eviscerare, amputare sau vampirism/canibalism, a organelor cu o puternică semnificaţie sexuală). Este descris ca incompetent din punct de vedere sexual şi nu întreţine relaţii sexuale în sensul propriu al termenului. Dacă victima este supusă actului sexual, acest lucru se întâmplă după decesul acesteia.

În ambele cazuri, ale comportamentului criminal extrem de organizat şi al celui neorganizat, imprevizibil, există un *pattern* stabil al acţiunilor criminale, care contribuie la caracterul lor (parţial) repetitiv, socotit semnătura psihologică a criminalului. Uneori, „stilul acţionai" al criminalului este folosit chiar în scopul provocării celor care investighează cazurile.

Cercetătorii şi-au pus întrebarea: „ce putem face pentru a diminua *atractivitatea* actelor criminale?" Răspunsul vizează cel puţin două categorii de acţiuni: ale poliţiei şi cele de ordin legal. Poliţia trebuie să-i convingă pe criminali să-şi amâne acţiunile sau să evite anumite scopuri particulare. Strategiile relevante în acest sens sunt: întărirea ţintelor (prin cursurile în tehnicile de autoapărare), programele de supraveghere a vecinătăţii etc. Acţiunile legale de stoparea (creşterii) fenomenului infracţional vizează: creşterea efectivelor de poliţie, înăsprirea pedepselor, aplicarea pedepsei capitale etc. Din păcate, eficienţa acestor măsuri preventive nu a fost

(piuă în prezent) satisfăcătoare, rata criminalităţii la începutul secolului XXI fiind, în majoritatea ţărilor lumii, în continuă creştere.

Bibliografie

Abrahamsen, D., 1944, *Crime and human mind*, Columbia University Press, New York

Aichorn, A., 1935, *Wayward Youth*, Viking Press, New York

Albu, E., 2002, *Manifestările tipice ale devierilor de comportament la elevii preadolescenţi*. *Prevenire şi terapie*, Aramis, Bucureşti

Alexander, Fr., Staub, H., 1956, *The criminal, the judge and the public*, McGraw Hill, New York

Allison, P.D., Furstenberg, F.F. 1989, „How marital dissolution affects children: Variations by age and sex", *Developmental Psychology*, 25, 540 – 550

Allport, G.W., 1981, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti

Anderson, C.A., 1989, „Temperature and aggression: Ubiquitous efects of heat an occurence of human violence", *Psychological Bulletin*, 106, 74 – 96

Anderson, C.A., Anderson, K.B., 1998, „Temperature and aggression: Paradox, controversy, and a (fairly) clear picture", în R. Geer şi E. Donnerstein (eds.), *Human aggression*: *Theories*, *research*, *and implication for social policy*, Academic Press, San Diego

Antoniu, G., 1995, *Vinovăţia penală*, Editura Academiei, Bucureşti

Baechler, J., 1975, *Les suicides*, Calmann-Levy, Paris

Banciu, D., Rădulescu, S.M., Voicu, M., 1985, *Introducere în sociologia devianţei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Banciu, D., 1999, *Control social şi sancţiuni sociale* (*Concepte*, *teorii şi orientări juris-sociologice*), Editura Victor, Bucureşti

Banciu, D., Rădulescu, S.M., 1994, *Corupţia şi crima organizată în România*, Editura Continent XXI, Bucureşti

Bandura, A., 1963, *Social learning and personality development*, Rinehart and Winston, New York

Bandura, A., 1977, *Social learning theory*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall

Bannister, D., 1973, „O nouă teorie a personalităţii", în B.M. Foss

(ed.), *Orizonturi noi în psihologie*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti

Barefoot, J.C., Dodge, K „A., Peterson, B.L., Dahistrom, W.G. & Williams, R.B., 1989, „The Cook-Meedley Hostility scale: Item content and ability to predict survival", *Psychosomatic Medicine*, 51, 46 – 57

Baron, R.A., 1972, „Aggression as a function of ambient temperature and prior anger arousal", *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 183 – 189

Baron, R.A., Bell, P.A., 1976, „Aggression and heat: The influence of ambient temperature, negative affect and a cooling drink on physical aggression", *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 245255

Baron, R.A., Byrne, D., 1991, *Social Psychology*, Ailyn and Bacon, Boston, London, Toronto

Bartollas, C., *Juvenile Delinquency*, Ailyn and Bacon, Boston, London, Toronto

Baumrind, D., 1966, „Early socialization and adolescent competence", *Child Development*, 37

Beccaria, C., 1991 (1764), *Des delits et despeines*, Flammarion, Paris

Becker, H.S., 1973 (1963), *Outsiders*, P.U.F., Paris

Bell, P.A., 1992, „În defence of the negative affect escape model of heat and aggression", *Psychological Bulletin*, 111, 342 – 346

Bennett, T., 1986, „A decision-making approach to opioid addiction", în D.B. Cornish şi R.V: Clarke (eds.), *The reasoning criminal*, Springer Verlag, New York/Berlin

Berkowitz, L., 1989, „Frustraţion-aggression hypothesis: Examination and reformulation", *Psychological Bulletin*, 106, 59 – 73

Blackburn, R., 1988, „On moral judgements and personality disorders: The myth of the psychopathic personality revisited", *British Journal of Psychiatry*, 153, 505 – 512

Block, J.H., Block, J" Gjerde, P.F., 1986, „The personality of child prior to divorce: A prospective study", *Child Development*, 59, 336 – 355

Brehm, S.S., Kassin, S.M., 1990, *Social Psychology*, 1990, Houghton Mifflin Company, Boston

Brody, G.H., Pellegrini, A.D., Sigei, I.E., 1986, „Marital quality and

motherchild and father-child interactions with school-aged children", *Developmental Psychology*, 22, 291 – 296 Bushman, B.J., Baumeister, R.F., Phillips, C.M., 2001, „Do People Aggress to Improve Their Mood? Catharsis Beliefs, Affect Regulation Opportunity, and Aggressive Responding", *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 17 – 32

Butoi, T.S., Butoi, I.T., 2001, *Psihanaliza crimei*. *Femeia asasin*, Societatea Ştiinţă & Tehnică S.A., Bucureşti

Caspi, A., Elder, G.H., Bem, D.J., „Moving against the world: Life-course patterns of explozive children", *Developmental Psychology*, 23, 308313

Cioclei, V., 1998, *Manual de criminologie*, All Beck, Bucureşti Cloward, R.A., Ohlin, L.E., 1960, *Delinquency and Opportunity*, The Free Press, New York

Cohen, A., 1955, *Delinquent boys*: *The Culture of the gang*, Free Press, Glencoe, 11

Cohen, A., 1966, *Deviance and control*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Cohen, A., 1971, La *deviance*, Duculot, Gembloux

Cohen, L., Felson, M" 1979, „Sociological change and crime rate trends: a routine activity approach", *American Sociological Review*, 44, 588 – 608 Cohn, E.G., Rotton, J" 1997, „Assault as a function of time and temperature: A moderator-variable time-series analysis", *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1322 – 1334

Cooke, D.J., Muchie, C., 2001, „Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model", *Psychological Assessment*, 13, 171 – 188 Cosmovici, A., 1996, *Psihologie generală*, Polirom, Iaşi Cucu, C.I., 1983, *Psihiatrie socială*, partea a II-a, Editura Litera, Bucureşti Cusson, M" 1981, *Délinquants pourquoi*? A. Colin, Paris Cusson, M" 1986, „L'analyse stratégique et quelques développements récents en criminologie", *Criminologie*, vol. XIX, 1, 53 – 72 Cusson, M., 1997, „Devianţa", în R. Boudon (coord.) *Tratat de sociologie*, Humanitas, Bucureşti de Greeff, E., 1947, *Les instincts de défense et de sympathie*, P.U.F., Paris

Dembroski, T.M., MacDougall, J.M., Williams R.B., Haney, T.L., 1985, „Components of type A, hostility, anger-in: Relations hip to angiographic findings", *Psychosomatic Medicine*, 47, 219 – 233 Dodge, K.A., Cole, J.D., 1987, „Social informaţion-processing factors în reactive

and proactive aggression in children's peer groups", *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1146 – 1158 Doise, W., 1995, „Imitation, conflict et influence sociale: une mise en perspective", în G. Mugny, D. Oberle şi J.L. Beauvois (eds.), *La psychologie sociale*, *vol. 1*, *Relation humaines*, *groupes et influence sociale*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble Dollard, I, Doob, L.W., Miller, N.E., Mower, O.H., Sears, R.R., 1939, *Frustration and Agression*, Yale, University Press, New Haven Donner, F., 1976, „Let him wear a wolfs head: What the FBI did to William Albertson", *Civil Liberties Review*, 3, April-May, 12 – 22 Doron, R" Parot, F., 2006, *Dicţionar de Psihologie*, Humanitas, Bucureşti Douglas, J.D., 1971, (ed.), *Understanding Everyday Life*, Routlege & Kegan Paul, London

Dragomirescu, V.T., 1976, *Psihosociologia comportamentului deviant*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti Dumitrescu, A., 1988, „Boală psihică şi adaptare", în V. Ceauşu, H. Pitariu şi M. Toma (coord.), *Psihologia şi viaţa cotidiană*, Editura Academiei RSR, Bucureşti

Durkheim, E., 1993 (1897), *Despre sinucidere*, Institutul European, Iaşi Durkheim, E" 1973 (1893), *De la division du travail social*, P.U.F., Paris Durkheim, E., 1977 (1895), *Les Regies de la méthode sociologique*, P.U.F., Paris

Enăchescu, Ctin, 2002, *Tratat de psihologie morală*, Editura Tehnică, Bucureşti

Evans, T.D., Cullen, F.T., Burton Jr., V.S., Dunaway R.G., Benson, M.L., 1997, „The Social Consequences of Self-Control: Testing the General Theory of Crime", *Criminology*, 35, 475 – 501 Eysenck, H.J., 1967, *The biological basis of personality*, Thomas, Springfild II

Eysenck, H.J., 1981, „General features of the model", în H.J. Eysenck (ed.), *A model for personality*, Springer, Berlin Eysenck, H.J., 1997, „Personality and experimental psychology: The unification of psychology and the possibility of a paradigm". *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1224 – 1237 Ferri, E., 1905 (1881), *La sociologie criminelle*, Alcan, Paris

Festinger, L., 1954, „A Theory of Social Comparison Processes", *Human Relations*, 7, 117 – 140

Freud, A., 1973, *Inhibition*, *symptdme et angoisse*, P.U.F., Paris Friedlander, K., 1951, *La delinquance juvenile*, P.U.F., Paris Fonagy, P.,

Target, M., Gergely, G., 1999, „Attachment and borderline personality disorder: a theory and some psychiatric evidence", *Psychiatric Clin. North. Am.* 23 (1), 103 – 122 Garofalo, R., 1905 (1885), *La criminologie*, Felix Alcan, Paris Gibbs, J.D., 1968, *Suicide*, Harper and R, ow, New York Glaser, D., 1956, „Criminality Theories and Behavioral Images", *American Journal of Sociology*, 61, 440 – 441

Glueck, E., Glueck, S., 1950, *Unravelling Juvenile Delinquency*, The Commonwealth Fund, New York

Goffman, E., 1963, *STIGMA. Notes on the management of soiled identity*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall

Gorgos, C., 1987, *Dicţionar enciclopedic de psihiatrie*, vol. I., Editura Medicală, Bucureşti

Gorgos, C., 1989, *Dicţionar enciclopedic de psihiatrie*, vol. III., Editura Medicală, Bucureşti

Goode, E, 2002 (1975), „On Behalf of Labelling Theory", în Henry N. Pontell, *Social Deviance. Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey Goodman, N., 1998, *Introducere în sociologie*, 1992, Editura Lider, Bucureşti

Gottfredson, M., Hirschi, T., 1990, *A Generat Theory of Crime*, Stanford University Press, Stanford, CA

Gray, J.A., 1981, „A Critique of Eysenck's theory of personality", în H.J.

Eysenck (ed.), *A model for personality*, Springer, Berlin Gray, J.A., 1991, „Neural sistems, emotion and personality", în J. Madden IV (ed.), *Neurobiology of learning, emotion and affect*, Raven Press, New York

Grecu, F., Rădulescu, S.M., 2003, *Delincvenţa juvenilă în societatea contemporană. Studiu comparativ între Statele Unite şi România*, Luminalex, Bucureşti

Grogan, H., Grogan, R., 1971, „The criminogene family: Does chronic tension trigger delinquency?", *Crime and Delinquency*, 14, 220 – 225 Gunderson, I.G., 1994, „Building structure for the borderline construct", *Acta Psychiatric Scandinavia* (suppl), 379, 12 – 18

Gunderson, I.G., Phillips K.A., 1995, „Personality Disorders", în H.l. Kaplan şi B.J. Sadock (eds.), *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, bth edition, Williams & Wilkins, Baltimore Hare, R.D., Clark, D., Grann, M., Thornton, D., 2000, „Psychopathy and the predictive validity of the PCL-R: An internaţional perspective", *Behavioral Sciences and the Law*,

18, 623 – 645 Herman, I., 1992, *Trauma and Recovery*, Basic Books, New York Hirschi, T., 1969, *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley

Hirschi, T., Selvin, H., 1975, *Recherches en delinquance*, Mouton, Haga Hollander, E.P., 1958, „Conformity, status, and idiosyncrasy credit", *Psychological Review*, 65, 117 – 127

Hollander, E.P., 1985, „Leadership and power", în G. Lindzey şi E. Aronson (eds.), *Handbook of social psychology*, vol. II, Random House, New York

Homans, G.C., 1950, *The human group*, Harcourt Brace & World Inc., New York

Klein, M., Heimann, P., Isacs, S., Rivier, J., 1966, *Developpements de la psychanalyse*, P.U.F., Paris

Kulcsár, T., 1988, „Condiţiile fundamentale ale sănătăţii psihice", în V. Ceauşu, H. Pitariu şi M. Toma (coord.), *Psihologia şi viaţa cotidiană*, Editura Academiei RSR, Bucureşti Laplanche, J., Pontalis, J-B., 1994, *Vocabularul Psihanalizei*, Humanitas, Bucureşti.

Lee, J., 1993, *Facing the fire*: *Experiencing and expressing anger appropriately*, Bantam, New York

Lefton L.A., 1991, *Psychology*, Allyn and Bacon, Boston, London, Toronto Lerner, J.F., Kelter, D., 2001, „Fear, Anger, and Risk", *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 146 – 159 Lemerţ, E., 1951, *Social Pathology*, McGraw Hill, New York Lemerţ, E., 1967, *Human deviance*, *social problems*, *and social control*, Englewood Cliffs, Prentice Hall Lombroso, C., 1895 (1876), L'homme criminel, Alcan, Paris Lorenz, K., 1952, *King Solomon's ring*, Thomas Y. Crowell, New York Lorenz, K., 1966, *On aggression*, Harcourt, Brace & World, New York *Manualul de Diagnostic şi Statistică a Tulburărilor Mentale*, *Ediţia a IV-a revizuită*, *DSM-IV-TR un*, 2000, 2003, Asociaţia Psihiatrilor Liberi din România, Bucureşti

Marx, G.T., 2002 (1981), Ironies of Social Control: Authorities as Contribuitors to Deviance Through Escalation, Nonenforcement, and Covert Facilitation, în Henry N. Pontell, *Social Deviance*. *Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey

Masterson, I., 1972, *Treatment of the Borderline Adolescent*: *A development Approach*, Willey, New York

Matthews, G., Deary, I.J., Whiteman, M.C., 2005, *Psihologia*

personalităţii.

Trăsături, *cauze*, *consecinţe*, Polirom, Iaşi Matza, D., 1964, *Delinquency and Drift*, Wiley, New York Măgureanu, S., Ionescu, G., 1976, „Aspecte ale tulburărilor psihice întâlnite în clinica pedopsihiatrică", în V. Predescu (ed.), *Psihiatrie*, Editura Medicală, Bucureşti

McClleland, D.C., 1985, *Human Motivation*, Scott, Foresman, Glenview, 11 Merton, R., 1968, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press of Glencoe, Chicago

Merton, R., 2002 (1938), „Social Structure and Anomie", în Henry N. Pontell, *Social Deviance*. *Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey Minois, G., 2002, *Istoria sinuciderii*. *Societatea occidentală în faţa morţii voluntare*, Humanitas, Bucureşti

Mitrofan, N., Zdrenghea, V., Butoi, T., 1992, *Psihologie judiciară*, Casa de Editură şi Presă „Şansa" S.R.L. Bucureşti Mitrofan, N., „Diverse perspective privind etiologia actului infracţional", în N. Mitrofan, V. Zdrenghea, şi T. Butoi, *Psihologie judiciară*, Casa de Editură şi Presă „Şansa" S.R.L. Bucureşti Montet, L., 2002, *Leprofilage criminel*, P.U.F. Paris

Neamţu, C., 2003, *Devianfa şcolară*. *Ghid de intervenţie în cazul problemelor de comportament ale elevilor*, Polirom, Iaşi Nistoreanu, Gh, Păun, C., 1995, *Criminologie*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti

Ogien, A., 2002, *Sociologia devianţei*, Polirom, laşi Panfil, C., 1984, *Genetica sexelor*, Dacia, Cluj-Napoca Parsons, T, 1951, *The Social Sistem*, The Free Press, New York Patterson, G.R., 1986, „The contribution of siblings to training for fighting: microsocial analysis", în D. Olweus, J. Block şi M. Radke-Yarrow (eds.), *Development of antisocial and prosocial behavior*: *Research*, *theory and issues*, Academic Press, Orlando

Patterson, G.R., Dishion, T.J., Chamberlain, P., 1993, „Outcomes and methodological issues relating to treatment of antisocial children", T.R. Gilles (ed.), *Efective psychotherapy*: *A handbook of comparative research*, Plenum Press, New York

Petcu, M. 1999, *Delincventa*. *Repere psihosociale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

Pérez, J., 1994, „La influencia social", în J.F. Morales (ed.),

Psicologia social, McGraw-Hill, Madrid

Prohl, S.J., 2002 (1977), „The «discovery» of Child Abuse", în Henry N. Pontell, *Social Deviance. Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey Phillips, D., 1974, „The influence of suggestion on suicide", *American*, *Sociological Review*, 39, 340 – 354

Piaget, J., 1965, *Psihologia inteligenţei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti Pinatel, J., 1960, „Agressivite et personnalité criminelle", *Revue de science criminelle et de droit penal compare*, 1, 15 – 25 Pinel, Ph., 1962 (1801), *A Treatise on Insanity*, Hafner, New York Pirozynski, T., Chiriţă, V., Boişteanu, P., 1991, *Manual de Psihiatrie*, Institutul de Medicină şi Farmacie, Iaşi Pollner, M., 1974, „Sociological and Common Sense of the Labelling Process", în R. Turner (ed.), *Ethno-methodology*, Penguin, Harmondsworth

Pontell, H.N. (ed.), 2002, *Social Deviance. Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey Porot, A. 1960, „Psychopalhologie", în *Manuel alphabétique de psychiatrie*, P.U.F., Paris

Predescu, V., Milea, St., Vianu, I., 1976, „Psihopatiile şi dezvoltările psihice dizarmonice de tip psihopatie ale copilului", în V. Predescu (ed.), *Psihiatrie*, Editura Medicală, Bucureşti Prichard, C., 1937 (1935), *Treatise on insanity and other disorders affecting the mind*, Haswell, Barrington & Haswell, Philadelphia Quetelet, L.A., 1984 (1835), „Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base", *Deviance et Société*, 8 (1), 13 – 41 Rădulescu, S.M. Piticariu, M., 1989, *Devianţă comportamentală şi boală psihică*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti Rădulescu, S.M., Banciu, D., 1990, *Introducere în sociologia delincvenţei juvenile (Adolescenţa între normalitate şi devianţă)*, Editura Medicală, Bucureşti

Rădulescu, S.M., 1991, *Anomie, devianţă şi patologie socială*, Editura Hyperion, Bucureşti

Rădulescu, S.M., 1998, *Sociologia devianfei*, Editura Victor, Bucureşti Rădulescu, S.M., 1999, *Devianţă, criminalitate şi patologie sociala*, Luminalex, Bucureşti

Reckless, W.C., 1963, *The crime problem*, Appleton-Century-Crofts, New York

Rothbart, M., Taylor, M., 1992, „Category labels and social

reality: Do we view social categories as natural kinds?", în G. Semin şi K. Fiegler (eds.), *Language, interaction and social condition*, Sage, London Rotton, J., Cohn, E.G., 2000, „Violence Is a Curvilinear Function of Temperature în Dallas: A Replication", *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1074 – 1081

Ridică, T., 1998, „Devierile comportamentale ale elevilor şi combaterea lor. Eşecul la învăţătură şi prevenirea lui", în *Psihopedagogie pentru examenele de definitivare şi grade didactice*, Polirom, Iaşi Ryan, R.M., Deci, E.L., 2000, „The Darker and Brighter Sides of Human Experiences: Basic Psychological Needs as a Unifying Concept", *Psychological Inquiry*, 11, 319 – 338

Schächter, S" 1951, „Deviation, rejection and communication", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 46, 190 – 207 Scripcaru, Gh., Pirozynski, T" 1995, *Criminologie clinică şi relaţională*, Synposion, Iaşi

Sellin, T., 1960 (1938), „Culture conflict and crime", Revue de droit penal et criminologie (belge), 9, 815 – 828 Selye, H., 1984, *Ştiinţă şi viaţă*, Editura Politică, Bucureşti Schneidman, E.S., 1985, *Definition of the Suicide*, Wiley and Sons, New York Sillamy, N., 1996, *Dicţionar de Psihologie*, Univers Enciclopedic, Bucureşti Stein, D.J., (2000), „Aggressive behavior and physiological arousal as a function of provocation and the tendency to inhibit aggression", *Journal of Personality*, 35, 297 – 310

Straus, M.A., 1991, „Physical Violence în American Families: Incidence, Rates, Causes, and Trends", în D. Knudsen şi J. Miller (eds.), *Abused and Battered*, Aldine de Gruyter, New York Sutherland, E.H., 1970 (1934), *Principles of criminology*, Lippicott, Philadelphia

Sutherland, E.H., 2002, „Differenţial Association", în H.N. Ponteil (ed.), *Social Deviance*. *Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey

Sykes, G., Matza, D., 2002 (1957), „Technique of Neutralization. A theory of Delinquency", în Henry N. Pontell, *Social Deviance*. *Readings in Theory and Research*, Fourth Edition, Upper Saddle River, New Jersey

Tannembaum, F., 1938, *Crime and the community*, Columbia University Press, New York

Turliuc, M.N., 2004, *Psihologia cuplului şi a familiei*,

Performantica, Iaşi

W.E. Weiger şi D.M. Bear, 1988, „Aggression: types and conséquences", *Aggressive behavior*, 13, 15 – 24

Witheside, S.P., Lynam, D., 2001, „The Five Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity", *Personality and Individual Differences*, 30, 669 – 689

Wilkins, L., 1964, *Social Deviance*, Tavistock, London

Wilson, E.O., 1975, *Sociobiology*: *The new synthesis*, Harvard University Press, Cambridge, MA

Witkin, M., 1976, „XYY and XXY men: Criminality and aggression", *Science*, 193

Zuckerman, M., 1991, *Psychobiology of personality*, Cambridge University Press, Cambridge

CLUBUL DE CÂR J E

INSTITUTUL EUROPEAN

Stimate Cititor.

Institutul European Iaşi vine în sprijinul dumneavoastră ajutându-vă să economisii timp şi bani.

Titlurile dorite – unele căutate îndelung prin librării – pot fi comandate acum direct de la

Editură!

Consultaţi oferta! Completaţi apoi talonul de comandă (carte poştală) din subsolul paginii. Nu uitaţi să înscrieţi, cu atenţie, titlul şi numărul de exemplare solicitate.

Plata se va face ramburs (la primirea coletului poştal), taxele poştale fiind suportate de editură.

Şi pentru că dumneavoastră apreciaţi cărţile noastre, meritaţi din plin să faceţi parte din Clubul de carte institutul European, beneficiind totodată de reduceri semnificative de preţ. Astfel:

Sum a minimă	Sum a maximă	Red cucere (%)
	19, 9 RON	5
20 RON	49, 9 RON	10
50 RON	99, 9 RON	15

100 RON	149,9 RON	20
150 RON	199,9 RON	25
200 RON		30

Colecţia UNIVERSITARI A

Agresivitatea în şcoală, Laurenţiu Şoitu, Cornel Hăvârneanu, 240 pag.

Asistenţa socială în tranziţie, Alain Villbrod, Ion Ionescu (coord.), 380 pag.

Cercetarea calitativă a socialului, Mircea Agabrian, 232 pag.

Comunicarea, Denis McQuail, 272 pag.

Despre pedepse şi recompense în educaţie, Emil Stan, 124 pag.

Discursul puterii, Constantin Sălăvăstru, 360 pag.

Curs de logică, Ion Petrovici, 260 pag.

Construcţia simbolică a câmpului electoral, Ioan Drăgan et al., 496 pag.

Consiliere educaţională, Elena Dimitriu-Tiron, 268 pag.

Creativitatea pentru studenţi şi profesori, Ana Stoica-Constantin, 252 pag.

Curs de ştiinţă politică, Gianfranco Pasquino, 368 pag.

Drept civil. *Obligaţii*, Maria Gaiţă, 448 pag.

Elemente estetice în senologie, Mihai Pricop, 266 pag.

Esteticapragmatistă. *Arta în stare vie*, Richard Shusterman, 304 pag.

Introducere în ştiinţa comunicării şi a relaţiilor publice, Flaviu Călin Rus, 104 pag.

Memoria autobiografică, Ticu Constantin, 388 pag.

Pedagogiepostmodernă, Emil Stan, 162 pag.

Pedagogie constructivistă, Horst Siebert, 228 pag.

Pedagogia comunicării, Laurenţiu Şoitu, 280 pag.

Politica şi presa, Gheorghe Schwartz, 304 pag.

Proiectele filosofiei kantiene, Viorel Cernica, 186 pag.

Relaţii publice şi publicitate, Flaviu Călin Rus, 236 pag.

Româna de bazăvoi. 1 (manual de învăţarea a limbii române

pentru studenţii străini).

Mircea Fotea şi Ana Dorobăţ, 264 pag.

Româna de bazăvoi. 2 Mircea Fotea şi Ana Dorobăţ, 304 pag.

Să înţelegem jurnalismul, John Wilson, 330 pag.

Semiotică, *societate*, *cultură*, Daniela Rovenja-Frumuşani, 312 pag.

Sociologia dezvoltării comunitare, Ion I. Ionescu, 320 pag.

Sociologie generală, Mircea Agabrian, 340 pag.

Sociologia educaţiei, Dumitru Popovici, 292 pag.

Spaţiul public şi educaţia la vechii greci, Emil Stan, 152 pag.

Televiziunea pe înţelesul tuturor, A. Goodwin, G. Whannel (coord.), 264 pag.

Teoria şi practica semnului, Ioan S. Cârâc, 596 pag.

Tipologia presei româneşti, Marian Petcu, 300 pag.

Redactor. Teodora Tudorache

Tehnoredactor: Cristina Aiftimie

Bun de tipar: 2007 – Apărut: 2007 – Format 1/16 (61 x 86)

INSTITUTUL EUROPEAN – Iaşi, str. Cronicar Mustea nr. C.P. 161 – cod 700198 – Tel. Difuzare: 0788.319462 Fax: 0232/230197 – euroedithotmail.com.3 = 5 = http://www.euroinst.ro

Tiparul executat la SC *Euronovis* SRL